

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ბ. ჯიბლაძის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტი

ქართულ-სპარსული ეტიმოლოგია

III

ტექსტი გამოსცა, თარგმნა და კომენტარები დაურთო
მაგალითო

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1979

წინამდებარე ნაშრომში პირველად ქვეყნდება მ. თოდუას მიერ ირანის ხელნაწერთა ფონდებში მიკვლეული XII—XIII სს. ქართველ შეფეთა და სახელმწიფო მოღვაწეთა მიმოწერა მახლობელი აღმოსავლეთის სულთნებთან და XVII ს. ცნობილი ირანელი სწავლულის თაფრეშის ტრაქტატის შესავალი, სადაც გადმოცემულია ცნობები ქრისტიან სჯულის მამებთან საქართველოში მისი პაექრობის შესახებ.

ნაშრომში შესულია აგრეთვე სპარსული ლიტერატურის კლასიკოსის ხაყანი შარვანელის წერილთა ფრაგმენტები, რომელშიც ასახულია პოეტის კონტაქტები საქართველოს სამეფო სახლთან.

ნაშრომი შეიცავს სპარსულ ტექსტებს, მათ ქართულ თარგმანს, კომენტარებსა და ტაბულებს.

XII საუკუნის ქართველ მეფეთა და სახელმწიფო მოღვაწეთა ტიტულები და სახელოები

თავრიზში, ჰაჯ ჰოსეინ ნახჩევანის ხელნაწერთა კოლექციაში, დაცულია ერთი კრებული — „თარასოლი“ (მიმოწერა)*. იგი ამჟამად ინახება ამავე ქალაქის მუნიციპალურ ბიბლიოთეკაში (ხელნაწერს, როცა ჩვენ მას გავეცანით, საინვენტარო ნომერი არ ჰქონდა). ხელნაწერის აღმწერისა და, ამდენად, სამეცნიერო ლიტერატურაში მისი პირველი შემომტანის, მოჰამად-თაყი დანეშ-ფაჟუჰის ცნობით, კრებული 616 (1219) წელსაა გადაწერილი ქ. აყსარაში.

დღეს ვაქვეყნებთ ამ კრებულში შემონახულ ქართველი მეფეებისა და სახელმწიფო მოღვაწეებისადმი გამოგზავნილ წერილებს თარგმანითა და კომენტარებით. პირველად პოულობს მზის სინათლეს: სამი წერილი საქართველოს მეფისადმი. თამარის ფიცი (სრული სახით) და ფრამენტები წერილებისა, რომელიც გამოუგზავნიათ თამარ მეფის დროის ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეებისათვის

---

* „თარასოლს“ ან „მონშას“ უწოდებენ მას: ავტორი წიგნის ბოლოში (الكتاب التراسل წიგნი „თარასოლი“) და მისი აღმწერი: მოჰამად-თაყი დანეშ-ფაჟუჰი და ნირაჟ აფშარი (იხ. دفتر چهارم ، زیر نظر ، نسخه های خطی ، محمدتقی دانش پزوه و ایرج افشار ، تهران ، ۱۳۴۲ ، გვ. 341). შეცდომით روضة اکتاب و حدیقه (იხ.: روضة اکتاب و حدیقه ، به تصحیح و تحشیه میر وادود سیدیونسی ، تبریز ، ۱۳۴۹ ، გვ. XVIII) უწოდა მას მ. სეჟედ აჟენსიმ (იხ.: روضة اکتاب (შემდეგში: روضة اکتاب

კრებულს „სულთანთა მიმოწერა“ რომ არ შეიძლებოდა რქმეოდა, ეს იქიდანაც, ჩანს, რომ მასში იკითხება ვეზირების (გვ. 110), ამირების (გვ. 209), შეიხების (გვ. 13), ყადების (გვ. 14), პოეტების (გვ. 17), ღვთისმეტყველების (გვ. 15), მასწავლებლების (გვ. 15) წერილთა ნიმუშებიც. როგორც ჩანს (როგორც ეს ხშირად მოსდის კატალოგთა შემდგენთ), კრებული პირველი თავის სათაურით („სულთანთა მიმოწერა“) მონათლეს.

(ამათგან ორი ხაყანნ შარვანელის დღემდე უცნობი წერილების ნაწყვეტია). სულ თოთხმეტა სპარსულენოვანი საბუთი.

საჭიროდ ვსცანით, აქვე მოგვეტანა აგრეთვე 1970 წელს თეირანში გამოქვეყნებული, საქართველოსთან და ქართველ მოღვაწეებთან ურთიერთობის ამსახველი წერილები პოეტი ხაყანნ შარვანელისა (№№ 4—13). ამ საქმეს ოთხი მიზეზით დავეშურეთ: 1) წერილების პუბლიკაციიდან ყოველთვის არ ჩანს ადრესატის ქართველობა, მით უმეტეს, ვინაობა, ხშირად ადრესატი გამომცემისთვისაც უცნობია. 2) ამ წერილთა ზოგ ადგილს ჩვენ სხვაგვარად ვკითხულობთ. 3) წერილები აქა-იქ მცდარადაა კომენტირებული ანდა საერთოდ არაა განმარტებული. 4) ხაყანნს წერილებში სწორედ ამ დროის საქართველოს რეალიებია შემონახული, ისინი და ჩვენს მიერ პირველად გამომხეურებული მასალები ერთმანეთს ავსებენ და განმარტავენ.

შუა საუკუნეების ქართველ მეფეთა და სახელმწიფო მოღვაწეთა ტიტულებსა და სახელოებზე, რომელთაც შეიცავს წინამდებარე წყარო, მეტად მცირე მასალა შემოგვრჩენია და რაც არ უნდა დამაეკვებულა ან ბუნდოვანი იყოს ამ მიწოწერაში დაცული საამისო ცნობები, ვფიქრობთ, ისინი გარკვეულ სამსახურს მაინც გაუწევენ ამ საკითხებით დაინტერესებულ პირთ.

სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია, მაღლობა გადაეუხადოთ ისტორიკოს რ. კიკნაძეს, რომელმაც ინტერესი გამოიჩინა ამ მასალებისადმი, გულდასმით წაიკითხა ჩვენი ხელნაწერი და ფრიად საყურადღებო შენიშვნები მოგვაწოდა.

თარგმანი

1. პასუხი ნეფე და ეითს¹, აბხაზის² პატრონს

უზენაესი ბრძანება უდიდესი მეფისა; აღზევებული ხელმწიფისა; უმოწყალესი კეისრისა; სახელგანთქმული დიდგვაროვნისა; ძლევა-
მოსილი მართლმსაჯულისა; ქვეყნიერებისა და სახელმწიფოს სიდიადისა; ქრისტესმოსავთა შენეისა და იესოს მიმდევართა მუხარველისა; 5
კეისართა მძლეველისა; გოლიათთა მმუსრველისა; დიდებული ჯვრის დამცველისა; ქრისტიანთა თავშესაფარი მღვიმისა; ქრისტეს მოწაფეთა გვირგვინისა; ტახტთა და გვირგვინთა მემკვიდრეობით მპყრობელისა; აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სტეფანოსისა³; ქრისტეს სარწმუნოების მცველისა; აბხაზის⁴, შაქის⁵, ალანისა⁶ და რუ- 10
სის⁷ მეფეთა მეფისა⁸; მესიის თანაშემწისა (აღლაჰმაც განაგრძოს ნეფეთა მისი და მარადიჰყოს სამეფო მისი!); შუების მომმატებელი სიკეთისა; უზენაესი საკრებულოსი; მონათა მიმართ სათუთად მოქცევისა და მსახურთათვის ანგარიშის გაწევის გრძნობებით აღსავსისა — თქვენს მონას და იმ ძველთაძველი [სასახლის] ზღურბლისა და 15
კურთხეული გვარის (დაცულიმც იყოს იგი ვერაგი საწუთროს ფათერაკთაგან უკუნითი უკუნისამდე!) იმთავითვე მლოცველს მოუვიდა; აკოცა, თხემზე დაიდვა და თვალბზე გაისვა; მისი განდიდებით მონობის ადგილზე დადგა; მისი დედააზრი ამოკითხულ იქნა, მეგობრობისა და ერთგულების საიდუმლოებანი — გაგებული. მოწყალებას 20
მინდობისას, რომელიც იმ [თქვენი] საგვარეულოს მლოცველი ამ მონის მიმართ გამოიჩინეთ, მონა-მორჩილმა [თქვენი] დალოცვით, ქებითა და მადლობით უპასუხა. [დაე.] ხსენებული პატიოსანი მოდგმისაგან, სანამდის აქვს [მას ეს] და სანამდის იქნება, სულ ასეთ გულისთქმა იყოს!

25

მოწყალებანი, რომლითაც უბიწოების საფარველის, თვალის-საწიერთა დედოფალთ დედოფლის მიმოწერის თაობაზე განმარტება მოგვეცა, ეკვი არ არის, მოთხოვნა იმ უბიწოს სისპეტაკისა იმაზე მეტია, რითაც მეფური უზენაესობითა და ხელმწიფური დიდებულებით

მონებს შეიძლებოდა ჩვენებოდა; და პატიოსანი წარმოშობით, ვრცელი გონებით, მტკიცე რჯულითა და პირისგათავეებით ის პატრონა, უბიწოების საფარველი, უცნობი არ არის, რადგან ის გვარი ჩინებული თვისებებითა და ღირსეული წარმატებებით ცნობილია. ღმერთ-
5 მა (იდიდოს სახელი მისი!) ჩვენ, მონებს, იმ უბიწოების საფარველის ხელმწიფურ საქმიანობათა საზღაურად მასზე ლოცვის დროს შემწეობა უხვად მოგვანიჭოს და ზაკვათა უბედურობათაგან დაგვიფაროს, რათა რაც დღე გავა, [ჩვენ,] მონობაში მყოფთ, წერილი მეტი ვიკითხოთ და ჩვენდა სასიკეთოდ ყოველ წუთს პატივითა და მოწი-
10 წებით დავიცვათ, რადგანაც სამსახური მისი უდიდესი შენოვნებისა და დიდებული აკვნისა რწმის⁸ კლიმატის ხალხებისგან (აღლაპიმც აცოცხლებს დიდხანს მათ სულთნებს!) გარდაუვალია და აუცილებელი.

მითითება, რომელიც გორჯესთანის⁹ მეფეებთან [ჩვენს] თხოვნათა გამო იყო ნაბრძანები, მეფური წყალობისა და ხელმწიფური დარიგების მომხიბლაობისაგან დაშორებული არ ყოფილა. პასუხად ჩვენგან ქება, ხოტბა, შესხმა და ლოცვა-კურთხევა იმ საიდუმლოების დაცვით მიიღეთ. შემდეგში მიმოწერათა შარა, გზავნილებათა სავალი და თხოვნათა გზა გაკაფული ჰქონიათ და [ურთიერთობის] განახლებ-
20 ბისა და გაცხოველების საქმე დროების შესაბამისად და ამ ძველ გვართან ნიადაგი კავშირის ხარისხი გამოჩენილი (აშკარა) ყოფილა მამა-პაპისაგან და წინაპართაგან და ანდერძით განსვენებული დედოფლისა¹⁰ (აღლაპიმც შემოსავს მას მიტევებით!). უმაღლესი საკრებულოს ეს გვარი, წინაპართა კვალზე, იმ გვარის რჩევებს საზღაურად აქვს (მიუზღავს უფალი არა მდაბალთ (?). აწიცი მიმოწერისა და კავშირის გზა გახსნილად იგულებთ, ვინძლო ახალ-ახალი საქმენი გვაუწყოთ და საქიროებისამებრ წერილის მოწერა არ დაგვიძვიროთ, რათა მის შესრულებას მაშინვე შევეუდგეთ, მაღალმა უფალმამც ინებოს!

30 2. პ ა ს უ ხ ი თ ბ ი ლ ს ი ს ი ! პ ა ტ რ ო ნ მ ე ფ ე დ ა ვ ი თ ს !

დიდი ხელმწიფის უზენაესობის; უდიდესი მეფის; სახელგანთქმული დიდგვაროვნის; ქვეყნიერებისა და სახელმწიფოს მოსარჩილის; ქრისტესმოსავეთა მზისა და მშვენების; ზალხის შემწისა და მათის სრულქმნილების; ქრისტიანთა ქომაგისა და მათი თანამდგომის; მღვდელთა და მათი ჯვრის მფარველის; განდევილთა [თავშესაფარი] მღვიმისა და მათის დიდების; აბხაზის² მეფეთა მეფის¹²; რწმისა⁸ და

რუსის⁶ მარზბანის³: ქრისტეს სარწმუნოების შემწის (დღეგრძე-
ლიმც ჰყოს ალლაჰმა მეუფება მისი დამარადი ჰყოს სამეფო მი-
სი!) დიდებულმა დაფასებამ და სანუკვარმა პატივმა [თქვენი] გვა-
რისა და სახელმწიფოს კეთილმოსურნეთა მულამ თანამგრძნობ
თქვენს მონა-მორჩილამდე მოაღწია, ამბორყოფილ და თხემსა და 5
შუბლზე დადებულ იქნა. ამ ამბავს [თქვენდამი] დიდების მოძღვნითა
და [თქვენი] განდიდებისა და თაყვანისცემის პატივით შეეხვდით, [მან]
სიხარული მოგვიტანა და შეება მოგვანიჭა.

[თქვენს] განმარტებაზე სურვილისა და საქიროების [შესახებ],
რომელიც მოწყალება მოიღეთ და გულწრფელად ბრძანეთ, [პასუხად] 10
ჩვენგან ათასები და მეტი თქვენი ნახვის წადილი წარმოიდგინეთ. იმ
საიდუმლო აზრების გულთა პირობა აშკარად გვაჩვენეთ, რათა
„თქვენთანაა გული და შეხედე მას, რაც მასში ჩანს“. „გული შენი
შენთანაა, ზეპირად მოგიყვება საიდუმლოებას, რომელსაც კალმის
წვერი დაწერს“.

ის მითითება, რომელიც სელჩუყის [სამეფო] გვართან გულწრფე-
ლი მეგობრობისა და ძველი საგვარეულოს სამეფოსთან ძმობისა და
მეგობრობის თაობაზე გქონდათ ნაბრძანები⁴, იმ თქვენი უზენაესო-
ბის მხრივ, რომელსაც ყოველთვის გულწრფელობა ახასიათებდა და
იმ კურთხეული გვარის [...] თაობიდან თაობაზე ყველა რჩეული და 20
დაწინაურებული ყოფილა, უცხო და იშვიათი არ არის და იმ მოსა-
წონი კრებულის მოქმედება ამასვე ითხოვს. გააორკეცოს ალლაჰმა
მისი შემწე და ამრავლოს მულამ მისი მეგობრები!

საყვედური, რომელიც მიმოწერის დაგვიანებას შეეხება, სამარ-
თლიანია.

3. წერილი აბხაზის² მეფისადმი

უზენაესი საკრებულოს სიცოცხლე; უდიდესი ხელმწიფე; სა-
ხელგანთქმული დიდებული; უთვლელი სიკეთე(?); დიდგვაროვნო-
ბის საგანძური; ქვეყნიერებისა და სახელმწიფოს ძლიერება; იესუელ-
თა მოსარჩლე; ქრისტიანთა [თავშესაფარი] მღვიმე; ქვეყანათა მფარ- 20
ველი; გურჯის⁵; აბხაზის², ალანის⁵, შაქისა⁴ და ხაზარის⁶ მეფეთა
მეფე; ქრისტიანთა [შორის] უდიდესი; ქრისტეს მოწაფეთა დიდება:
ქრისტეს რჩეული; მეფეთა და სულთანთა მზე — დიდხანს იყოს, მრავალ
წელს! წრფელი მეგობრობისაგან ლოცვა-კურთხევა, სამსახუ-
რი, ქება და ხობტა მიიღეთ, და თქვენი მეფური უდიდებულესო- 35
ბის (ალლაჰიმც განადიდებს მას!) დიდებულ ადგილზე წასული
ანგარიში რაც უფრო მეტია, მეგობრობის სადგურზე ეკვი ყოველ-

ჭვის ნაკლები ყოფილა. და თქვენი უდიდებულესობის (უზენაესი საკრებულოს) (აღლაჰიმც განადიდებს მას!) დავლათის (სახელმწიფოს) საქმეთა სიმტკიცის გაკითხვა — წარსული რამდენიც დაიმედებული მოდის. კინძლო დიდებულმა გაცვლა-გამოცვლამ აზრისამ უწყვეტობას მიაღწიოს და საქმეთა ვითარებების შეტყობინება ინებოს. 5 შემდგომაც იმის მოლოდინი გვაქვს, რომ მოწყალე მიმოწერა არ შეწყდება და წერილებს ხშირად წავიკითხავთ. ვინძლო დღითი დღე [ჩვენი] კავშირი უფრო და უფრო განმტკიცდეს, რათა აზრთა გაცვლა-გამოცვლა და თანამშრომლობა შესაძლებელი გახდეს და მისწრა- 10 ფებანი და უზრუნველყოფა ერთგულებისა და მათი ამბებისა — უწყვეტი.

4. [ებრეჰიმ ბაქოელისადმი¹⁷]

...მოკლედ. თუ ამ ზომამდე [მისული] სამსახური პასუხით არ აღინიშნა და არ იქნა გამოცხადებული, მიზეზი ის იყო, რომ [ჩემი] 15 უძლური გული დარწმუნებული იყო, უზენაესი საკრებულოს გონებას საწუთროს ყველა ამბავი მაშინვე მოეხსენება, რადგან უზენაესი საკრებულოს ელვარე თვალები იმქვეყნიური ჯადოსნური სარკე და ამქვეყნიური მანათობელი მზეა; გონების კარებიდან და გულის სარკმლიდან ვითარებათა ყველა ნამცეცსა და სიძნელეთა ყველა წვრილ- 20 მანს ნათლად და აშკარად ჰხედავს; განგების ჭუჭრუტანას ისეთი მნიშვნელოვანი გარეთ რა უნდა გაუსხლტდეს, რომ [იგი] უზენაესის გონებას გამოეპაროს! მაშ [თქვენს] წმინდა გონებას, რომელიც იესოს მსგავსი ექიმია¹⁸. რანაირად მოვანსენებდი [რასმე], როცა ცდათა თითოთი საწუთროს [თავად], უსინჯავს მაჯას და იცის, თუ როგორი სრულ- 25 ლი მაჯისცემა აქვს მტარვალობის ნივთთაგან და უსამართლობის რა უგუნებობა აქვს ნაირნაირ მიუნდობლობათაგან, შარვანის პაერი მძორის ბუნების [მქონე] ბილწთა განრწინილ სულთაგან როგორ მოწამლულა. იმ დროს, როცა [თქვენს] მონას პატრონის სამსახური ეუწყა, ბარდა¹⁹ მონას ეწვია მოციქული მეფისა (აღლაჰიმც შეეწე- 30 ვა მას!) ხალათითა და უზენაესი ფირმანით.

... დიდებულები და მეგობრები ფიქრობდნენ, რომ მონის დაბრუნება შარვანში, რომელიც სიავეთა სასახლე და განსაცდელთა ტაძარია, სურვილის, წადილის, იმედის, ქონების, სამკაულის, ცხენისა და მოსართავის სიუხვის [წყარო] იქნებოდა. მაგრამ აქ რომ მოვიდა, 35 იმედი გაუცრუვდა. იმ სურვილისგან წყურვილი დარჩა, იმ წადილისაგან — ქადილი.

... მეფე (აღლაჰიმც შეეწევა და გაუმარჯვებს მას!) კეთილგონი-

ლა საწუთრო ღიდების სხივების შუქით [აა] ნიშანდებული და ტახ-
ტისმპყრობელნი და გვირგვინოსანნი [მის] უმაღლეს ადგილს [არიან]
თავშეფარებული და გოროზნი. უფალია (იდიდოს მისი სახელი!) წალ-
მართი გზით მატარებელი, მოძღვარი და მშველელი!

5 ერთგული მსახური, რომელსაც ყელზე მონობის თავყი³¹ აქვს
ჩამოცმული, სალამსა და სამსახურს გკადრებთ. [იგი] უმაღლესი [სა-
სახლის] ზღურბლის, რომელიც მაღალი ღირსების ცარგვალაია, სამსა-
ხურის ვალდებულების მოსურნე და მოწადინეა და უდიდებულესი
10 ხელის, რომელიც გულუხვობის ნილოსის სათავეა, ამბორით [მიღე-
ბულ] ღიდებას უქვდავეების წყლის მოწადინე მწყურვალეზივითაა და-
კირვებული. და როცა ესმის, რომ ქვეყნისმპყრობელის ღიდებული
საქმიანობანი გამიზნულების შესაბამისად და უშიშროების თადარი-
გით არის აწყობილი და გამართული, ამ სიხარულის ნეტარებისაგან
15 თავის კანში ველარ ეტევა. მაღლობას ადავლენს და მოლოცვის ბა-
რათს მოვართმევთ.

და თუმცა კარგა ხანია, რაც [თქვენს] ერთგულ მონას უმაღლესი
ნაიბებისთვის (აღამაღლებს მათ ალლაჰი და დაიცავს ფათერაკათაგან!)
მიმოწერის გასაშლელად და სამსახურის შესასრულებლად არავითა-
რ გულმოდგინება არ უახლებია, [მათთვის მეტად] თავი არ მოუბეზ-
20 რებია და ამით ზრდილობის გზიდან არ გადაუხვევია და ქვეყნის-
მპყრობელის (ალლაჰიმც მისცემს მას შვებას და გაახანგრძლივებს
მის მეუფებას!) სხივოსანი გონებისათვის თავი არ შეუხსენებია³²,
და მსუბუქი ტვირთის დაცვას სამსახურთა ვალდებულებათაგან
თვლიდა, მაგრამ რომელ კლიმატშიაც ჩასულა, კალამი ყოველთვის
25 ხელმწიფის ქებით ჰქონია გასურნელებული და ყოველი ბწყარით,
რომელიც [მას] გაუვლია, ენა ქვეყნისმპყრობელის ბრწყინვალე ხოტ-
ბით ღემენურ მახვილად ჰქონია ქცეული. ხალხის ყურები მეფეთა
მეფის აღზევებული ოჯახის (ხანგრძლივმც იქნება მით მისი აღზევე-
ბა!) ხოტბათა მარგალიტების საყურეებით დაუშვვენებია და თან-
30 ნმობათა კრებული იმ ზომამდე აღუზევებია, რომ სხვა სამეფო ოჯა-
ხის წევრთ დაუოკებელი შური ალაბორგებთ და დაუნელებელი ბოლ-
მა აღრჩობთ.

ამ ხანებში კეთილი ამბის მაუწყებელი ცნობა მოგვივიდა, რომ
ქვეყნისმპყრობელის უზენაესმა კორტეჟმა, რომელსაც იუპიტერა
35 უზანგამდე სწვდება და აღვირი ინდოეთის ოკეანეზე უძევს, მთის
მსგავსი თანამდგომებითა და ზღვის გამპობი მემომრებით, რომელთა
ლელვა მიწის პირზე ვერ ეტევა, ბედნიერ ფეხზე შარვანის მხარეებში
(ალლაჰიმც მიესალმება მათ და გააცხოველებს მათი მეუფის დარჩე-

ნით) დაბანაკება ინება, [იქ] კარავი დასცა და შარვანის წმიდა მიწა ხეზრის წყალს³³, ხალწლის ცეცხლსა³⁴ და ქრისტეს სულს³⁵ ამოაღებინა ნიშანში. მაღალი ღროშის ჰომამ³⁵ სატატო ქალაქ შემანს (აღლაჰიმც გააბრწყინებს მას!) სანახებს ბედნიერების ჩერო გადააფარა და იგივე წყალობანი განიმეორა, რაც მარიამის მოწყალება 5 [იყო] უნაყოფო დანაკისკუდისადმი³⁷, ქრისტეს სასწაული — 'აზერი-სადმი³⁸; და იგივე წყალობათა ალაფი ინება, როგორც გაზაფხულის ღრუბლებისა და ბუნების ზომიერებისა — მცენარეთა ტოტებისადმი... [თქვენი] ერთგული მონა აზერბაიჯანის მხარეში ამ დიდ ბედნიერებას³⁹ მსმენელთ განუმარტავდა. გულდასმით წარმოთქვამდა 10 და განმეორებით ამბობდა: „ორი სამეფოსმჩუქებელი ქვეყანათამპყრობელი და ორი ქალაქთაამლები მოწინააღმდეგის შემბოქველი, რომელთაგან ყოველი მათგანი სამი კლიმატის გვირგვინის მფლობელია, სიხარულის ერთ ტანტზე ერთობისა და თანხმობის ნებით დაბრძანდა; ორი პოლუსი — ერთ ცენტრში და ორი მეფე ერთ სახლ- 15 ში მოთავსდა. „მზე და მთვარე შეიყარა“.

მარჯნივ და მარცხნივ მაყურებელთათვის, — რომლებიც ანგელოზები არიან. — აშკარა გახდა, რომ ბაგრატიონთა²⁰ დიდება და დავითიანთა²¹ მართლშაჯულება ბაჰრამიანთა³⁰ გვირგვინა და მუსულმანთა წინამდგომს შეგუებულ იქნა. დავითი²³ სოლომონს¹⁰ დაუ- 20 კავშირდა, ზაალ-¹¹დასთანი⁴² — თურანის დამპყრობ როსტომს⁴³, ყობადი⁴⁴ — ანტურვანს⁴⁵. სახელმწიფოთა მანათობელი მზე ბედნიერების მომნიჭებელ მუშთარს სვიანად შეეყარა და ატლანტის⁴⁶ ოკეანე — ინდოეთის ოკეანეს⁴⁷, ყაჰის⁴⁸ მთა — გაშუქებულ ფურს⁴⁹, უზენაესი გონი — უკეთილეს სულს დაუკავშირდა. „მადლობა 25 ღმერთს, ამ სასიხარულო ამბებზე. მადლობელი ვართ!“ ჩვენი დროის ჰქვიანი ხალხი ამ მოვლენას განცვიფრებულნი უყურებდა [თქვენმა] მონამ ამ სასიამოვნო ამბების გავრცელებაში მოსეს ხელები⁵⁰ გამოისხა და კეთილი მაცნე შეიქნა.

თანაც ამასობაში ხალხის პირიდან მოსალოცმა ცნობამაც მოაღ- 30 წია, ისლამის მეუფეს, უდიდეს შარვანშაჰს (აღლაჰიმც შეეწევა მას და გაუმარჯვებს!) როგორც დიდებული გვარის ქედიანთა⁵¹ მემკვიდრეს შეეფერება, ისეთი შვილი შეეძინაო⁵²! ამ სასიხარულო ამბის მოსვლაზე [თქვენს] მონას ჩალმის ცაში ასროლა უნდოდა და თავიც არ ენანებოდა. ეს ამბავი ღვთიურ მოწყალებადა და განგების ჭილ- 35 დოდ მიიჩნია. და მახარობელს სულის ჯავარი, გონების ელექსირი, ლაწეების ოქრო, ცრემლების მარგალიტი და თავზე შემოვლების მანგი კალთაში გაუხვია და ჰეშნარიტად შეიტყო, რომ ეს ღვთიური მოწ-

ცალემა და უჩუმაჩი საჩუქარი მეფეთა მეფის ბედნიერი ვარსკვლავის (ნურმე ჩავსვენება იგი სიმაღლიდან [თავისი] აღზევებით!) ამოსვლის ბედნიერებისგანაა რომ გამოჩნდა. იგი მოწყალე მეფისა და უდიდესი ხაყანის საწადლის მწვეელი და სურვილის აღმსრულებელია, რადგან მეფეთა მეფის უმაღლესი კორტეის მობრძანების მოწყალებით სამეფოს წყაროს თვალში წყალი ჩადგა, მშვიდობის დილა გათენდა, წადილის ყანამ თავთავი აუშვა, სამეფოთა ბალის კოკორი გაიშალა და დიდების ცის თაღზე ახალი მთვარე გამოჩნდა. უხვად დიდება ალლაჰს! — ამ სასიამოვნო და გულის გასახარებელი ამბის კვალდაკვალ უეცრად მეფეთა მეფის უმაღლესი ბრძანება და უზენაესი ფირმანი [თქვენს] ერთგულ მონას მოუტანეს⁵³. მონა მეტისმეტი სიხარულისაგან საშინელ მღელვარებაში ჩავარდა. ხოლო როდესაც მორჩილების ფეხზე დადგა და ხელი მონობის მიწასა და თავისი სიამაყის ცას მიაბჯინა და იმ სამეფო ბრძანებისა და დიდებული განკარგულების წინ, რომელსაც კეთილმოწყალების ბეჭედი და საჩუქართა ნიშანი აქდა, მადლობის ლოცვა შეასრულა, პირისახე მიწაზე გაუსვა და თქვა:

ბ ა ი თ ი:

20 „გუშინ მე მეტსახელი მოგეცი და შენი ქუჩის ძალზე უპატიო მიწოდე. მე ვინა ვარ ამ ქვეყნად, ასე რომ მასჩუქრებ!“

[თქვენი] მონა რომელ კეთილ მსახურთა რიცხვს ეკუთვნის, რომ მასზე ამდენ აღერსს, წყალობას, მზარუნველობასა და ყურადღებას ბრძანებენ! და თავის დავაღებულება, რომელიც ქრისტემ (სალამო მას!) მოწაფეებზე ბრძანა, და გამოკითხვა (გამოძიება), რომელიც სოლომონმა (ალლაჰიმაც აკურთხებს მას და მიესალმება!) ფრინველთა რიგზე აუცილებლად მიიჩნია⁵⁴, [მე,] მონას მიბოძეს და განმიჩინეს. და ქვეყნისმპყრობელის სხივოსან გონებას გულდაკოდლილი მონა რამოდენიმეჯერ შეახსენეს. საკვირველია, ღმერთმანი, — მტერის ცახე მწვერვალს როგორ აატანს და ბზის ნაკუწი ედემის წყაროს მორევეში როგორ მოხვდება! მაგრამ ქვეყნიერების მეფეთ, რომლებიც შემოქმედის შუქნი და შემქმნელის ჩრდილნი არიან, ასეთი გადაქარბებული თანაგრძობანი ბევრჯერ გამოუჩენიათ მონათა მიმართ.

ლ ე ქ ს ი

35 „ქინჰველა [რომ] ჯემშილის⁵⁵ ხელზე მოკალათდეს, ბუზისთვის იგი საიდუმლოების მცოდნე (ღმერთი) იქნება და მას გამოცხადებას ამცნობს უფალოა, ჩობანს რომ მოციქულობის გვირგვინს ადგამს,

თორემ ჩობანმა მოციქულობისა რა იცის!
ღრუბელი აყალო მიწას მარგალიტს დააფრქვევს,
ნიავი მიწისგან ვარდნარს ააბიბინებს.
ყველაფერი ეს სრულყოფილობისა და სიკეთის წესია
და უპრიანია, რომ ეს ყველაფერი შენი აღწერისას ითქვას*.

5

მონამ როგორც წიგნის შინაარსიდან (მაღალი ალლაჰიმც განადიდებს მის ღირსებას!) გაიგო, მის ბოლოს ხანსე დაბრისნ⁵⁶ კალამზე მოწყალეების შემცველი [ასეთი] მინიშნება იყო დატანებული: თუ ჩვენს მონას დიდებულ შარვანიდან (ალლაჰიმც განადიდებს და ააყვავებს მას!) გარდახვეწა შიშის ან მასზე გულის აყრის მიზეზით მოს- 10
ვლია⁵⁷, ჩვენ [მას] გულს ჩვენსკენ მოვუბრუნებთო. ღმერთმა ნუ ქნას! „მოგვიტევე, ჰეშმარიტად, შენ ხარ ჩვენი უფალი!“ ნუ იქნას, რომ მონას შარვანის უკეთური მდაბიო ხალხისგან თუ შარვანშაჰის დიდებულთა მსგავს დიდებულთაგან (ალლაჰიმც შეეწევა და დაიფარავს მათ!) ერთი ბეწვის ოდენა წყენა ახსოვდეს ანდა ზიზლი ჰქონო- 15
დეს გულში რადგან დღეს ჰევეყნის პატრონის, მეფეთა მეფის (დღეგრძელი იყოს წეს-რიგი მისი მეფობისა!) საფარველის ჩრდილისა და მზრუნველობის ფრთის ქვეშ წყალობის კვალითა და დიდების სხივებით შარვანი შარაჰვენანად⁵⁸ და ხაარვანად⁵⁹ ქცეულა. [მას] ერაყის შვიდ ქალაქთან უწარჩინებულესი დიდებით და ხორასნის ოთხ ქა- 20
ლაქთან უსაჩინოესი სიმართლით მარულამი გაუმარჯვია. ოღონდაც რომ შარვანი სამოთხის ბაღია და მისი მკვიდრნი სამოთხის მცველნი [არიან]. ბედნიერ ნავბათსა და სიცოცხლისმომმატებელ სამართლიანობაში ქველმოქმედი პატრონია; ის კი არა: — უფლის მეგობარა ხალხში; აღზევებული თვითმპყრობელი; უდიდესი ხანყანი; საწუთროს 25
ქემხოსროვი⁶⁰; მართალი ხოსროვი; მოწყალე კეთილი მეფე; აღმოსავლეთის მეფეთა მპყრობელი; უძლურთა შემერდომი; გულგრცელი ღაზნი⁶¹, [ისლამზე] მოქცეული მონოთეისტი; ჰევეყნიერებისა და სარწმუნოების სიდიადე; ისლამისა და მუსულმანთა მეფე... მის უდიდებულესობას მთელს აღმოსავლეთსა და დასავლეთში მონაზე (ჩემზე) 30
უფრო ერთგული შეყვარებული არა ჰყავს და კეთილისმსურველი მოყვასი [არ უყის]. და რომ თუნდაც მონამ ას წლამდე იცოცხლოს და ისურვოს, რომ ათი ენით შეათასედი ამ ანგელოზის ბუნების მქონე მეფის, — რომელსაც ღვთაებრივი სისპეტაკე აქვს და არა ხორციელი აღნაგობა: [რომელსაც] ნაკადულის სიკამკამე აქვს და არა 35
თიხის ქუპყი, — წყალობის მაღლობა გადაიხადოს, მთელი სიცოცხლე ვერ შეძლებს [მაღლობის] გადახდას.

... რაც შეეხება მონის მიერ შარვანიდან გარდახვეწას და სამ-

შობლოს დაგდებას, [იგი] განმარტოების სურვილითაა და განდეგი-
ლობის მიზეზით არის [ნაკარნახევი და იმითაა გამოწვეული, რომ]
სოფლის ცრუ დიდებისთვის უარი აქვს თქმული. განძისა და პატივის
ნაცვლად განმარტობასა და კუთხეში ჯდომასაა დაჯერებული; შეგ-
5 ნებული აქვს, რომ მატური საწუთრო ზღვასა ჰგავს: ცოცხლად ჩაგი-
თრევს და როცა დაგალრჩობს, ნაპირზე გისვრის. დღეს კი ამ მლაშე
ზღვაში

ტ ა ე პ ი

„ერთი სადაფი არ მოიძევება, სამაგიეროდ ასი ათასი ნიანგია შიგ“.

10 ... და თუ აქ ჰიპერბოლას ვინმართ, ასი ათასი დაფლეთილი ჯი-
გარი კალმის წვერისაგან დაიწრიტება და საწუთროს კალთაზე სისხ-
ლის წარღვნა იმძინვარებს. მონას უჯობს, კალმის აღვირი მოწეული
ჰქონდეს, ვიდრე თავისი კინი რუდუნებით ქვეყნიერების სახელი
ენაზე ეკეროს. ღმერთმანი, რომ [ეს] ხელს არ იძლევა. მონას ამ ქვეყ-
15 ნის სიტკბო და ქონი საწუთროს მაგიდაზე ბუზის მოგერიებად არ
უღირს.

მონას ერთ დროს განსვენებულ შარვანშაჰისგან, მეფე სა'ნდ მა-
ნუჩარისაგან² (ალლაჰიმც გადმოაფრქვევს მასზე [თავის] კმაყოფი-
ლებას და სამარადისოს გახდის მისი დიდებული სამეფოს არსებო-
20 ბას!) საწუთროს მეფეთა მეფისაგან ნაამბობი სმენია: აბხაზის² სანა-
ხებში (ალლაჰიმც აცოცხლებს მათ სულთნის სიცოცხლით!) ერთი
დიდგვაროვანი მეგობარი მყავდა. ნამდვილად რომ ტკბილმოუბარი
და გმირი ახალგაზრდა იყო. სასიამოვნო სახისა, ჰაეროვანი ამოდ
მოუბარი, ენამოსწრებული, მახვილგონიერი; ვაჟკაცობის ღირსებანი
25 და გონიერების სამკაული გაეერთიანებინა, ბრძოლის ველზე — მეო-
მარი და ნადიმზე — შემქცევი. დიდებულებისთვის მიეღწია და ცოტა
ხანში თავისი წინაპრების ადათებისამებრ ბევრი რამ გაეკეთებინა.
მაცნობეს, ერთბაშად საწუთროს კარგისა და ავისაგან ხელი დაიბანა,
ქონებასა და თანამდებობას წიხლი ჰკრა, ქრისტიანთა წესით განდე-
30 გილობა და განმარტობა აირჩია, ტანზე ჯვალო ჩაიცვა, მღვიმეს მია-
შურა და იქ ქრისტიან ბერებივით დაეყუდაო. შარვანშაჰმა განაგრძო:
მე კაცი გავგზავნე და მისი ამბავი ვიკითხე. ვწუხნდი და ვუთვლიდი:
ისეთი რა დაგემართა, ვაჟკაცო, რომ ახალგაზრდობის ასაკის სიჭო-
ფისას ხალხს გაკიდებანებინარ, ჯერ მოწიფულობის ლაზათისაგან
35 ნაყოფი არ გიწვენევია და დიდებულებაზე უარი გითქვამს-მეთქი?! მან
[ჩემს] მოციქულს [ასე] უპასუხა: შარვანშაჰს ჩემი სალამი გადაეცო

და უთხარი, რომ, მე საწუთროს მთელი დიდებულება ქოჩრის დაბანვისა და დაეარცხნის დავიდარაბად არ მიღირს, ყველაფერს თავი გაანებებო!⁶³

მონაც ამბობს: თუ იმ გონიერ ვაჟკაცს მთელი დიდებულება ქოჩრის დაბანვისა და მორთვის დავიდარაბად არ უღირდა, მონას 5 მთელი ხელოვნება კალმისწვერის წათლად და გაწმენდად არ უღირს. ხასი, რომელმაც უფალთან (იდიდოს ხსენება მისი!) პირობა დადვა, რომ აწი მეფეთა სასახლის სამსახურში აღარ იყოს; ამჯერად დნარ აღ-ამან მექაში (აღლაჰიმც დაიცავს მას თავისი სამართლიანობითა და მაღალი თვისებებით!) იმ მიზნით იყო წასული, რომ იქ დაფუძნებულიყო და დარჩენილი დღეები იქ გაეტარებინა. მაგრამ ერთი შემთხვევა (შორს იყოს [იგი] მისი უდიდებულესობისაგან!) მოხდა, რის გამოც მონა შეების ქალაქ ბალდადში უნდა გაბრუნებულყო განკურნების მიზნით. იქიდან კი საკვირველებამ გვიჩვენა პირი და თავროზის მხარეში მოგვიხდა წამოსვლა. ახლაც წმინდა [ადგილას] გამგზავრებასა და სირიაში მოლოცვას აპირებს და უნდა, რომ კვლავ მექას წავიდეს (მაღალმა უფალმამც ინებოს!). ასე რომ არ ყოფილიყო, ამ სამი წლის განმავლობაში, რაც მონა შარვანიდან წასულია⁶⁴. მრავალმა მეფემ, სულთანმა და ხალიფამ (აღლაჰიმც ხანგრძლივპყოფს მათ მფარველობას!) მიიპატიჟა მონა. მონის კალმისა და ფეხის კვალი არავის არც ერთ სასახლეში არ უნახავს. და რომ მეფეთა სასახლეში მსახურობის თავი ჰქონოდა, საწუთროს მეფეთა მეფისა და ქვეყნის აღზევებული მფლობელის (აღლაჰიმც განამტკიცებს მის მეფობას!) სასახლეზე უფრო მაღალ სახელოვანსა და უფრო დიდებულ სასახლეს ვერსად ვერ ნახავდა... მეფეთა მეფის სასახლეში მოვიდოდა და იმ ცამდე აღზევებულ ლომგულისგან, რომელიც მღელვარე ზღვაა, ღირსეულად თავის საწადელს ითხოვდა. ბოლოსდაბოლოს, მონას პურს არ დაამადლიდა.

იმ წყალობისა და პატივის მიზეზზე, რომელიც იმ სასახლისგან (აღლაჰიმც გააბრწყინებს მას!) ამირ არ-ყორან ამრაჰ ზორასანელისთვის⁶⁵ სარჩოს მიცემასა და საცხოვრებელი ხარჯის გამწესებაზე იწებეს, დროის მეფეთა სასახლისა და საწუთროს უწარჩინებულესი საზოგადოების სადგომს ათასი მონა ამ წყალობისა და გულუწევობის მოსაგონარით გასურნელებულსა და გაფშვიადებულს ხდის. ხალხი გაოცებული ამბობს: ეს დიდსულოვანი სახელგანთქმულობა მარადი 35 იყო!

... მონას ასეთი იძულება ჰქონდა: რადგან ასეთი მოწყალე მეფის აღზევებული ხწყანის (აღლაჰიმც გაფენს ჩრდილს მისი მნათობისას!)

სასახლისაგან შორს დარჩა, გარდა საწუთროს მეფეთა მეფისა და აღ-
ზევებული კეისრის, საწუთროს ალექსანდრეს (ხანგრძლივს ჰყოფს
აღლაპი სიდიდეს მისი საქმისას!) დიდებული სასახლისა თავშესაფარ-
ი არსად ენახა, რათა წმინდა ბაბთ აღ-ლაპ აღ-პარამიდან⁶⁶ ბაბთ
5 აღ-მოყადღასში⁶⁷ მოსულიყო და მეოთხე ციდან, რომელიც ქრისტეს
სამკვიდროა, მერვე სამოთხეში, რომელიც ედრისის წალკოტია⁶⁸,
მიეღწია. მაგრამ მონის ბოდში იმ პირობაშია, რომელიც ზემოთ მო-
გახსენეთ. მონის მდგომარეობის ვითარებაზე და მისი მიზნისა და
განზრახვის შესახებ ზუსტად და დაწვრილებით, ამკარად და ფარუ-
10 ლად, სწორედ რომ აღზევებული პატრონი; სამართლიანი; მბრძანე-
ბელი გული; აღზევებული ვაჟაკი; ძლევამოსილი გმირი 'ეზ ალ-
დონან ვა აღ-დინი⁶⁹, ისლამისა და მუსულმანთ საყრდენი; სახელ-
მწიფოს სამწყაზრე (და ა. შ.)⁷⁰ იქნება დაუწყებელი და ქვეყნისა
მპყრობელის უმაღლეს ყურთან სასიხარულო ამბის მოტანას ბრძა-
15 ნებს. დიდებულს, აღზევებულს, დიად სეთაჰსანლარ ამირას, 'ეზ ალ-
დაელათს (იძლიეროს მისმა ბრწყინვალე საუფლომ (და ა. შ.)!), ირა-
ნის თაჰამთანს⁷¹, აბხაზისა და შარვანის ფალავანს; მესიის მონას
(აღლაპივც განაგრძობს მის დღეთ!) მონის გონებაზე ამბავი მოპო-
ვებული აქვს და იცის, რომ მონას განდევნილობა და განმარტოება
20 აქვს გააწყვეტილი. და სანამ ყოფილა, ასე ყოფილა. ერთგული მონა
მას, მის უდიდებულესობა მეფეთა მეფეს (დღეგრძელი იყოს მეფობა
ნისი მარად!) აფიცებს მაღალ ღმერთს, უფლის სიტყვაა (=ქრის-
ტეს), წმინდა მესიას და უბიწო ღვთისმშობელ მარიამს და უფლის
შესავ მოციქულთ, დიდებულ სახარებას, რათა [მან] ამიერიდან
25 ვერცხლისწყლის გულის მქონე⁷² მონის ხსოვნის ვერცხლისწყალი-
ვით თითებს-შუა გაძვრენა ინებოს და მონა არარსებულად მიიჩნიოს,
რათა მონამ სუფთა გულით მასზე ლოცვასა და მის ქებას უმატოს.
ზღალმა უფალმამც ინებოს!

ბედნიერება, რომლის ნაყოფი მეფის მოქმედებაში(?) უფლის
30 ჭეშმარიტ გზაზე მითითების ნერგისაგან მიიღება, მარად იყოს და-
ფრქვეული ქვეყნის მპყრობელის; საწუთროს მეფეთა მეფის; ეპო-
ქის აუგუსტოსის; უდიდესი კეისრისა და უგანათლებლესი ჰერაკ-
ლეს; უსრულყოფილესი პტოლემეოსის²⁶; უმართლმსაჯულესი ფი-
ლიპეს²⁷; სახელმწიფოს სიდიადის; მესიის მახვილის აღზევებულ სა-
35 სახლესა და ღირსეულ სამეფო კარზე და ავი თვალი [მისი] ბედნიერე-
ბის სრულქმნილებას ღმერთმა აცილოს! „გვიხსნის ჩვენ აღლაპი
ერთადერთი მარადის!“.

... ამ დროს ამბავი მოგვივიდა, რომ სახელოვანი საკრებულოს დიდების კორტეჟი⁷⁴ თავრიზის ოთხ საზღვარს სამი ფარსანგის დაშორებით მოუახლოვდა, მზის მსგავსად ბაძთ ალ-შარაფის⁷⁵ დიდებულ საუფლოს (ალაზნევის იგი ალლაჰმა და ადიდოს მარად მისი მჯულობელის სიცოცხლით) ქონგურებს შეუერთდა და დაბანაკება იწევა. მსახურს უნდოდა მილოცვის ბარათი დაეწერა და მისი შინაარსი ბედნიერი „რვალის ციხეში“ ეპოქის ესქანდამარის⁷⁶ დაბრუნებით, დიდებული ელბორზის მწვერვალზე საწუთროს ქარბღუნის⁷⁷ შიგ ყოფნით, მეოთხე სფეროს ცაში ღირსი ქრისტეს აბრძანებით და მერვე სამოთხეში ედრისის დასადგურებით გამოეხატა და სახელოვანი საკრებულოს გასხივოსნებული გონებისათვის (ალლაჰიმც მისცემს მას შეებასა და სიდიადეს!) მოეგონებინა, თუ უზენაესის დაშორების დრო მსახურის ენაზე ბედნიერების მომტან მკითხაობაში როგორ გავიდა.

15

ბ ა ი თ ი

„ჩემი იმედის მკითხაობის დავთრისგან ის ამოვიდა, რაც მე ვთქვი, ჩემი შეხედულების წილისკრით ის შენხედა, რაც შინდა“⁷⁸.

შემთხვევით სარგებლობდა, რათა სამსახური მოეწერა (შემოეთავაზებინა).

20

როცა გადასწყვიტა, სამსახურად ხელი გამოელო, უცბად საქმეთა ჯგრო და საქმიანობის თავდასხმა გადაეღობა წინ. ამასობაში დარ ალ-ჯარბ⁷⁹ შარენიდან (ალლაჰიმც ააყვავებს მას და მიესალმება მისი სულთნის სიცოცხლით!) აღზევებული თავსაფრის; ღირსეული მანდილის; ირანელთა დედოფლის; სამანიანთა⁸⁰ პატრონის; სასანიანთა⁸¹ ქალწულის; ქემანთა⁸² ნაღების; ბარმაქიანთა⁸² ზობედას⁸³; სარწმუნოებისა და ქვეყნიერების უბიწოების; ისლამისა და მუსლიმთ სისპეტაკის; მოწამე მეფე აქარბღუნის ქალიშვილის⁸⁴ (ალლაჰიმც შეიწყალებს მას და გააგრძელებს მის მფარველობას!) მაღალი კორტეჟი ამ მხარეს ეწვია და ბედნიერების ჩრდილი ყველას გადააფარა. დიდო ხანყანის⁸⁵, გულკეთილი მოწყალე მეფის: მაშრიყის სამეფოთა მფლობელის; სარწმუნოებისა და ქვეყნიერების სიდიადის; მუსლიმთა და ისლამის მეფის; ქვეყნიერებაზე წყალობის მეუფის; ცით ძლევა მოსილის (ალლაჰიმც შეეწევა მას და გაუმარჯვებს!); აღზევებული სასახლისა და ქვეყნის ხელმწიფის; საწუთროს მეფეთა მეფის ბაგრატიონ-

35

თა²⁰ სიამაყის; დავითიანთა²¹ გვირგვინის; უგანათლებულესი აუგუსტოსის; უდიდესი ჰერაკლეს; უმართლმსაჯულესი პტოლემეოსის²⁶; უსრულქმნილესი ფილიპეს²⁷; ბრწყინვალე სამეფოს დიდების; ქრისტიანთა სულთნის; მესიის მახვილისა და მისი არგუმენტის; სახარების

5 მფარველისა და მისი თანამდგომის (ალლაჰიმც უწინამძღვრებს მას და წაიყვანს სწორი გზით კეთილი საქმეებისათვის სარწმუნოებისა და ქვეყნისა!) უზენაესი სასახლის მოცაქელები და შიკრიკები მსახურს ეწვივნენ უამრავი ხალათითა და პატივით, ისეთით, რომლის მსგავსი სურათი ცნობიერების სარკეში არ წარმოსახულა და რომლის ბადალი

10 გონების რუკაზე არ აღბეჭდილა. იმ საშინელების აღმძვრელი იღბლის სიდიდისაგან მღელვარებაში ჩავარდა, დაახლოებით ერთი თვე იმ ხალხის სამაგიეროს მიზღვის ცდაში იყო, სანამდის ისინი უნატიფესი ხერხით არ გაისტუმრა, და წაუსვლელობის ბოდისთვის მოემზადა, ვინაიდან სახელოვანი საკრებულოს, რომელიც სრულქმნილების

15 ქაბა და სრულყოფის ყებლაა⁸⁶, მეზობლობისა გამო თავრიზი მსახურს შარვანზე ათასჯერ უფრო დიდებულად ეჩვენება.

7. ვ ა ზ ი რ თ ა მ ე ფ ე ' ე ზ ზ ა ლ - დ ი ნ ი ს ა დ მ ი ⁶⁹
 ა ბ ხ ა ზ ი ს ² ქ ვ ე ყ ნ ე ბ შ ი

... დანარჩენი [ამბავი] ამ ხანისა ისაა, რომ შარშან [თქვენ] მსა-

20 ხური ალლაჰის მხარე მექაში ჩავიდა⁸⁷ (მაღალი ალლაჰიმც დაიცავს მას!) ქაბას (ალლაჰიმც ალაზევებს მის ძლიერებას!) ბრწყინვალე ადგილსა და სხივოსან სადგომში ჩემი თანამემამულეების თანხლებით და განჯელ ღვთისნიერებთან და თბილისელ თვინიერებთან ერთად⁸⁸ (ალლაჰიმც განამრავლებს მათ და შეითანხმებს!) მაღალი მეჯლისის

25 (=შენი) ღირსეულ არსებობას (ალლაჰიმც განადიდებს მას!) მრავალი მხურვალე ლოცვა უთვალა. და მსახურის ამ შინაარსის სიმართლეში მარჯვენა და მარცხენა [მხარის?] მეფეთა თანდასწრებით სირცხვილისაგან შეწუხება არ მოუვა.

... წლეულს მსახურს სულთა ქვეყნის(?) შიკრიკთა ხელით შარ-

30 ვანის წმიდა მიწის (მაღალი ალლაჰიმც განასხივოსნებს მარად მათ მათი მფლობელის სიცოცხლით!) მაღალი კორტეის იქ ჩასვლასთან დაკავშირებით⁸⁹ მისალმების წიგნი აქვს გაგზავნილი, რაც, უეჭველია, იმ მხარის ქვეყნის დამამშვენებელისა და შიშისმგვრელის და იმ კლიმატის განმადიდებელის დასწრებით გამოიხატა. ეს სამსახურიც მი-

35 სალმების წიგნია აბხაზის² სამეფო სახლისადმი უმაღლესი მეჯლისის

აღვირის (ცხენის) დაბრუნების აღსანიშნავად. „მგზავრობა შენი — სანაქებო და დაბრუნება შენი — უფრო საქები“. რადგანაც ბედნიერ დაბრუნებას შეუძლია მარადის იყოს მიზეზი მეფეთა სარგებლობისა და ხელმძღვანელობისა და სამეფოთა გაუმჯობესებისა და აყვავების, ხალხისა და სამწყსოს პატრონობისა.

5

ამჟამად, როცა ქრისტეს დროის მეფეთა მეფის⁹⁰ (დღეგრძელი იყოს მისი დიდება!) მალალი ფირმანი და უდიდესი ხწყანის⁸⁵ (მარადის იყოს განმტკიცებული ალლაპის შეწვევით!) მალალი ბრძანება როგორც სიცოცხლის მომნიჭებელი ბედნიერება, გამოცხადების თილისმის მსგავსად მონას მოუტანეს, მონა მეტი საშინელებისაგან 10 მღელვარებაში ჩაეარდა. რადგან კაცს რომ ბედნიერების ნიშნები გამოაჩნდება, პირველად გაკვირვება იპყრობს.

... ქვეშაოტად, რომ ერთსა და იმავე დროს ამ ორი პატივისაგან სააქაოსა და საიქიოს ნეტარება, მუშთარისა და ზოპრას ბედნიერად შეყრა და ორი მდინარის შეერთება ეღირსა. და როდესაც მღელვა- 15 რე ზღვასა და სიუხვის ღრუბელს დიდებულება და საწადელი თავისთან ჰქონდა, ორი ბედნიერების დროს ღირსი უმაღლესი მეჭლისის ბრძანებით [ეს ორი დიდებულება] გასამდა. მსახურის აღელვებული გონება დამშვიდდა და გაფანტული ცნობა დაწყნარდა. და როცა ბრძანების შინაარსზე შეჩერდა, ყოველ სტრიქონსა და ფრაზაში ასი 20 ათასი ღვთაებრივი მოწყალეობა და საკბანისებური⁹¹ სიტყვა იხილა და გაიგო, რომ რაც კი მინიშნება იყო ნაბრძანები და ნაჩვენები, ყველაფერი თანაგრძნობისა და კარგად მიღების წყაროა. და ის პატივიც, რომელიც მეფეთა მეფის უმაღლესობის კანცელარიიდან ბრძანეს, მალალი მეჭლისის (= შენი) მითითებითა და მონდომებით არის მომხ- 25 დარი. [თორემ] ეს რომ არა, მეფეთა მეფის უზენაესობა მსახურს რა ყურადღებას მიაქცევდა, — [იგი] ხელმწიფის ნათელ გონებას სავსებით დავიწყებული ჰყავდა.

... ყველა ეს პატივი და დიდება მალალი მეჭლისის (= შენი) უნა- რია და [ეს] მთელმა ქვეყანამ იცის. მსახურის მდგომარეობა ბრწყინ- 30 ვალე გონებისათვის დაფარული არ რჩება, ზოგი პატივის ბოძების დროს თავად უნახავს და ზოგიც ხალხის პირით სმენია: მოკლედ, მსახურის სამშობლოდან წასვლა შიშისა ან შეზიზღების გამო არ მომხდარა. ღმერთმა ნუ ქნას! ღმერთმა ნუ ქნას! ვინძლო მტრისა და მეგობრის გონებამ გუმანის აღვირი ყოველ მხრივ არ გასწიოს, ყველას 35 რაიმე არ მოეჩვენოს და არ წარმოიდგინოს. ბოლოს და ბოლოს, მსახურს გახალვათება და განმარტობა სწადია და არა კეთილდღეობა და გამდიდრება. შარვენში მან გახალვათება ვერ შეძლო, ათასი

წამსვლელი და მონაცლელი, შიკრიკები და პილიგრიმები, საჭურჭ-
ლის ქცელტა და საქონლის ზედახორა, სხვადასხვა საჭირო წვრილმანი
და იარაღი, აგრეთვე სხვა უამრავი საქმე მსახურს სულს ხდიდა, მი-
წასთან ასწორებდა და ამდაბლებდა⁹². ყოველ წელს სამი და ოთხი
5 ათასი დინარის ხარჯი სჭირდებოდა. აშკარაა, უდიდესი ხაყანის⁸⁵ უმა-
ღლესობას (აღლაჰიმც აღაზევეებს მის საქმეს!) რამდენი ცდა სჭირდე-
ბოდა. ღმერთმანი, უამრავ წყალობათაგან, გულწრფელ მიწვევათაგან
და კეთილ ამბავთაგან, რომელიც მისმა უმაღლესობამ (აღლაჰიმც
აღაზევეებს მას!) დიდხანს ინება, მსახური დარცხვენილი და დაბნე-
10 ული იყო.

... მსახურმა მისი უმაღლესობა [დედოფლის] (აღლაჰიმც აღამაღ-
ლებს მას!) ბრძანებით სამშობლოდან გადახვეწა და ემიგრირება არ-
ჩია და წაეიდა იმ განზრახვით, რომ სიცოცხლის დარჩენილ დღეები
მექაში გაატაროს. და თუმცა ბედის განგებამ და დღეთა საკვირვე-
15 ლებამ იგი ამ მხარეში გადმოისროლა, მაინც იმას ფიქრობს, რომ სი-
რია მოილოცოს, წმინდა გზა წინ დაიდვას და კვლავ მექაში გაემგზავ-
როს, მაღალმა აღლაჰმა თუ ინება! ამ კვირას კი მაღალი უფლის რჩე-
ვით თავრიზის მიწა-წყალს დატოვებს. მსახური კვლავ გაველურე-
ბულია, საშველისაგან გაქცეულა და წასულა, ბორკილებს მეტს ვე-
20 ღარ ზიდავს და არ იცის, იმ სასახლისგან (აღლაჰიმც აღაზევეებს მის
ღირსებას!) მისი მიწვევა რა მიზეზითაა და მისი იქ ყოფნა რა საჭი-
როა. რაა ის სამსახური, რომელსაც მსახური იქ მსახურობით შეას-
რულებს და იქ არ ყოფნით ათასი იმდენის გაკეთება არ შეეძლოს!..

8. [მობარეზ აღ-დენის აღმნიშვნელი]

25 ... განდიდებული მეჭლისი; დიდებული ამირა; აღზევებული
პტოლემეოსი²⁶; უდიდესი ფილოსოფოსი; ბრწყინვალე სახელმწიფოს
სიდიადე; ზვიადი ხალხის თავანი; ქრისტეს მიმდევართა დიდება;
ეპისკოპოსთა გამორჩეული; კეთილთა მშვენება; მღვდელთა წინა-
მდგომი; ბერების ნიმუში; არგუმენტა (?) მიმდინარეობის (თხემის)
30 შემწე; ქრისტეს მოწაფეთა უკეთილშობილესი; სახარების მეთვალ-
ყურე და მისი ერთგული; მესიის რჩეული და მისი მარჯვენა [ხელი];
დიდებულთა მეფეების რჩეული; ნადიმთა მეფე [ჩვენ] დროისა; მო-
ნადირეთუხუცესი ვარდანა⁹⁴ (აღლაჰიმც აღიდებს მას და უწინა-
მძღვრებს!) სალაშს, მოკითხვასა და შექებას ბრძანებს.

... ამ საათში, როცა მაღალი ფირმანი თერიაყ-ფარუხია მსოფ-
ლიოს მკვიდრთათვის, ყველა სიკეთის კრებული და ერთგულების ჯამი
გულდაუფლურებულ მსახურს მოუვიდა და ქრისტესმიერი არგუმენ-
ტი გამოაჩინა. დაახლოებით თხუთმეტი დღე იყო, რაც დიდებული 5
და ღირსეული ამირა; ძვირფასი პტოლემეოსი²⁶; მოწყალე ბრძენი
კათალიკოსი²⁵; ბრწყინვალე ბადრ ალ-დავლათი ('სახელმწიფოს სავე-
სე მთვარე')²⁶; მაღალი უდიდებულესობის მზე; ქრისტიან დიდებულ-
თა სიამაყე; კეისართა მშვენიერება; ეპისკოპოსთა გამორჩეული;
მღვდელთა დიდება; ბერთა განძი; მოციქულთა მეგობარი; სახარების 10
დამცველი; სამსახეობის მაღიარებელი; მესიის რჩეული; ნადიმთა მე-
ფე; მონადირეთუხუცესი ვარდან²⁴ (აღლაპიმც უწინამძღვრებს და
განამტკიცებს მას!) იმედისა და სურვილის შესაბამისაჲ და წადილი-
სა და არჩევანის თანახმად მარწლესაყენ იყო წასული²⁷. თუმცა ერთი
ხანი არჩევანის აღვირი ხელთ არა ჰქონდა, ღვთის მადლით გონებით 15
დაწყნარებული და ვითარებით კმაყოფილი გულმშვიდი და ეამმოცე-
მული წავიდა, რადგან ბევრი წყალობა და პატივი მიიღო²⁸ ირანის
სეფაქდარის; ერაყის ფაქლავანის; აზერბაიჯანის მარზბუნის²⁹ ჰოსამ
ალ-დინისაგან¹⁰⁰, რადგან [ოგი] მაღალი ზნის, ნათელი გონების, ჩი-
ნებული ბუნებისა და სპეტაკი ხეაშიადის [მქონეა]. 20

... და როდესაც ამირა ბადრ ალ-დავლათ²⁶ ('სახელმწიფოს სავესე
მთვარე') ვარდან²⁴ მშვიდობით დაბრუნდება და მაღალ ხელმწიფეს,
ძღვევამოსილ ხაყანს სამსახურად ხელის საკოცნელად ეახლება, შე-
საძლებელი გახდება, სეფაქსლარი ამირას ჰოსამ ალ-დინის ღირსება-
თა შესახებ [თვითონ] მოგახსენოთ. მაღალმა უფალმამც ინებოს!.. 25

10. [აღსართან I-ს აღმ⁸⁵. II]

... კეთილისმოსურნე მონა უმაღლესი ზღურბლის, რომელიც
ღირსეული ზღურბლია, მიწას ეამბორება... და აღზევებული სასაბ-
ლის მიწისგან დაშორების სინანულისაგან¹⁰¹ მწუხარებათა ცივ
ოხვრას უშვებს და ისე შფოთავს, თითქოს ცეცხლი წყალში ჩაეგდოთ 30
ანდა წყალი ცეცხლზე დაეხბათ.

... და როდესაც მონას სასიხარულო ამბავი მოსდის, რომ ხელ-
მწიფის (აღლაპიმც შეეწევა მას!) უმაღლესი კორტეჟის იქ ყოფნამ
აბხაზის² მხარე შფოთის საშიშროებისა, აჯანყების შემოტევისა და
განხეთქილების მძვინვარებისაგან ერთბაშად ისე გაასუუთავა, რომ 35

ისლამის კლიმატნი კაშკაშა ხმლითა და სახელმწიფოზე მზრუნავი გონიერებით ბიწიერი ვნებისა, მწვალებლური სიბინძურისა და შეცოდების წყვდიადისაგან გაწმიდა და სამართლიანობის სამკაულით, მართლმსაჯულების დიდსულოვნებითა და გზის ჩვენების შუქით შე-
5 ამკო, ქრისტეს მიმდევრებზე და ქრისტიანულ სახელმწიფოებზე იმავე ღონისძიებებსა და მართლმსაჯულებას ახორციელებს და ვითარებათა გაუმჯობესებას, მდგომარეობის მოწესრიგებასა და საქმეთა მოგვარებას ბრძანებს¹⁰²...

რასაკვირველია, მონა სასინხარულო ამბის სიამოვნებისაგან არ-
10 სობის განსაზღვრულ ტანსაცმელში ვერ ეტევა და ის ღროა, რომ ქუდის მაგივრად. [ჰაერში] თავი ისროლოს. ღმერთმანი, თუ მონა აქამდე ბრწყინვალე ხობის შუაში და ფშვიად (?) ქებათა შინაარსებში ხელმწიფის წმიდა არსებას (ალლაჰიმც შეეწევა მას!) ქვეყნისმჩუქებელ იოსებს¹⁰³ უწოდებდა, ამიერიდან სიცოცხლისმჩუქებელ ქრისტეს უწოდებს, ვინაიდან დავითიანთა სამეფოს²¹ სხეულს 'აზერის³³ მსგავსად სიცოცხლის ნირი წასული ჰქონდა და სულს დაფავდა, [ხოლო] ხელმწიფის (ალლაჰიმც მისცემს მას შეებას და შეეწევა!) ქვეყნისდამამშვენებელმა გონებამ, რომელსაც სულთა ქრისტესებური საფუძველი აქვს, კვლავ გააცოცხლა [იგი]... შესაძლებელია, რომ ჩი-
20 ნეთის ფალჭური¹⁰⁴, ჰინდის ფური¹⁰⁵, ზანგის მაჰარაჯი¹⁰⁶, რუმის კეისარი, მეგნის თობა¹⁰⁷, მესურის ჰაქემი¹⁰⁸, შამის ვლან¹⁰⁹, 'არაბის რა'ასი¹¹⁰, ქარსის მარზბანი⁹⁹, ერაყის თაჯდარი¹¹¹, ხორასნის სჰაბებ-ხარაჯი¹¹², სნსთანის ამირა¹¹³, ხათლანის¹¹⁴ ხოსროვი¹¹⁵ და ლაზნანის¹¹⁶ ლაზნი¹¹⁷ ამ ამბავს შეიტყობენ, უდიდესი ზაყანის⁶⁵ (ალლა-
25 ჰიმც შეეწევა მას!) უმაღლესი კორტეის სახელგანთქმულობაზე იტყვიან: ღვიძლი ნათესაობის, ახლობლობის, სიყვარულის დაცვისა და ქვეყანათა ურთიერთსიახლოვის გამო, რაც ისლამის მეჯის (ალლაჰიმც შეეწევა სარწმუნოების თემთ მისი არსებობით!) უმაღლესობას აზნაზის² აღზევებული მეფეთა მეფის (დღეგრძელი იყოს ზეობა მისი!) მიმართ ჰქონდა, ამდენი დახმარების წესების [საქმით] დამტკიცება და მხარში ამოდგომის საშუალების მოგვარება ბრძანა და უნა-
30 ტიფესი მოხერხებულობის სიზუსტე წარმოაჩინა, სინამდის მრისხანე ლომმა დემნას ცბიერებისაგან სახელმწიფო არ დაიხსნა და მოტყუებისა და მისი მწარე შედეგებისაგან არ გაანთავისუფლა, ვარსკვლავთ-
35 მოწყალე და შუქისმომნიჭებელი მზე დანაშაულის ჯაჭვისა და წყვდიადის საბურველიდან არ გამოიყვანა და მას სრული ბრწყინვალეობა არ მისცა¹¹⁸. ვინაიდან უდიდესი მოსამართლე ხალხის ანსაფში ასეთი მოწყალე მეფის მართლმსაჯულებითა და ჭეშმარიტებით თუ შეიძ-

ლებს არსებობას. [ხალხის] მართლმსაჯულ მწყემსს დიდგვაროვან ჩობნისაგან და ქვემარტების მაძიებელს დამოყვრებულ (ნათესავ) შვილობილისაგან¹¹⁹, ღირსეულ პატრონს უღირს მსახურისაგან¹²⁰ იხსნის. რადგან შავი ლომის შვილისა და თეთრი სპილოს ნაშიერი სუსუსური კოლოს ვნებისაგან განთავისუფლება ხელმწიფის წყალო- 5 ბათა დიდებისაგან არის. და ცნობილია, რომ მდაბიოს მეფის გვირგვინი არ შეხვდება, პაიკს მეფის უკრას არ მისცემენ და ვარსკვლავს მთვარეს არ დაუახლოვებენ. ყოველი გვარის საზღვარი და ყოველი არსის გვარი საჩინოა და ყოველივეს ხარისხი — სხვადასხვა. თქმა რად უნდა, რომ ყოველი ბუტკო ტკბილ ნაყოფს, ყოველი ქვის ნატე- 10 ხი — რუმანის ლალს, ყოველი ბუზი — წმინდა თაფლს, ყოველი ქია — დიბას... ვერ მოგვცემს¹²¹.

... აბსოლუტური მონარქი და ხელმწიფე მალალი და წმინდა შემოქმედის სახელით თავის ნაცვალობასა და მემკვიდრეობაში მონარქობასა და ხელმწიფობას ვისაც უნდა, მას მისცემს¹²². და სანამ შე- 15 საფერისს არ ნახავს, არ მისცემს. „ისინი შენი შემოქმედის წყალობას ხომ არ ინაწილებენ?“¹²³. ყველა თანამდებობის მაძებარის თვალში მიწაა მიყრილი და ყველა ყბედის კბილებში ქვაა ჩართყმული. „ვისაც გსურს, მეფობას ანიჭებ და ვისაც გსურს, მეფობას წაართმევ“¹²⁴. ასე. 20

უფალმა (იდიდოს მისმა ხსენებაჲ!) მოწყალე მეფის აღზევებუ- ლი პიროვნება, რომელიც შემოქმედის სიკეთის კვინტესენცია და უფლის არსობის წინათქმაა, ასევე წარმატების ბედნიერებით წილ- ხედომილი გახადოს, რათა როცა საწუთროს მეფეთ ასეთი მძიმე საქ- 25 მეები შეხვდებათ, თადარიგი უმაღლეს გონებაზე სრულქმნილების სხივებით ინებოს. და ტანტისმპყრობელი გვირგვინოსნების ხელ- ქვეითთა უთანხმოებისაგან მშველელი მათ უღირს ადვალიდან ის კვლავ სასახლეში დააბრუნებს და ზოგ ურჩს, რომელიც მოინანიებს და პატიებას ითხოვს, შეიწყნარებს, ზოგს, რომელიც არ დაემორჩი- 30 ლება და შარზეა, კკუაზე მოიყვანს.

გამიგონია, ერთხელ სოლომონის ბეჭდის მქონე¹²⁵ სობოქთეგნ- ნი¹²⁶ (ალლაჰიმე შეიწყალებს მას!) დიდებულების ამალითა და ყმა- წვილი მსახურების თანხლებით რომ ნადირობდა, ნება-ნება ერთ ველს მიადგა, სადაც ცა სამოთხის ფრინველებით იყო სავესე და მიწა- 35 ზე უკვდავების წყარო ჩუხჩუხებდა.

სულთანს მხარზე თეთრი ქორი ეჯდა... ცოტათი შეუძლოდ იყო და თავს ჯერ კიდევ თამამად ვერ გრძობდა. ხოხობს რომ შეუტია, უცბად რომელიღაც მსახურის ხელიდან ერთი შევარდენი აფრინდა,

თეთრ ქორს გაეჭიბრა და ნადირს მიენტო. თეთრი ქორი ძირს და-
ეშვა. ზოლო შევარდენმა ხოხობი დაიჭირა. სულთანმა მაშინვე ბრძა-
ნა, შევარდენს თავი წააწყვიტეთ და გადაადგეთო! თეთრი ქორი
ნორკმული მეფეა, ზოლო შევარდენი — მისი რიგითი ხელქვეითია,
5 არ გათავზედდეს და სამეფო მარაქაში გარევა არ გაბედოსო!

... დროა, ხელმწიფის უმაღლესმა კორტეჟმა, რომელსაც მეხუთე
კლიმატი — ბექდის თელის, ცის ვარსკვლავეთი — უნაგირის, სამე-
ფო და ხალხი — დროშის, არარატის მთა და ყოლზომი¹²⁷ — სიბრძ-
ნის ქვეშა აქვს მოქცეული, ბედნიერი ბედით შარვანში დაბრუნება
10 ინებოს, მზის მსგავსად ბაათ ალ-შარაფის ('დიდების ბორჯის') ციხის
ქონგურებს მონათოს და მუშთარის მსგავსად ბაათ ალ-სა'უდის
(სა'უდის ბორჯის) თავზე გადმოდგეს, თორემ ყველა სიკეთე და კარ-
გი ბედი მარტო აბხაზს² და აბხაზებს ხედათ.

11. [ა ლ ს ა რ თ ა ნ I-ს ა დ მ ი⁸⁵. III]

15 ... მაგრამ რადგან მონას ბედი არა სწყალობს, თქმას რა სარგე-
ბელი აქვს! უექველია; არაკეთილმოსურნეები მონას ყოველდღე მის
უზენაესობასთან (აღლაჰიმც აღაზევებს მას!) ცუდად დაახასიათებენ,
ხრიკის კალმით [მას] სხვადასხვა სურათს დაუხატავენ და ეტყვიან:
ვინაა ეს ხაყანი? მას მოწყალე თვალით არ უნდა შეეხედოს, ღირსეუ-
20 ლი ადგილი არ უნდა მიეცეს და ხალათი არ უნდა გაეგზავნოს, რად-
გან იგი თავს იწონებსო! „ჩათვალე და მიანიჭე“, რადგან ასეა. ბო-
ლოსდაბოლოს ეს ქვეყნისმპყრობელ მეფეებთანაა, თავს რომ იწო-
ნებენ. გამიგონია, აბხაზის² მეფეთა მეფე დავითმა¹²⁸ (აღლაჰიმც
შეიწყნარებს მას!) მოშურნეთა ჩაგონებით ერთხანს სიმონ ეპისკო-
25 პოს¹²⁹ წყალობის თვალი მოარიდა და კეთილგანწყობა მოაკლო.
სიმონმა დრო დაიცა, აბხაზი² დაადგო, რუმში⁸ წავიდა, იქ დაისადგუ-
რა და თქვა: „მეფის ხელისუფლებას შორიდან ვეტრფიალები, რათა
ინტრიგისაგან შორს ვიყო“. მოშურნეებმა ისევ იშოვეს დაბეზლე-
ბის დრო და მეფეს მოახსენეს: „სიმონმა მეგობრობის პირი იბრუნა,
30 თქვენს უზენაესობას ენაზება და ეს მას არ შეეფერებაო. მეფემ უპა-
სუხა: „თუ მისი სამშობლოდან გადახვეწის მიზეზი ესაა, მაშინ არა
უშავს. ღმერთმა ნუ ქნას ის დღე, რომ ჩვენი მსახურები ჩვენს უმაღ-
ლესობას თავს არ აწონებდნენ! სანამდის ჩვენ მეფე ვართ, ჩვენი
მსახურნი ჩვენ თავს უნდა გვაწონებდნენ, რადგან ჩვენ ღვთის ჩრდი-
35 ლად მიუაჩნივართ, — მათი განაზება ჩვენს მეფობასთანაა დაკავში-

რებული. როცა ჩვენი მეფობის ცისკარი, ღმერთმა ნუ ქნას და, შეწყდება, მათი განაზებაც შეწყდება“. მოშურნეებმა მაშინვე ხმა გაიკმინდეს. „ურჯულო გაწბილებულ იქმნა“¹³⁰.

12. [აღსართან I-ს აღმ⁸⁵. IV]

... წლელუს მისი უზენაესობა (აღლაჰიმც აღაზევებს მის საქ- 5
მეს!) ერთდროულად საწუთრომ ორ ბედნიერებას აწია. ერთს იმით, რომ შარვანის (აღლაჰიმც განადიდებს მას!) ქონგურებმა ახალი ბედ-
ნიერება იპოვა ქვეყნის მპყრობელის; დროის მეფეთა მეფის; აღზე-
ვებული აუგუსტოსის; უდიდესი ჰერაკლეს; დიდებული პტოლემეო-
სის²⁶; უმართლმსაჯულესი ფილიპეს²⁷; ქვეყნიერების სიდიადის; ერის 10
თავანის; დიდებულ ქვეშევრდომთა პატრონის; ქვეყნიერების დიდე-
ბულის: ქრისტიანთა სულთნის; სულთანთა შემწის: კეისართა წინა-
მდგომის; ძღვევამოსილი პტოლემეოსის²⁶; ირანის მეფეთა ნათესავის;
ეპისკოპოსთა დამრიგებლის; აბსოლუტური კეისრის; სამსახეობის¹³¹
თანამდგომის; სახარების დამცველის და მისი მოსაგრის; მესიის მახ- 15
ვილისა და არგუმენტის; სამართლიანობისა და გულუხვობის განსა-
ხიერების; დავითის გვარის²¹ სიამაყის; დროის ნო'მანის²⁹; ბაჰრანის
გვარის³⁰ [თავშესაფარი] მღვიმის (აღლაჰიმც გაახანგრძლივებს მის
მეფობასა და დიდებას!) დიდებული კორტეის მობრძანებით¹³² და
მეორე: განახლებით ჰორიზონტებისა მეოხებით ორმაგი ვარდისა, 20
რომელიც აქამდე არყოფნის ბუტკოში იყო დამალული... ბედის ცის-
კრის ამობრწყინებით, იბლის პირმშოს მოტანებით, ბედნიერების
ყანის მოწვევით, წადილის თვალის ახელით... ცხრა თვის სადგომიდან
ისეთი ახალი მთვარის გამოჩენით, რომლის მსგავსი ცის მეცხრე
ბორჯს არ მოეპოვება!¹³³.

• ... მონა მთელი სულითა და გულით ამ მოსალოცში, რომელიც
სურვილის შესაფერისი და უშიშროების შესაბამისია, იყო ჩაფლუ-
ლი, რომ უეცრად დიდებული ამირა; უმოწყალესი განდიდებული;
წარჩინებული დიდებული; მისანდო საყრდენი ბადრ აღ-დავლათი³⁴
(‘სახელმწიფოს სახვე მთვარე’) უდიდებულესობის მზე; მეფეთა და 30
სულთანთა რჩეული; ხასთა წინამდგომი, ერთგულების წყარო; მო-
ციქულთა სიამაყე; მღვდელთა დიდება; ბერთა მახვილი; კეისართა
მშვენიერება; ეპისკოპოსთა გამორჩეული; მესიის რჩეული; ნადიმთა
მეფე; მონადირეთუხუცესი ვარდან³⁴ (მაღალი აღლაჰიმც უწი-
ნამძღვრებს მას და შეეწევა!) როგორც უეჭველი ბედი და სანუკვა- 35

რი იღბალი მოხასთახ 'შეძოვიდა და უზუნაესი ფირძახი, რომელიც
სულთა ავგაროზია. მას გადასცა და მალალი ბრძანება, რომელიც
დროთა თილისმაა, მონას მოართვა. მონა არსებული წესისამებრ უზუნაესი
(ალლაჰიმც ალაზევეებს მას!) ფირძანის წინ ცარგვალივით წელ-
5 ში ორად მოიხარა და მზის მსგავსად პირი მიწას გაუსვა. უმაოლეს
ბრძანებას „უფლის სახლისა“ და „შავი ქვის“¹³⁴ მსგავსად კოცნა და-
უწყო. და „ყურანის“ მსგავსად თავზე დაიდგა. მონადირეთუხუცესმა
დიდებული მეფური ზალათი გადმოიღო ისე, როგორც წყალობას [სა-
სახლის] ზღურბლის დიდებულებს მისცემენ ხოლმე ანდა გაზაფხული
10 წალკოტის ნერგებს მისცემს, მონა მეფური კაბითა და გვირგვინით
შემოსა. დიახ, მონადირეთუხუცესს წესადა აქვს, რომ ყოველ წელს¹³⁵
თეთრი ქორი კაბითა და გვირგვინით შემოსოს.

13. [აღსართან I-ს აღმნიშნ. V]

... ახლა სასიხარულო ამბავი მოგვივიდა, რომ [თქვენმა] მალალ-
15 ნა კორტემა, რომელსაც მეცხრე ცა — ავეანდში, მუშთარი —
აღვირზე, ზეცა (ან: ინდოეთის ოკეანე) — სახედრად (და ა. შ.) აქვს,
ნაქის⁴ მხარის დაბლობიდან აბხაზის² მალლობზე წაბრძანება ინება.

14. აბხაზთა² ფიცი (პირობის წიგნი)¹³⁶, — 'ემსდ
აღ-ღინ ექცაჰანელი¹³⁷ ენშაღან, — რომელიც
20 საღაჰაღ-ღინს¹³⁸ გაეგზავნა¹³⁹

სახელითა ნამისა¹⁴⁰ და ძისა და სულის წმიდისა უფლისა ერთად-
ერთისა!

ესაა პირობა, რომელსაც ვდებთ და ესაა ფიცი, რომელსაც ვიძ-
ლევიტ.

25 მე, რომელიც თამარი ვარ, გიორგის ასული, ვამბობ უფლის არ-
სითა და პიროვნებით, იმ უფლისა, რომელიც სამი სახისაა: მამა, ძე
და სული წმიდა:

ვფიცავ იმ საათს, რომელმაც ღვთაებრივი სიტყვა ადამიანობას
დაუქავშირა; ვფიცავ იმ თვისებას, რომელიც მარიამმა ტანად იღო;
30 ვფიცავ იმ ტანს, რომელიც [...] თვისების მიმღები გახდა; ვფიცავ მე-
სიას და მის სიტყვას აკვანში; ვფიცავ მარიამს და მის მარბულობას იმ
აღტქმის შედეგად (მიხედვით); ვფიცავ უბიწოებასა და კდემას მა-
რაიმისას; ვფიცავ „სახარებას“, „დაბადებასა“ და „ფსალმუნს“,
რომელნიც უფლს სიტყვანია მესიაზე, მოსესა და დავითზე (მშვიდო-

ბა მათ!) გარდამოსული; ვფიცავ ქრისტიანთა მოციქულთ და რჩეულ
კრებულს; ვფიცავ ჭვარცმას და ღვთაებრივისა და ადამიანურის კავ-
შირს¹⁴¹, რომ ამ დღიდან და ამ საათიდან, რომელიც არის [დღით]
ხუთშაბათი, ამა წლის ჯომანდ ალ-ჟოლას თვის თექვსმეტი¹⁴², მავან
მავანის ძესთან¹⁴³ კეთილი განზრახვით და კარგი სურვილით ვიქნები, 5
მისი მოყვრის მოყვარე ვიქნები და მტრის მტერი ვიქნები, სანამდის
ცოცხალი ვარ. და არასოდეს მავანი ქალაქისა და ველნაათის და
მისი ციხეების [ადლებას] არ განვიზრახავ¹⁴⁴ და არ ვინებებ არც აშკა-
რად და არც ფარულად, და თავს ნებას არ მივცემ, დავიმორჩილო
მისი ხალხი და ლაშქარი. და თუ იმას გადავედი, რაც ვთქვი, ქრის- 10
ტიანობა იუდეველთა რჯულზე გამეცვალოს, ქრისტიანთა სარწმუნოება
დამეგმოს, მესიის მიმდევართა თემი დამეგდოს და „სახარე-
ბაზე“, „დაბადებასა“ და „ფსალმუნზე“, რომელნიც უფლის სიტყვა-
ნია, მეთქვას, ზღაპარია და მოჭორილი-მეთქი! თუ ამის საწინააღმდე-
გო გავაკეთო, ქრისტეს ჭვარი ფეხით გამეთელოს! მაღალმა უფალ- 15
მამც ინებოს!¹⁴⁵

15. უ რ წ მ უ ნ ო თ ა წ ო დ ე ბ ა ნ ი ხ ა ყ ა ნ ო ს
ე ნ შ ა ' დ ა ნ ¹⁴⁶

მაღალი საკრებულოს; დიდი ამირ-სპასალარის; უდიდესი მბრძა-
ნებლის; უკეთილესი პტოლემეოსის²⁵; მაღალი დავლათის შემწყო- 20
ბის; მაღალი თემის მზის; კეისართა მძღველის; გოლიათთა მმუსრ-
ველის; მღვდელთა თავშესაფრის; უდიდესი ჭვარის დამცველის;
ქრისტიანთა ლაშქრის წინამძღოლის; [ქრისტეს] მოწაფეთა გვირგვი-
ნის; ამირთა თვითმპყრობელის; აბნაზისა² და შაქის⁴ ფალავნის; არ-
მანისა და რუმის⁸ მარზბანის¹⁴⁶; ალანისა⁵ და რუსის⁶ სარდლის¹⁴⁶, 25
უდიდესი კეისაროსის³ სიცოცხლე სრულქმნილი იღბლით მარადა
იყოს მისი მოციქულებსი კრებულის სახელით.

16. ს ხ ვ ა ნ ი მ უ შ ი ხ ა ყ ა ნ ო ს (ა ლ ლ ა პ ი ს)
წ ყ ა ლ ო ბ ა მ ა ს ზ ე !) ე ნ შ ა ' დ ა ნ ¹⁴⁶

სახელოვანი საკრებულოს; უდიდესი ამირ-სპასალარის; ბედ- 30
ნიერი წარჩინებულის; სახელმწიფოს [...] ისა და მისი მშვენიერების;
სამეფოს მხარისა და მისი სრულქმნილების; მაღლიქიდიანთა ლაშქრის
მეთაურისა და მიმდობის; ქრისტიანთა შემწისა და დამხმარის;
მღვდელთა და მათი ჭვარის დამცველის; მწირთა მღვიმისა და მათის

დიდების; ამირათა მეფის; არმანისა და შაქნს⁴ სარდლის; აბხაზის² წინამძღოლის; რაჟმისა⁸ და ჭარანგის¹⁴⁷ მარზბუნის სიცოცხლე ხანგრძლივი იყოს!

17. ა ბ ხ ა ზ ი ს² მე ფ ი ს წ ო დ ე ბ ა ნ ი

5 მაღალი საკრებულო; აღზევებული მეფე; სახელგანთქმული დიდგვაროვანი; ძლევამოსილი მართლმსაჯული; ქვეყნიერებისა და სახელმწიფოს სიდიადე; ქრისტესმოსავთა შემწე; იესუელთა მფარველი; ტახტთა და გვირგვინთა [მემკვიდრეობით] მპყრობელი; აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სტეფანოსი³; ღვთაების რწმენის შემნახველი; აბხაზის², შაქნსა⁴ და აღანის⁵ მეფეთა მეფე; მესიის თანაშემწე
10 ლაშა, ძე მეფე გიორგის ასულისა¹⁴⁸.

18. ი ვ ა ნ ე ს ა რ გ ი ს ი ს ძ ი ს წ ო დ ე ბ ა¹⁴⁹

უზენაესი საკრებულო; ამირ-სპასალარი; ძლევამოსილი მართლმსაჯული; სახელმწიფოს შემწეობა; ქრისტესმოსავთა ქომაგი; იესუელთა საყრდენი; სამეფოთა და სასულთნოთა მხარი; ლაშქართა მეთაური; სანაპირო (სასაზღვრო) [მხარეთა] ფალავანი; ფავორიტთა მეფე; აბხაზის², შაქნსა⁴ და აღანის⁵ ამირათა გვირგვინი; მესიის მახვილი (აღზევებული იყოს დიდება მისი!).

19. ვ ა ზ ი რ ი ჭ ყ ო ნ დ ი [დ] ე ლ ი ს წ ო დ ე ბ ა

20 უზენაესი საკრებულო; პირველი დიდებული; დიდი წარჩინებული; ღვთისმოსაობაში აღმატებული; სახელმწიფოში წესრიგის დამამყარებელი; ქრისტესმოსავთა წინამძღოლი; იესუელთა მზე; სახელმწიფოთა და სასულთნოთ საუზენაო; ღირსეულების გვირგვინი; ტალანტებისა და რაჟულისთვის ბრძოლის [თვისების] მექონი; აბხაზისა²
25 და ხაზარის¹⁵⁰ ვაზირთა მეფე; ანტონი ჭყონდი[დ]ელის ძე, მესიის საყრდენი — მარად სუფევდეს!¹⁵¹

20. ვ ა რ დ ა ნ¹⁵² [... ი ს] წ ო დ ე ბ ა

უზენაესი საკრებულო; ამირ-სპასალარი; მაღალი დიდებული; წარჩინებული ძლევამოსილი; სახელმწიფოს საყრდენი; ქრისტესმოსავთა მხარი; სამეფოთა და სასულთნოთა მახვილი; ლაშქართა ბელადი; [სანაპირო?] მხარეთა ფალავანი; ქრისტიანთა გვირგვინი; აბხაზის²,

ხაზარის¹⁵⁰, შაქნსა⁴ და ალანის⁵ ამირათა მეფე; მესიის მახვილი (მარადი იყოს დიდება მისი!).

21. შ ა ლ ვ ა ს ა რ გ ი ს ი ს ძ ი ს წ ო დ ე ბ ა¹⁵³

დიდებული საკრებულო; ამირ-სპასალარი; მაღალი და დიდებული წარჩინებული; სახელგანთქმული და ფესვგადგმული (ძირძვე- 5
ლი?) დიდგვაროვანი; სახელმწიფოს ხმალი; ქრისტესმოსავთა მახვილი; ქრისტიანთა მხარი; ლაშქართა მეთაური; სამეფოთა და სასულთნოთა შემწე; აბხაზის², რუმის³, არმანის, ხაზარის¹⁵⁰, შაქნსა⁴ და ალანის⁵ ფალავანი; მესიის მახვილი.

22. ზ ა ქ ა რ ი ა [... ი ს] წ ო დ ე ბ ა

10

დიდებული მხარე (პიროვნება); ამირ-სპასალარი; მაღალი დიდებული; აღმატებული რჩეული; წარჩინებული ძლევა მოსილი; თანაზიარი¹⁵⁴ სახელმწიფოსი; ქრისტესმოსავთა დიდება; ლაშქართა მეთაური; ხაზარის მეფე¹⁵⁰; აბხაზის² ამირათა გვირგვინი; მესიის შემწე¹⁵⁵.

15

23. ა ბ ხ ა ზ თ ა წ ო დ ე ბ ა¹⁵⁶

ქველმოქმედი პატრონის; ამირ-სპასალარის; დიდი მართლმსაჯულის; ძლევა მოსილობით შემეკულის; სახელმწიფოს მხარის; [ქრისტეს] მოწაფეების საუფლოთა საყრდენის; ქრისტიანთა თემის დიდების; ქრისტიანთა სარწმუნოების საძირკველის; აბხაზისა² და ალანის⁵ სამეფოს შემწეობის; არმანის ფალავანის; შაქნს⁴, ყუფჩაყისა და ხაზარის¹⁵⁰ ამირათა მეფის; უმაღლესი სარდლის სიცოცხლე მართლმსაჯულებითა და ქვეშევრდომებზე მზრუნველობით მრავალ წელს უსაზღვრო იყოს და ბედნიერებისა და კეთილდღეობის შეწევნა — უწყვეტი, ქვეყნისმპყრობელობისა და გვირგვინთბობების დალოც- 25
ვანი — გამრავლებული. ვფიცავ მისი მოციქულების კრებულის სახელით.

24. ა ბ ხ ა ზ თ ა წ ო დ ე ბ ა¹⁵⁶

უფლის დავლათი; სახელმწიფოს მხარი; ქვეყნის მახვილი; თემის [თავშესაფარი] მღვიმე; საქრისტიანოს მფარველი; იესუელთა რაზ-

მის წინამძღოლი; არმანისა და აბხაზის² მარზბვნი; სასულთნოს სიამა-
ყე; მეცნიერთა თავშესაფარი; დავრდომილთა ხანაგა; ქვეყნების ლამ-
ქართა მეთაური; ჩვენი დროის ქემუშმარჯი⁵⁷; მეორე როსტომი⁵⁸.
5 მეორედ მოსვლამდე ზეობდეს; სურვილნი და წადილნი გულის ნების-
შესაფერისად — განხორციელებული და სააქაო და საიქიო ნდომა —
მიახლოებული.

კომენტარები

1. ამ წერილისა და მომდევნო წერილის ადრესატი დ ა ვ ი თ ი მეფობს იმ დროს, როცა: ა) საქართველოს აბხაზს უწოდებენ. ბ) გარდა აბხაზისა ამ დავითის ხელდებულია შ ა ქ ი, ა ლ ა ნ ი. გ) არენაზე გამოსულნი არიან სელჩუყები.

ამავე დროს, განსაკუთრებით ნიშანდობლივი აქ ისიცაა, რომ პირველ წერილში მოხსენებულია ვინმე განსვენებული დედოფალი, რომელიც ამ დავითის ახლობელი ჩანს. ეს დედოფალი ისეთი პოლიტიკური ფიგურა ყოფილა, რომ მისი ანდერძის შესრულება როგორც ქართველი მეფის, ასევე წერილის გამომგზავნისთვის საპატრო საქმედაა მიჩნეული. საეჭვოა, ასეთი სტატუსის მქონე ყოფილიყო რომელიმე ქართველი მეფის მეუღლე. აქ მეფე-ქალზე უნდა იყოს ლაპარაკი.

ამავე პირველ წერილში იხსენიება ადრესატის ახლობელი მეორე ქალი, რომლის სამსახურად რუმის მხარე მზადაა. ეს ქალიც ქართველი მეფე ან უფლისწული ჩანს, — მას კონტაქტი აქვს რუმთან.

საქართველოს ისტორიაში ასეთი დამთხვევის ორი მაგალითი გვაქვს: თამარი*) და ძე მისი ლაშა, და რუსუდანი და მისი შვილი დავით ნარინი.

და მართლაც, რუსუდანის ოჯახი სელჩუყთ ენათესავენოდა. „მოეყვანა მეფესა ტოღრილის შვილი მძევლად ერთგულობისათვის. რომელი იყო ქნულ-კეთილი და სრული ასაკითა, შეენიერი გუამითა, მკნე და ძლიერი ძალითა. ვითარ განიცადა, სთნდა მეფესა რუსუდანს და ინება ქმრად მიყვანება მისი, რომელი აღასრულაცა“¹. სელჩუყთა გვარის ნაშიერ ტოღრილის ძისგან ეყოლა რუსუდანს ქალიშვილი თამარი და ვაჟიშვილი დავითი, შემდგომში საქართველოს მეფე დავით V ნარინი. ეს თამარიც სწორედ რუმში გათხოვდა, ცოლად გაჰყვა რუმის სელჩუყ სულთანს ღიჰან ალ-დინ ქაბოსროვ II-ს (1237—

* თარიღები, თუ მასზე აქცენტი არაა, მითითებულია საძიებელში.

¹ ქართლის ცხოვრება, II, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა. თბ., 1959, გვ. 172. შემდეგში: „ქართლის ცხოვრება“.

1246)². ასე რომ, რუსუდანი ქორწინებით, ხოლო დავით ნარინი — სისხლით რუმის სელჩუყთა სამეფო სახლთან ახლო ურთიერთობაში იყვნენ. და მაინც, ჩვენი აზრით, ამ წერილების ადრესატი ლაშა გიორგი (1210—1222) უნდა იყოს. ამ ვარაუდს თითქოს ერთი გარემოება შეუშლიდა ხელს, — ადრესატი დავით მეფედ იწოდება, ლაშას კი გიორგი ერქვა. მაგრამ აქ უნდა გავიხსენოთ ჩვენი წერილების ერთი მონაცემი: ადრესატის სახელი წერილთა ტექსტში არ იხსენიება, ის მხოლოდ სათაურებშია მითითებული (ამავე დროს დავითი მხოლოდ ორი წერილის ადრესატია, მესამე წერილის ადრესატი სათაურშიც არაა მოხსენიებული. თუმცა წერილის სტილი და მიმართვის ფორმა ერთნაირია). ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მარკო პოლოს (1256—1323) ერთი საინტერესო ცნობა: „В Грузии царь всегда называется Давид-Мелик, что значит: царь Давид; подчинен он татарам“³ რაც ქართული წყაროებითაც დასტურდება: „Давидид связывает их с именем еврейского царя и пророка Давида, от которого грузинские цари производили своё род“⁴.

როგორც ვთქვით, წერილში ასახული ვითარება ლაშა გიორგისათვის მიუსადაგებელი როდია. განსვენებული დედოფალი, რომლის ანდერძის შესრულებისკენ მოუწოდებს წერილის ავტორი, თამარი შეიძლება იყოს, ხოლო ბანოვანი, რომელიც ნახსენებია რუმთან კავშირში, — რუსუდანი. რუსუდანი, ჩანს, ჭერ გათხოვილი არ არის. როგორც ზემოთ უკვე ვუთითებდით, რუსუდანი შემდეგ მართლაც მითხოვდა არზრუმის ამირა ფორილის შვილს. შეიძლება, ამ წე-

² ეს თამარი, რომელსაც გურჯი-ხათუნი ეწოდა, მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიაში მეტად კოლორიტული ფიგურა იყო და დიდ როლს ასრულებდა რუმის სასულთანოს როგორც პოლიტიკურ, ისე კულტურულ ცხოვრებაში, მფარველობდა ჯალალ-ადინ რუმის (1207—1273) და იყო მისი მურიდი. უფრო დაწვრილებით იხ. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 172, 180, 199. Академик В. А. Гордженадзе, Избранные сочинения, I, М., 1960, გვ. 87, 158, 162, 196 და სხვ.; აკ. ვაწერელია, დედოფალი თამარი („გურჯი-ხათუნი“), და პოეტი ჯეღალ ედ-დინ რუმი. „ლიტერატურული გაზეთი“, 1960, № 41, 42; ე. ჯაველიძე, გურჯი-ხათუნის (დედოფალი თამარის) და ჯეღალ ედ-დინ რუმის ურთიერთობის ისტორიიდან. „სიკარი“, 1970, № 1, გვ. 106.

³ Путешествие Марко Поло. Перевод старофранцузского текста И. П. Минаева. М., 1955, с. 57.

⁴ იხ. კ. ჯაველიძის კომენტარი წიგნში: История и восхваление веллеспосцев. Грузинский текст перевел, предисловием] и примечаниями снабдил проф. К. С. Кекелидзе, Тб., 1954, с. 93. ;

რილში არეკლილი იყოს ამ აქტისთვის ნიადაგის შემზადება. ყურადღებას იქცევს წერილი XVII, რომელიც ამ წერილის ფრაგმენტი ჩანს და რომლის ადრესატი გიორგი-ლაშაა. წერილი დაწერილია 1210 (ამ დროს გამეფდა ლაშა) და 1219 (ამ დროსაა კრებული შედგენილი) წლებს შუა. ამ ხანებში კი რუმის სულთანია 'ეზუ ელ-დინ ქაჰქან-ვუსი (1210—1219). ამდენად, წერილს ის უგზავნის ლაშას.

2. VII წერილის სათაურით აბხანთა თავის ქვეყნებს შეიცავს. ამ დროისათვის აბხანთა არა მარტო დასავლეთ, არამედ სრულიად საქართველოს ნიშნავს. ხანან შარვანნი (გ. 1199 წ.) ერთგან გვაუწყებს „აბხანთს მოსახლე გავხდი და ქართულად მოლაპარაკეო“⁵. ასევე, პოეტი ნეჭანნი, რომელსაც აღმოსავლეთ საქართველოს უკიდურეს საზღვარზე ებოძა სოფელი, წერს: „[ამ სოფლის] სანახები აბხანთა საზიაროაო“⁶. ზოგ სხვა აღმოსავლურ წყაროში, მათ შორის მესამე წერილსა და აღ-ჭარბყის შრომაში⁷ აბხანთა და გორჯი ერთადაა ნახსენები, როგორც დავითის სამფლობელოები, ე. ი. აბხანთა იქ არ ნიშნავს სრულიად საქართველოს.

3. თვითონ ქვეყლის დანიშნულება (იგი ოფიციალურ მიმოწერათა ნიმუშების კრებულია) იმაზე უთითებს, რომ ძირითადად, აქ ჩამოთვლილი ტიტულები და მათი რიგი ოფიციალური, მიმართვის

---

⁵ ديوان خاقانی شروانی ، بکوشش دکتر ضياءالدين سجادی ، تهران ، ۱۳۳۳ ، ۷۴۲ გვ. خاقانی: შემდეგი:

⁶ کتاب خسرو و شیرین حکیم نظامی قمی شهر بکنجوی ، بکوشش وحید دستگردی ، چاپ دوم ، [تهران] ، ۱۳۳۳ ، 456 გვ.

⁷ გ. წერეთელი, არაბული ჰისტორიათა, თბ., 1949, გვ. 68.

ჩვენ უკვე გვქონდა შესაძლებლობა, შეგვენიშნა, რომ პირველწყაროთა აბხანთა ზოგ ირანელ მეცნიერს არ ესმის და მას ანჯა ანჯაზ ფორმით კითხულობს (იხ. ეტიუდები, II, გვ. 12). ამჟამად მივეუთითებთ საბეთის მიერ გამოქვეყნებულ მასალათა მტკიცე წყაროებზე: 1) „ანჯაზისა და მთელი საქართველოს სამეფოს ვაწი, (اسناد تاریخی). (اسناد گرجستان). (გვ. 326 2) انجاس و انجاس و انجاس و انجاس, თბილისი, ანჯაზის და საქართველოს [სხვა] სამეფოები“ (იქვე, გვ. 348). 3) بحدود گرجستان (ანჯაზისა და იალბუჯის კოე البرز البرزის სამეფოს, ანჯაზისა და იალბუჯის სამეფოს) (იქვე, გვ. 318). აქ ანჯაზისა (ანჯაზ) ნაცვლად ყველგან აბხანთა (ابخاز) უნდა წავეიკითხოთ.

დროს სავალდებულო თუ არა, სასურველი მაინც იყო. საერთოდ, არაა გამორიცხული, რომ ზოგი მიმართვა ეპითეტი (ვასჭ) იყოს და, ამდენად, მოზომილი კი ჰქონდეთ, მაგრამ მაინც ოფიციალურ ტიტულს (ლაყაბს) არ წარმოადგენდეს. ამიტომ ამ მასალებით სარგებლობისას, რაც გინდ მნიშვნელოვანი იყენენ ისინი, სიფრთხილე გვმართებს. სამწუხაროდ, ქართველ მეფეთა ტიტულები სათანადოდ არაა შესწავლილი, მათზე საგანგებოდ მხოლოდ ამ ბოლო ხანებში დაიწყო მუშაობა (აქ პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ჟ. სტეფნაძის გამოკვლევა: XI—XII საუკუნეების საქართველოს მეფეთა ტიტულების გაგებისათვის. კრებ. „ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან“. თბ., 1976, გვ. 156, შემდეგში: ჟ. სტეფნაძე).

ტიტულებს ერთბაშად კი არ იღებდნენ ან აძლევდნენ, არამედ თანდათანობით, მეტწილად ამა თუ იმ მნიშვნელოვანი (ან ასეთად მიჩნეული) საქმის ჩადენის თუ მოვლენის შემდეგ. ამავე დროს, ესა თუ ის ტიტული მარტო ამა თუ იმ მეფეს როდი ჰქონდა. ზოგი მათგანი გვხვდება როგორც ქრისტიანი, ასევე მუსლიმი მეფეების ეპითეტად (ჯალალ ალ-დინ). არ შეიძლება მტკიცება, თითქოს აქ ყველა სახელმწიფო მოღვაწის ტიტულები ზუსტი იყოს ან სრული, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს მეფეები XII ს. დასავლეთსა და აღმოსავლეთში ფართოდ გახმაურებული და კარგად შეცნობილი პიროვნებანი იყვნენ და მათი ინტენსიური კონტაქტი აღმოსავლეთის ქვეყნებისა და ბიზანტიის სამეფო კარებთან (მათი მიმოწერის ინტენსივობაზე ამ წერილშიცაა ხაზი გასმული) ოფიციალურად ჩამოაყალიბებდა, გამოკვეთდა და ტრადიციულს გახდიდა ამ მიმართებათ როგორც ტიტულურ (არაბ.-სპ. ხ ე დ 5 ბ და ლ ა ყ ა ბ: „ქვეყნიერებისა და სახელმწიფოს სიდიადე“ და მისთ), ასევე ხელდებულ ქვეყანათა აღმნიშვნელ („აბხაზის, ალანის... მეფეთა მეფე“) ნაწილს⁸. დღემდე ცნობილ ქართულსა და აღმოსავლურ წყაროებში ამდე-

⁸ სხირად თვითონ მეფის მიერ მოხსენიებული ტიტული გადაქარბებულია (ახალ ვითარებას აღარ ასახავს ან პრეტენზიულია), რის გამო, ბუნებრივია, მას ყველა ასე არ მიმართავდეს (არ ცნობდეს მეფეს ასე). მაგალითად, მეფე გიორგი VIII თუმცა თვითონაა დახარკული თათრებისაგან, თავის თავს მაინც შაჰანშასა და შარვანშას უწოდებს (იხ.: ქ ა რ თ უ ლ ი ს ა მ ა რ თ ლ ი ს ძ ე გ ლ ე ბ ი, II. ო. დლოძის გამოცემა. თბ., 1965, გვ. 136 შემდეგში: ქ ა რ თ უ ლ ი ძ ე გ ლ ე ბ ი).

ამ დროის აღმოსავლეთის მეფეთა ტიტულებიც არაა საკმაოდ შესწავლილი. გამოკვეყნებულ ძეგლთა შორის კი საყურადღებოა იბნ ჰენდუშ³ ნახჩევანისა (XIV ს.) და ალ-ყალყამანდის (1355 — 1418) სამღივანმწიგნობრო სახელმძღვანელოები: محمد بن هندوشاه نخجوانی، دستور الکاتب فی تعین المراتب بسی و اهتمام و تصحیح عبد الکریم علی اوغلی علی زاده، جزء دوم

ნი საუფლოთი და ტიტულით ადრეული ხანის არცერთი ქართველი მეფე არ იხსენიება. უფრო გვიანდელი არაბი ავტორის აბუ ალ-აბბას აჰმად იბნ 'ალ-ალ-ყალყაშანდის (1355—1418) თხზულებაში (სამდინე-ვანმწიგნობრო ნიმუშებში) დამოწმებულია „ალ-თა'რიჰი“, რომელიც ქართველ მეფეებს მრავალი და სხვა, თავისებური ტიტულით იხსენიებს, მაგრამ თუ როდინდელი და რომელი მეფისაა იგი, ჩვენ არ ვიცით⁹. ტიტულები კეისაროსი და სტეფანოსი ბიზანტიის იმპერატორების ბოძებული ჩანს. ბიზანტიაზე დამოკიდებული „საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ცდილობდა, „დიდი თურქობის“ მძიმე დროსა და დავითის მეფობის პირველ წლებში ბიზანტიასთან აღრევე არსებული ურთიერთობა შეენარჩუნებინა და საქართველოს მეფეებს ისევ მიეღოთ ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები, როგორც ბაგრატ III-ისა თუ ბაგრატ IV-ის დროს. ამით აიხსნება, რომ არა მარტო გიორგი II, არამედ დავით აღმაშენებელიც ერთხანს ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულს ატარებდა“¹⁰. მას ჯერ კიდევ გა-მეფებამდე ჰქონია ბიზანტიისგან მიღებული სევასტოსის ტიტული. შემდეგში 1091—92 წწ. მისთვის პანაფუპერსევასტოსის ტიტულიც უბოძებიათ¹¹. შ. მესხიას აზრით, ეს უნდა ყოფილიყო დავითის უკანასკნელი და უმაღლესი ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტული, სხვა, უფრო მაღალი ტიტული, შემდეგ წლებში მიკუთვნებული, მისთვის უცნობია¹². ჯ. სტეფნაძის აზრით, კეისაროსის ტიტული მხოლოდ

از جلد يكّم ، مسكو ، ۱۹۷۱ دستور ، შემდეგში: تالیف ابی العباس احمد بن علی القلقشندی جلد ۸ ، ۱۹۱۵

იხ. აგრეთვე: Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn von Dr. Ludwig Fekete. Budapest, 1926 , გვ. XX XII და შემდეგ (ნაშრომი გავაცნო აკად. ს. ჯიქიამ, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასხენებთ). უფრო უკეთაა ცნობილი თემურჩინათა და სეფჩინათა ლაყაბები (ამათზე იხ.

لطف الله هنر فر ، القاب و عناوين پادشاهان ایران در کتبه های تاریخی اصفهان ، هنر و مردم ، شماره ۲ ، ۸۲ ، 2 - დიდ- (გვ. 2 , 82 , 2

გვაროვანთა ტიტულის მაძიებლობის შესახებ იხ.: نظام الملك ، سیاست نامه ، باحواشی و یادداشتها و اشارات محمد قزوینی ، تهران ، ۱۳۴۴ ، 170

9 გვ. 45 ، 1915 ، ج ۸ ، القلقشندی
10 შოთა მესხია , ძლევამ საკვირველი . თბ. , 1972 , გვ. 56 . შემდეგში: შ. მესხია . დავით გარეჯის ერთი საბუთის მინაწერებში (1085 წ.) გიორგი II (1072—1089) იხსენიება საქართველოს მეფეთა მეფედ და კეისაროსად, ხოლო დავითი — მეფედ და სევასტოსად (იხ. ქართული ძეგლები, III. გვ. 125).

11 შ. მესხია , იქვე.
12 იქვე.

გიორგი 11-ს ქვანჯა (წყაროები, რომელსაც მკვლევარი ეყრდნობა, მხოლოდ ამ მეფეს იხსენიებენ ასე. ჯ. ს ტ ე ფ ნ ა ძ ე, გვ. 160). ჩვენს სპარსულ წყაროში, როგორც ვხედავთ, ასეთი ტიტულით იხსენიება საკომენტარო უცნობი ადრესატი.

4. ა) 1116 წ. დავით აღმაშენებელმა ქალიშვილი თამარა მიათხოვა მანუჩიჰ II-ს, რომელიც 1120 წ. ტახტზე ავიდა¹³. შარვანშას ტიტული, რომელსაც შემდეგ დიდხანს ატარებდნენ, საქართველოს მეფეებს თითქოს აქედან მოკიდებული უნდა მიეთვისებინათ. მაგრამ არც ქართულ და არც არაქართულ წყაროებს ასეთი ცნობა არ დაუცავთ. შარვახშად არ იხსენიება თვით დემეტრე პირველიც. ჯ. ს ტ ე ფ ნ ა ძ ე ნაძეს ეპვი არ ეპარება, რომ დავითიც და დემეტრეც ამ ტიტულებს ფლობდნენ, მაგრამ თვლის, რომ პირველშემთხვევაში ამ ტიტულის „ტარების ფაქტმა ფიქსირება ვერ მოასწრო“ (ჯ. ს ტ ე ფ ნ ა ძ ე, გვ. 161), ხოლო მეორე შემთხვევის „დამადასტურებელი დოკუმენტები ჯერჯერობით არ ჩანს“ (ი ქ ვ ე, გვ. 163). თორემ გამორიცხული არ არის, რომ აღმოჩნდეს,

ბ) შ ა ქ ი ქართველ მეფეთა ხელდებული თუ საქართველოს მოკავშირე ჩანს ჯერ კიდევ 1021 წელს, როცა ბიზანტიელებთან ბრძოლის დროს გიორგი პირველმა მეშველად „მოიყვანნა წანარნი და შაქნი“¹⁴ (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 147).

5. ა ლ ა ნ ი დაახლოებით აწინდელი ჩრდილო ოსეთია. იგი „საქართველოს ყმადნაუცი იყო“¹⁵. დავითის „აჩრდილსა შეკრებულ იყვნეს ერნი, ტომნი და ენანი, მეფენი და ქელმწიფენი ო ვ ს ე თ ი ს ა და ყ ი ვ ჩ ა ყ ე თ ი ს ა ნ ი, სომხეთისა და ფრანგეთისანი“¹⁶ და-

---

¹³ В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда, М., 1963, гв. 179, შემდეგში: В. Ф. Минорский.

¹⁴ ს უ მ ბ ა ტ დ ა ვ ი თ ი ს ძ ი ს ქ რ ო ნ ი კ ა, ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 383 (შემდეგში: ქ ა რ თ ლ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, I). მაგრამ შდრ.: „დავითმა აიღო თბილისი და... შ ა ქ ი“. იხ. ლ ი ა ნ ა დ ა ვ ლ ი ა ნ ი ძ ე, მათე ურპელის ცნობები დავით აღმაშენებელს შესახებ (ივ. ჭავჭავიძის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის კრებული „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 247. შემდეგში: „ს ა ქ ა რ თ ე ლ ო რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი ს ხ ა ნ ა შ ი“.

¹⁵ ივ. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 245. შემდეგში: ივ. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი.

¹⁶ დ ა ვ ი თ ა ღ მ ა შ ე ნ ე ბ ლ ი ს ის ტ ო რ ი კ ო ს ი, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 360. შემდეგში: დ ა ვ ი თ ი ს ის ტ ო რ ი კ ო ს ი.

ვითს ჰქონდა სამეფო „ნიკოფსიდგან დარუბანდისა ზღუადმდე და ოვსეთიდგან სოერად და არეგაწადმდე“¹⁷. ოსეთის ეასალური ურთიერთობა საქართველოსთან და მისი თანამშრომლობა ქართველობასთან უფრო მტკიცე ხდება გიორგი III და თამარ მეფის დროს. გიორგი III „ოვსთა და ყივჩაყთა რაოდენი ათასი კაცი უბრძანის, მოვიდიან. ეგრევე შარვანის სახლო“¹⁸. თამარის სამსახურშია „ოვსნი და ყივჩაყნი ახალნი“¹⁹.

6. სანამ ამ ტერმინთან დაკავშირებულ საკითხს შევეხებოდეთ, უნდა გავარკვიოთ: გადამწერს რუს ხომ არ აერეოდა რუს-ში?

ასეთი ვარაუდოვანი გამორიცხებულია, რადგან მეორე წერილში რუს-ში თავისთავად იხსენიება რუსის გვერდით, როგორც ამ დავითის სამეფოს მომიჯნავე ქვეყანა²⁰.

რუსის ცნება შუასაუკუნეების ისლამურ წყაროებში კარგად არაა გამოკვეთილი (ლაპარაკია არა იმაზე, თუ რა ცნობებია დაცული

¹⁷ [ანდერძი დავით აღმაშენებლისა]. ქართული ძეგლები, II, გვ. 19.

¹⁸ ლაშა გიორგის დროინდელი მემკატიანე, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 367.

¹⁹ ისტორიანი და აზმანი შარავეანდელთანი, ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 65. შემდეგი: „ისტორიანი და აზმანი“.

²⁰ ხომ არა გვაქვს აქ **الوسى** და ამით ხომ არ იგულისხმება ოსი? ასეთი ვარაუდის დაჭერა საფუძველს როდია მოკლებული (ერთ-ერთი საუბარში ამაზე ყურადღება მოგვაქციეინა რ. კიკნაძემ). და მართლაც. აბუ ჰამდი თავის მოგზაურობის წიგნში აღანურთან ერთად ასახელებს ასურეწას, რომლის საფუძველზე დამყარებულ მ. ი. არტამონოვის ვარაუდს: ქუნებს აღანებთან ერთად ასურეცი უნდა გაღარჩენოდნენ და თვით XII საუკუნეშიც კი ასურეცი (ოსებო?) აღანებში არ უნდა ყოფილიყვნენ მთლიანად გათქვეფილიო, თავისას მიუზღავს ა. ლ. მონგაიტი (იხ. **Пу-тешествие Абу Хамид а.т-Гарнатн. М., 1971, გვ. 93**). აქ შეიძლებოდა ისიც დაგვეძინა. რომ ნუზში განჯეუს თავის „ესქანდერ-ნამეში“ სწორედ აღანების გვერდით არაერთგზის აყავს მოხსენიებული ისრაი (اسوى) მათ თა-ვიანთი ტერიტორია აქვთ **ترتيباً ههدهه متن شرفى گنجوى شرف نامه ، به تصحيحى . ا. برنلس ، باكو ، علمى و تدقيقى ع. ع. على زاده ،** 1948, გვ. 405).
შქარში აღანებთან ერთად დგანან ავენგარდში (იქვე, გვ. 413). ერთ-ერთი ისრა-ელი კი რაინდთა ორთაბრძოლაშიაც ლებულობს მონაწილეობას (იქვე, გვ. 422). და მაინც, ვფიქრობთ, აქ რუსი (ოსი) არ შეიძლებოდა გვექონოდა: იგი, ამ დროის-თვის მაინც, არაა ცალკე ერთეული (რომ რუსის ბაღლად იხსენიებოდეს), ამავე დროს, ნაკლებ დასაყრებელია **الروس**-ის ნაცვლად ყველგან შეცდომით **الوس** დაწეროთ.

დღევანდელი რუსეთის იმ პერიოდზე, არამედ იმაზე, თუ იმ დროის აღმოსავლურ წყაროებში რა გეოგრაფიული ცნებაა ნაგულისხმევი რუს ტერმინით²¹.

²¹ აღმოსავლური წყაროების ანალიზი რუსის შესახებ იხ.: А. П. Новосельцев, Восточные источники о восточных славянах VI—IX вв. კრებულში: «Древнерусское государство и его международное значение». М., 1965, с. 408; Б. Н. Захoder, Каспийский свод сведений о Восточной Европе, т. II, М., 1976, с. 77. ჩვენდათავად აქ მკითხველს შეეახსენებთ ზოგ წყაროს და მოსაზრებას.

I. პირველი ვრცელი ცნობა რუსთა ადამ-წესების შესახებ იკითხება იბნ ფაზლანის „რესალეში“, რომელიც 922 წ. ბოლარში მოგზაურობის ჩანაწერს წარმოადგენს. იქ იბნ ფაზლანი შეხვედრია ვოლგისპირა ქალაქში ჩამოსულ რუსებს (А. П. Ковалевский, Книга Ахмеда Ибн-Фадлана и его путешествий на Волгу в 921—922 гг. Харьков, 1956).

II. იმავე ხანისა (923 წ.) არაბულენოვანი სპარსელი მეცნიერის იბნ როსტეს შრომა „ალ-ლაყ ალ ნაფისა“ (Известия о Хазарах, Буртасах, Болгарах, Мадьярах, Славянах и Руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн-Даста. Издал, перевел и объяснил Д. А. Хвольсон, СПб., 1869), რომელიც უკვე გეოგრაფიული ნარკვევია.

III. ეს უკანასკნელი გამოუყენებია X საუკუნის მიწურულისა და XI ს. დამდგის სპარსელ ენციკლოპედისტ გარდზინს თავის თხზულებაში „ზაან ალ-ახბარ“ (أبو سعيد عبد الحى بن الضحاك بن محمد گردیزی، زین الاخبار به مقابله و تصحيح و تشحيحه و تعليق عبد الحى حبيبي، تهران، 1347) ამ შრომის მიხედვით: რუსი ტყით დაფარული ქუნძულია (თუნახევარკუნძულია). ამ ქაობიან მხარეში ცხოვრობს ასი ათასამდე სული, რომელთაც სახნავ-სათესი არ გააჩნიათ და თავს სლავებზე თავდასხმით იჩიენ. მათ მეფეს ხყუნს ეძახიან.

IV. ზუსტად ასეთი ცნობები ყოფილა დაცული რუსის მდებარეობის შესახებ აღმადგენის (X ს.) შრომაში, რომელზედაც დაყრდნობით თავის „მოჭამში“ მაყსუთი (XII—XIII სს.) შემდეგს გვაუწყებს: „თქვა აღმადგენს: ისინი (რუსები) ცხოვრობენ უმაშენო ქუნძულზე, რომელიც ზღვითაა (ტბითაა) გარემოცული და ის იფარავს მას თავდასხმელთაგან. მათი რიცხვი ასი ათასია“ (Академик В. В. Бартольд, Сочинения, III, с. 821. შემდეგში: В. В. Бартольд).

V. თავის დროზე ვ. ბარტოლდმა ყურადღება მიაქცია შოქამმად 'აჟჰის (XIII ს.) ცნობილ კრებულს „ჟამე' აღ-ჰეჟამათ ვა ლამე' აღ-რეჟამათს“, რომლის IV კარის მე-16 თავში დაახლოებით ისეთივე ცნობებია დაცული, როგორც იბნ როსტესა და გარდზინს თხზულებებში (ი ქ ვ ე).

VI. ა. შახმატოვის აზრით, აქ ჩრდილო მხარე, სტარაია რუსა უნდა იგულისხმებოდეს (А. А. Шахматов, Введение в курс истории русского языка, ч. I, Исторический процесс образования русских племен и наречий. Пб., 1916; მისივე, Древнейшие судьбы русского племени. Пб., 1919).

VII. ვ. ბარტოლდს ეკვიცი არ ეპარებოდა, რომ არაბი და სპარსელი ავტორების მიერ აღწერილი ქუნძული „მხოლოდ ჩრდილოეთში უნდა ვეძიოთ“ (В. В.

რუსი, რომელიც შარვანს ესხმის თავს აღსართან I-ის დროს, (XII ს.), დარუბანდის მხრიდან კი მოდის, მაგრამ დასავლეთ იმიერ-კავკასიელი არ ჩანს. XII საუკუნისათვის, ვფიქრობთ, რუსი იმიერ-კავკასიის აღმოსავლეთ ტერიტორიაზე ფეხმოკიდებული უნდა იყოს. ისინი შეიძლება აქ უფრო ადრეც, X ს. ბოლოსთვის ვიგულისხმოთ.

„Вслед за походом Святослава (965 г.-м. т.) отдельные группы Руссов, вероятно, уже проникли в северо-западный угол Каспия“²².

მეცნიერის აზრით, „მათი ბაზა შეიძლებოდა სადმე ზეგრის შესართავთან (აგრახანის ისარაზე) ყოფილიყო“ (იქვე).

Б а р т о л ь д, იქვე, გვ. 819). ჩრდილოეთში ვეულება რუსი ა. პ. ნოვოსელცე-საც (გვ. 408).

VIII. ა. კრიმსკის აზრით კი, აქ ტამანის ნახევარკუნძულზე არსებული ტმუტარაკანის სამეფო უნდა ვიგულისხმოთ (А. К р ы м с к и й, Декотрі русько-слов'янські слова та імення в арабських історіях і географі в IX—Xв. ა. კრიმსკის მოსაზრებას, გამოთქმულს უკრაინულ ენაზე, ჩვენ ვიცნობთ ვ. ბარტოლდის სტატის საშუალებით).

IX. ფაქტიურად ასეთივე მოსაზრებასა ვ. მინორსკიც (ამაზე ქვემოთ).

ა. შახმატოვის დასკვნა ნაძალადევა. ის ასე მსჯელობს: ეს ასი ათასი კაცი აღ-ბათ მარტო კუნძულზე კი არ ცხოვრობდა, არამედ მთელი რუსეთის ტერიტორიაზეო. ჯერ ერთი ის, რომ წყაროებში გარკვევითაა ნათქვამი: რუსი სამი დღის სავალი სოგრძისა და ასეთივე სივანის კუნძულა (თუ ნახევარკუნძული) და მისი მოსახლეობა ასი ათას კაცს შეადგენსო. მეორე, ნათქვამია, რომ ეს რუსი კუნძულა და არა, ვთქვათ, კონტინენტის რაიმე მხარე. ეს კუნძული ზღვითაა შემოსაზღვრულა, ე. ი. ეს ქვეყანა ამ კუნძულზე იწყება და ამვე კუნძულზევე თავდება. ის კი არსად არაა თქმული, ამ კუნძულის იქითაც რუსიაო, რადგან ასეთი განსაზღვრა ჭაბაბთილებდა ცნობას: რუსი ზღვით შემოსაზღვრული კუნძულიაო.

X. მას'უღი (X ს.) პონტოს (შავ) ზღვას რუსების ზღვაა უწოდებს: „პონტო რუსების ზღვაა, რომელზედაც სხვა ტომები არ დაცურავენ და ისინი (რუსები) დამკვიდრდნენ მის ერთ-ერთ ნაპირზე“. თავის „მორჩე აღ-ზაპაბში“ მას'უღი დაწვრილებით გადმოგვცემს რუსების 911 წლის ლაშქრობას კასპიის ზღვის აუზში და მათ თავდასხმას ბაქოზე, — აზოვის ზღვის გავლათ დონს აპყროიან, ვოლგაზე გადასულან და კასპიის ზღვის აუზში შესულან. ისინი 1030 წ. ისევ გამოჩნდნენ აღმოსავლეთ იმიერკავკასიაში. განჯიდან რუსები სამშობლოში ბრუნდებთან არა კასპიის ზღვითა და ვოლგით, არამედ ბიზანტიით, როგორც უმოკლესი გზით. ვ. მინორსკის აზრით, მათი ეს სამშობლო შეიძლება ტმუტარაკანი ყოფილიყო (В. Ф. М и н о р с к и й, გვ. 54). მას'უღით, რუსებს ხაზარები შეომრებად ქირობდნენ. ამ დროისთვის ხაზართა საომარ კომპანიებს რუსის მეომარი ელემენტი აძლევდა ტონს, ბრძოლის ეელზე ძირითადად ისინი ჩანდნენ (შდრ. ყიზილბაშთა თურქული ტომის ლაშქარი ირანის დაპყრობით ომებში. ასევე ირანელი არასპარსელი ლოლნების ('მონების') როლი იმ დროის ირანის პოლიტიკურ სარბიელზე).

²² В. Ф. М и н о р с к и й, с. 152.

საკითხის გასარკვევად საინტერესოა სურათი, რომელსაც გვიხატავს იმ დროის შარვანელი მოქალაქე, პოეტი ხაყან შარვან (1121—1199). პირველი მკვლევარი, რომელმაც ამ დროის რუსის ენაობის გასარკვევად ხაყანს პოეტური შემოქმედება მოიშველია, ნ. ხანიკოვი იყო. მას გულდასმით აქვს განხილული შარვანელი პოეტის ოდების ციკლი, მიძღვნილი ახეთან პირველისადმი („ეჲდ ასთ ვა ფნჷ აზ სობჷდჷმ მოუდუ ბე ხომმარჷმადე“), კერძოდ, მისი შესამე ნაწილი („ნ თოჲი...“). ხ ა ყ ა ნ ი, გვ. 395. მოგვაქვს ბ. ღორნის ექსკურსი: «Владыка [Ахситан] с усердием Гуда и красно-речием Ноя, ты как буря посетил Хазар и как поток (пахлынул на) Аллан... Ты сделал из Дербента ад и заставил возгласы раздаваться до Шабрана. (Благодаря тебе) Ширван (т. е. хозяин льва), как подумаешь, сделался Хейраваном (т. е. обладателем доброты), нет, он даже, может быть, сделался Шарафваном (т. е. обладателем благородства); Ты сделал Хишван (т. е. Ширван) похожим на Багдад и Каир... Ты видел, как вошны его произвели ночное нападение на дивов Русских, и (когда) из засады гнева своего он спустил льва систанского (т. е. Рустема) — ...На острове она (т. е. ахсетანის ხმლი. — მ. თ.) из крови Русских сделала море и волна этого моря походила на высокую гору; она разметала корабли, и можно было сказать, что там посеяны были яхонты... Одна половина была умерщвлена, другая половина разбитая убежала и смерть изгнала жар из их мощных душ... День или два эти сердца сабачьи (т. е. дикия, свирепыя) успели произвести в Ширване беспорядки, подобные тем, которые Арджек произвел в Мазандаране; (по) ужас, распространенный теперь Шахом в Дербенде и в России, произвел там смущение, подобное тому, которое эти собачьи сердца навели на Ширван»²³.

სხვაგან ბ. ხანიკოვს მოაქვს ხაყანის ბაიტი:

روس و خزران بگریزند که در بحر خزر
فیض از آن کف جواهر حشر امیخته اند

„Русские и Хазары бегут, потому что море хазар испытало Счагодения его руки, полной жемчужин“²⁴.

²³ Б. Д о р н, Каспий. О походах древних русских на Табаристан. СПб., 1875, с. 525. შემდეგში: Б. Д о р н.

²⁴ Б. Д о р н, с. 528.

მაგრამ ხაყანის დივანში რუსზე სხვა, უფრო მნიშვნელოვან, ცნობებსაც ვაწყდებით:

پارگتہم کزی بانگ ملک
حصن دربند ازستان خواهد گشاد
راست آمد فال و میگویم کنون
روس را دربندسان خواهد گشاد

„შარშან ვთქვი: მეფის ხმისთანავე დარუბანდის გალავანი შუბით გაიხსენება-მეთქი. გამიმართლა წინასწარმეტყველებამ და ახლა ვამბობ: რუსს დარუბანდით აიღებს.“²⁵

ახსართან I-ის ხოტბად შეთხზული ამ ლექსით. რომლის მისედ-ვით, დარუბანდი უკვე დაულაშქრავს (თუ აუღია) შარვანშას და ახლა დღის წესრიგში მდგარა რუსის დალაშქრვა (რისთვისაც ხაყან აქებებს კიდევაც თავის მამულს), ირკვევა, რომ რუსი აქსად-ლაშქროდ გამოვლილი მხედრობა კი არ არის, როგორც ეს 911 და 1030 წლებს რუსთა ლაშქრობების დროს იყო, არამედ ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრებული ხალხია, რომელსაც გარკვეული ტერიტორია უჭირავს, — მისი დამარცხება მის დაპყრობაში გამოიხატება. ამ რუსს თავისი ციხე-სიმაგრეებიცა აქვს:

روین دز روس را علی روس
تیغ قزل ارسلان گشاید

„რუსის რვალის ციხეს. აშარაა.
ყუელ-არსლანის ხმალი დაიპყრობს.“²⁶

ყურადღებას იქცევს ხაყანის ცნობა იმის თაობაზე, რომ ეს რუსი ერთხელ უკვე დაუმარცხებია თუ დაუპყრია შარვანშას ახსეთან მანტიჩქრის ძეს, რაც ასეთი ტაყვით არის გამოხატული:

فتح تو بیجنگ لشکر روس

„შენგან ძლევა ბრძოლაში რუსის ლაშქრისა“²⁷.

ხაყანის ლექსების მიხედვით, რუსი ხაზარისა და ალანის მეზობელია, ისინი ხშირად იხსენიებიან ერთად (გვ.გვ. 120, 131, 464 და

²⁵ გვ. 496. خاقانی ،

²⁶ იქვე, გვ. 512.

²⁷ იქვე, გვ. 33.

ა. შ.). ამავე დროს, ახსეთანის ბრძოლები ამ რუსთან ზღვაზე მიმდინარეობს (გვ. 120), ახსეთანმა რუსს 73 ხომალდი ჩაუძირა (გვ. 43). ამდენად, რუსი კასპიის ზღვის ნაპირას მდებარე ქვეყანაა.

ხაყანი ამ რუსს იხსენიებს როგორც ურუმუნოს (არამაჰმადიანს):

از سر کفار روس انگیخته گردی

„ურუმუნო რუსის თავზე მტვერი აღინა“²⁸.

თითქოს სხვა ლექსით ირკვევა, რომ ყოფილა დრო, როცა დარუბანდიც რუსის კუთვნილებად იხსენიებოდა:

سوم شاه انگیخته امروز در درنبد روس
شورشى كان سنگدلان در شیرلان انگیخته

„შაჰის რისხვას დღეს რუსის დარუბანდში

ის ორომტრიალი აღუძრავს, რაც იმ გულქვებმა (თავის დროზე)

„შირლანში“ აღძრეს“²⁹

(შეიძლება, აქ დარუბანდი დარუსი იკითხებოდა დედანში. მაგრამ ასეც რომ იყოს, რუსი აქაც დარუბანდის გვერდით მდებარე, მისი მომიჯნავეა).

ხაყანის ერთი ლექსი რუსის ადგილ-მდებარეობაზე უფრო ზუსტად მიგვითითებს:

چو ز سواد شایران سوی خزرگذر کند

روس و الان نهند سرخدمت پای شاهرآ

„როცა შაბორანის მისადგომებიდან ხაზარისაკენ
გაემართება,

რუსი და ალანი მეფეს სამსახურად ფერხთ უვარდებიან“.³⁰

ე. ი. შაბორანიდან, რომელიც ბაქოდან დაახლოებით 150 კმ-ზე მდებარეობდა, ჩრდილოეთით რომ წახვალთ, სანამ ხაზარში ჩახვიდოდეთ, ჯერ რუსი და ალანი უნდა გაიაროთ.

ჯერ კიდევ ბ. ლორნმა მიაქცია ყურადღება ფაბარის (839—923) ცნობას რუსის მდებარეობის შესახებ (რომელსაც იგი ასე თარგმნი-

²⁸ იქვე, გვ. 398.

²⁹ იქვე, გვ. 398.

³⁰ იქვე, გვ. 464.

და.): «Я с этим не согласен; за Дербендом, пройдя Руссов и Джухаранов (Джухаран, Джухран), находится целое царство и много городов, называемое Бленджер» (Б. Дорн, Известия о хазарах. ЖМНП, часть XLII. СПб., 1844, с. 13).

(ამ ბოლო ხანებში მოჭობა მწიფის მიერ გამოცემულ მეშვედურ ტექსტში, რომელიც, როგორც ეს მის გამომცემელსაც აქვს შენიშნული, უშეცდომო არ არის, ეს ადგილი ოდნავ შეცვლილად იკითხება, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ცნობა განსხვავებული არაა³¹).

ამ ცნობით, როგორც ვხედავთ, მეათე საუკუნისათვის რუსია ჩრდილო კავკასიაში, დარუბანდსა და ბელენჯერს შორის, არის ფიქსირებული. მ. ი. არტამონოვს დაბარის ცნობაში ექვი არ შეაქვს, მაგრამ ამ რუსის რაობა ნათლად არა აქვს წარმოდგენილი: «Что это за Русь между Дербентом и Беленджером — сказать невозможно; вероятно, какос-нибудь сильно извращенное местное племя, во всяком случае не имеющее никакого отношения к Руси славянской, которой в VII в. на Кавказе, вопреки мнению Зеки Велиди Тогаи... не было и не могло»³².

არ არის აუცილებელი, აქ ამ რუსის სლავური წარმომავლობა ვიგულისხმოთ, ამავე დროს არა გვაქვს ამ ცნობათა გამაბათილებელი, პირველწყაროებზე დაყრდნობილი, საბუთები. ჩანს, ამ დროისათვის რუსი დამკვიდრებულია ჩრდილო კავკასიაში. ამიტომ საკვებით ბუნებრივად გამოიყურება ის დასკვნა, რომელიც ამის თაობაზე „დალესტანის ისტორიის“ ავტორებს აქვთ გამოტანილი: „После разгрома Хазарского каганата отдельные группы руссов, вероятно, оставались в Северном Дагестане долгое время, и эта территория служила трамплином для их походов или связей со странами Восточного Кавказа»³³.

როგორც ვხედავთ, ხ ა ყ ა ნ ი ს ც ნ ო ბ ე ბ ს რ ე ა ლ უ რ ი ს ა ფ უ ქ ვ ე ლ ი გ ა ა ჩ ნ ი ა და ს ა ნ დ ო ა. როგორ შეიძლებოდა მას, თავისი დროის განათლებულ მოღვაწეს, არ ცოდნოდა, ვინ ესაზღვრება მისი სამშობლოს ყურისძირში, ვინ იყო შარვანის კარის მეზობელი.

რუსი სოლიდური პოლიტიკური ერთეული ჩანს, — საქართველოს მეფეთა ტიტულატურაში უმნიშვნელო ერთეულები არ შედიოდა.

³¹ ترجمه تاریخ طبری؛ انشای ابو علی محمد بلعمی، تهران، ۱۳۴۵، ۵۳-۲۳.

³² М. И. Артамонов, История Хазар. Л., 1962, с. 77.

³³ История Дагестана, т. I М., 1967, с. 174.

ამრიგად, ხაყანის ლექსების მიხედვით:

1) რუსი კუნძული არაა.

2) გარკვეული ტერიტორიის მქონე ოლქი თუ ქვეყანაა.

3) მას თავისი მკვიდრი ადგილსამყოფელი გააჩნია, თავისი ციხე-სიმაგრეები აქვს.

4) იგი ხაზარის, დარუბანდისა და ალანის მეზობელია, მდებარეობს შაბურანიდან ხაზარამდე, დაახლოებით ჩრდილო კავკასიის აღმოსავლეთ თუ ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ნაწილში.

5) სარწმუნოებით რუსი მუსულმანური არაა.

6) იგი ცალკე პოლიტიკური ერთეულია.

7) ბრძოლას აწარმოებს საქართველოს ვასალურ სახელმწიფოსთან (სამეფოსთან) შარვანთან.

8) ერთხელ შარვანს მისი ჯავრი ამოუყრია და არაერთხელი შემოსევის პასუხად იგი წარმატებით დაულაშქრავს³⁴.

³⁴ დაახლოებით ასევე ჰყავს წარმოდგენილი რუსი ამ დროის მეორე პოეტს ნეზამი განჯელს. ის თავის პოემებში რუსს გამოიყენებს დღის მეტაფორად, ხოლო ქართველს — ღამისა:

ز این گرجی طره بر کشیده
شد روز (روس) چو طره بریده

„ამ თმანამოყრილი ქართველის მიერ

დღეს (რუსს) თმასავით მოეჭრა თავი“ („ლეფლი-ვო მაჯუნს“, დასტარდის გამოც., გვ. 113).

„შარაბ-ნემეზი“ ნეზამი ალგენიერს კიდევაც ამ რუსს. მართალია, აქ პოეტი გვიხატავს ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობას ამ ქვეყანაში, მაგრამ სინამდვილეში, როგორც ეს აღნიშნულია ირანისტიკაში, აქ ნეზამის დროინდელი რუსია ნაგულსხმევი (E. M. B e r t e l y s, Низам и Фузूल и. М., 1963, გვ. 352, 354). მაგრამ ასახვით ნეზამის დროინდელი რუსი არ უნდა იყოს ასახული. პოემის მიხედვით რუსი ჩრდილო კავკასიაში მდებარეობს (დარუბანდის, ხაზარის, ალანის, ბურტასისა და ხარისის რეგიონში შედის). ეს რუსები ციხეერთვალბანი არიან (შ ა რ ა ტ - ნ ა მ ე. ბაქოს გამოც. გვ. 430, 434) და არა მარტო თეთონი, არამედ მწითურნიც (იქვე, გვ. 412, 434). მათ საკუთარი ენა გააჩნიათ (ი ქ ვ ე. გვ. 427), მთ ი ა ნ მხარეში ცხოვრობენ (ი ქ ვ ე. გვ. 433) და გულადი, მეომარი ხალხია (ი ქ ვ ე. გვ. 430).

ნეჯამის ამ პოემას, როგორც რუსეთის ისტორიის წყაროს, ჯერ კიდევ 1826 წლიდან ეხებოდნენ: ფ. ერდმანი, ფ. შარმუა, ვ. გრიგორიევი, ბ. დორნი, ნ. გულაკი, მ. ტუბენკოვი, ა. კრიშკი და სხვები მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ მრავალი მოგონილი ამბის გვერდით აქ ბევრი ცნობა ისტორიული ფაქტი უნდა იყოს (В. Г р и г о р ь е в, О древних походах руссов на Восток. ЖМНП. СПб., 1835, февраль, с. 277), მაინც „სამწუხაროდ, თუ რა მიეკუთვნება მათში X საუკუნეს და რა — XII საუკუნეს, ამის ზუსტად განსაზღვრა შეუძლებელია“ (М. Т е с е н ь

ყველა ეს მასალა იმაზე უთითებს, რომ X—XI საუკუნე-
ების მუსულმანური წყაროებით რუსი არა მარ-
ტო დღევანდელი რუსეთის ჩრდილო ნაწილს
ეწოდება, არამედ იმიერ კავკასიაში დაუძინებულ,
უკვე გარკვეულ ერთეულსაც აღნიშნავს. ამ-
ვე მნიშვნელობითაა ნახმარი ეს ტერმინი ქარ-
თველ ადრესატებისადმი გამოგზავნილ სპარ-
სულენოვან წერილებში.

ჩვენი წერილების მეფეთა და დიდმოხელეთ ტიტულებში იმიერ
კავკასიის მოხსენიება კი მოულოდნელი არ არის, რადგან ქარ-
თველ მეფეთა საუფლოთ შორის ამ ხნის სა-
მეფოთაც ვხვდებით. აი, როგორ იხსენიებს თავს დავით
ნარინი რუსუდანის ძე: „სახელითა ღმრთი [საითა დავითის]გან ბა-
რატუნინანისა, რუსუდანის ძისა, ნებითა ღმრთისაითა, აუზაზთა, ქარ-
თველოა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შარვანშა და შაჰანშა და
ყოვლისა საქართველოსა და ჩრდილოეთისა ფლობით
მპყრობელისა...“ (ძეგლები, II, გვ. 72).

მაგრამ ამავე დროს საყურადღებოა ისიც, რომ ამ წერილებში თუ ხაზარი
ან ყიფჩაყია დასახელებული, რუსი ნახსენები არაა (იხ. წერილები აფხა-
ზის მეფისადმი — III; ანტონი ჭყონდიდელისადმი — XIX; ეარდან (დადიანისადმი?)
— XX; შალვა სარგისის ძისადმი — XXI; ზაქარასადმი — XXII).

XII საუკუნისათვის, როცა ეს წერილები იწერება, იმიერ კავკასიაში კარგა ხა-
ნია, ყიფჩაყობა ღომინანტობს. ქართულ წყაროებში ყიფჩაყიკა ცნობილი და ხა-
ზარიც, მაგრამ ეს წყაროები მათ მარტო ხაზარობით ან ყიფჩაყობით არ იხსენიებენ.
კერძოდ, ყიფჩაყთა მიწა რუსეთად არის მიჩნეული. თვით
ხაზარეთის ყოფილი ტერიტორია, რომელაც თამარსაც კი ჰქონდა³⁵, ქართულ წყა-
როებში მიჩნეულია რუსეთად. „ქართლს ცხოვრების“ ერთ განმარტებაში ვკითხუ-
ლობთ: „ხაზარეთი რუსეთია“³⁶. კიდევ ერთი მაგალითი. ბასილი ეზოსმო-
ძღვრის მიხედვით, თამარის საქმროს ჩამოსაყვანად „წარავლინეს კაცი ვინმე რუს-
თა სამეფოდ“³⁷. მაგრამ, როგორც ცნობილია, გორკი რუსი ამ დროს ყიფჩაყეთშია
გადმოხვეწილი („ექსორია-ქმნით დევნული გარდამოიხუეწა ბიძისა, სავალაოდ სა-
ხელწოდებულისაგან. და არს იგი ყიფჩაყთა მეფისა სევეინჯისა

კ о в, Древнейшая сношения Руси с прикаспийскими странами. Тифлис,
1896, გვ. 52). აქ ყურადღებას იქცევს ისიც, რომ ამ რუსებს არა სლავური სახელები
ქვეით (ყენალი ჭოქლარა, ფარუქისი).

³⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრე-
ბა, II, გვ. 34.

³⁶ იქვე. I, გვ. 11.

³⁷ ცხოვრება მეფეთა მეფისა თამარისი. იქვე, II, გვ. 119.

ქალაქსა³⁸). ი. ცინცაძე აქ წინააღმდეგობას ჰხედავს (ყოფიანეთი რომ რუსეთი გამოდის) და ასეთ გამოსავალს პოულობს: „რუსი უფლისწული შეიძლება ყოფიანეთში არ აღმოჩნდა ზორაბაბელის იქ მისვლის ეამს და მან იგი მახლობელ რუსულ სამთავროში იპოვა და წარმოიყვანაო“³⁹.

ჩვენი აზრით, წყაროებში წინააღმდეგობა არ ჩანს, — რუსთა სამეფო და ყივჩაყთა მხარე აქ სინონიმებად გვევლინება, რუსისადმი ხაზარის მეზობლად ეგულებათ ქართულ წყაროს ან სულაც ხაზარად მიიჩნეო.

ყოველივე ეს მეტად დამაფიქრებელია და ანგარიშგასაწევი, — იქნება ყივჩაყებს ან მის რომელსაჲმე ნაწილს რუსს უწოდებდნენ საქართველოსა და რუმის იმპერიამო ყივჩაყებთან კი საქართველოს თავისებური ურთიერთობა ჰქონდა.

ყოფიანეთი მოთაბარე ტომი XII საუკუნისათვის თავიანთი ძალაუფლების ქვეშ მოუქცევიათ ქართველ მეფეებს. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობით, ამ მეფის „აჩრდილსა შეკრებულ იყვნეს ერნი, ტომნი და ენანი, მეფენი და ქელმწიფენი ოვსეთისა და ყივჩაყეთისანი, სომხეთისა და ფრანგეთისანი (?), შარვანისა და სპარსეთისანი“⁴⁰. ჩრდილო კავკასიაში შემორჩენილი ქართული ძეგლები და მათი ქართული წარწერები (მაგალითად, ტყობაერის XI ს. ქართული წარწერები)⁴¹ უთითებს, რომ ეს ურთიერთობა გაცილებით ადრეა სავარაუდებელი. შეუძლებელია, ყივჩაყთა ის ოპერაცია, რომელიც დავითმა ასე სწრაფად და წარმატებით ჩაატარა, მხოლოდ სიძე-სიმამრის კეთილშეზობლური ურთიერთობით აიხსნას. მაშინდელი მასშტაბით ეს უზარმაზარი მასა, რომელიცდახუთი ათასი ოჯახი, დავითმა სამ წელიწადში ძირითადად კიდევაც გააქრისტიანა („და თვით ყივჩაყნიცა უმრავლესნი ქრისტიანე იქნებოდეს დღითი-დღე და სიმრავლე ურიცხვი შეეძინებოდა ქრისტეს“⁴²) და საქართველოს ისეთ საბედისწერო ომში ჩააბა, როგორც დიდგორის ომი იყო (1122 წ.). ეს ყივჩაყები, მიუხედავად იმისა, რომ დავითმა სათანადო პირობები შეუქმნა მათ (მისცა ადგილ-მამული, აღჭურვა და ქართველებში საყოფიანო გადასახადით მოგროვილ ჯამაგირს აძლევდა⁴³), მაინც დრტვინავენ, ომში ყოველთვის როდი უბამენ მას მხარს და არა ერთხელ გამოდიან მის წინააღმდეგ იარაღითაც („რაოდენ გზის ყივჩაყთა თვისთა განიზრახეს ღალატი და განაჩინეს კაცნი მკნენი, რომელიმე ჯრმლითა, რომელნიმე შუბითა, სხუანი ისრითა; და ესე არა ერთ და ორ, გინა სამ, არამედ მრავალგზის“⁴⁴).

³⁸ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. იქვე, გვ. 36.

³⁹ ი. ცინცაძე, გვ. 109.

⁴⁰ დავითის ისტორიკოსი, გვ. 360.

⁴¹ მათზე ლიტერატურა იხ.: ქ. სტეფანაძე, საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა კავკასიის ხალხებთან XII საუკუნეში. თბ., 1974, გვ. გვ. 105—130.

⁴² დავითის ისტორიკოსი, გვ. 337.

⁴³ თ. ენუქიძე, XIII ს. ქართული სამოხელეო ტერმინი „მესაყოფაყე“. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, IV, 1973, გვ. 33.

⁴⁴ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 362. ამ ყივჩაყებს (პირველ ხანებში მაინც) საქართველოში გული არ უდგებათ. ვოლინელი შემატანის ცნობით,

როგორ შეძლო დავითმა ამ აქტის განხორციელება (ალანებისა და ყვიჩაყების შერიგება, კავკასიონის გადასასვლელებზე სრული კონტროლის დაწესება და სხვ.) ჩვენთვის ნათელი არ არის. ათრაქას დაბრუნება ფაქტი ჩანს, მაგრამ გადმოცემაში მისი საქართველოში ყოფნა ნებაყოფლობით საქმანობად არ გამოიყურება. ვფიქრობთ, შეეძლება, არც ყვიჩაყთა საქართველოში გადმოსახლება ყოფილიყო მთლხანად ნებაყოფლობითი აქტი. ჩანს, ჩრდილო კავკასიას დავით აღმაშენებელი უწევდა კონტროლს.

ოტროკას (დავითის სიმამრ ათრაქა შარალანის ძეს) საქართველოში უზენაეს დეპუტაციას და ვლადიმერ მონომახის სიყვდილს ახარებენ. მოციქულს აბარებენ: „გადაეცი ეს ჩემი სიტყვები მას, უმღერე ყვიჩაყური სძმურები; და უკეთუ არ ისურვოს წამოსვლა, მიეცი მას საყნოსავად ჯაღო მწვანელი ევშანი“. ხოლო როცა მან (ოტროკმა) არ ისურვა დაბრუნება და არცა მოსმენა, ორგვამ მიაწოდა მას ჯაღო მწვანელი ევშანი და როცა დაყნოსა იგი, აცრემლებულმა თქვა: „უმჯობესია; ჩემი ქვეყნის მიწაში ჩონჩხად ქცეული ჩავწვე, ვინემ უცხოეთში დიდებით ვცხოვრო“. და მოვიდა იგი თავის ქვეყანაში (Летопись по Ипатскому списку, 1871, გვ. 479 ესარგებლობთ ი. ცინცაძის ცნობით). სპეციალისტების აზრით, ამ პოეტურ გადმოცემაში (სხვათაშორის, რუსმა პოეტმა ა. მაიკოვმა ამ თემაზე დაწერა ლექსი «Ем-шани», იხ.: А. Н. Маи́ков, Избр. произведения. М.-д., 1957, გვ. 335. ამ ლექსზე ყურადღება მიგვაქცევინა გ. პაიჭაძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებთ) სიმართლე უნდა იმალებოდეს, დავით აღმაშენებლის სიმამრს, ყვიჩაყთა მეფე ათრაქა შარალანის ძეს საქართველოში უნდა დაეტოვებინა ყვიჩაყები და თვითონ სამშობლოში უნდა დაბრუნებულყო (მაგრამ თუ თავისი ხალხი აქ დატოვა, თვითონ რაზე უნდა დაბრუნებულყო მეფე, მარტოკა?). თუ ამ ამბავში, რომელიც რუდაქის (X ს.) ლექსის საშუალებით ბუხარის ამირის სამშობლოში დაბრუნებას მოგვაგონებს, მართლა სიმართლეა დატული, უნდა ვიფიქროთ, რომ დავითმა ათრაქას ხელდადებული ტომების მხოლოდ ნაწილი გადმოიყვანა საქართველოში და სიმამრი ამ ოპერაციის წარმატებით ჩატარების მიზნით წამოიტანა თან, მძევლად, როგორც ეს ქართულ წყაროებშია გადმოცემული (ი. ცინცაძე, გვ. 200).

„გამოიყვანა სიმრავლით სიმამრი და ცოლისძმა თვისი“. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის რედაქციით. თბილისი 1885 წ. გვ. 179. „ქართლის ცხოვრების“ ყაუხჩიშვილისეულ გამოცემაში ვკითხულობთ: „და გამოიყვანა სიმრავლე ფრიად დიდი; და სიმამრი და ცოლისძმანი თვისნი არა ცუდად დაშურეს; არცა ცუდ იქმნა გამოყვანა მათი“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 336). ჩვენი აზრით, სასვენი ნიშნების შეცვლის შედეგად აქ ტექსტი ასე უნდა გაიმართოს: „და გამოიყვანა სიმრავლე ფრიად დიდი და სიმამრი და ცოლისძმანი თვისნი. არა ცუდად დაშურეს, არცა ცუდ იქმნა გამოყვანა მათი“.

ყვიჩაყთა საქართველოში გადმოსხმის წინაპირობა და სავარაუდო მიზეზები თავისებურად აქვთ ახსნილი რ. მეტრეველს (იხ. მისი: ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს ისტორიიდან. თბ., 1972 წ., გვ. 104. შემდეგში: რ. მეტრეველი) და ჯ. სტეფანაძეს (იხ. მისი: საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა კავკასიის ხალხებთან XII საუკუნეში. თბ., 1974 წ., გვ. 124). ჯ. სტეფანაძის აზრით, ყვიჩაყები ვაჭირებულ მდგომარეობაში იყვნენ და ეძებდნენ დასასახლებელ ტერიტორიებს, ხოლო რ. მეტრეველის შეხედულებით, საკითხი ყვიჩაყთა განვითარების დაბალმა დონემ გადასწყვიტა.

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ თამარზე წერს: „იპყრნა ზღვით პონტოსით ზღუადმდე გურგანისად და სპერიტგან დარუბან-დამდის და ყოველნი კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი (ე. ი. ამიერ კავკასია და იმიერ კავკასია. — მ. თ.) საზარეთამდის და სკვითთამდის“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 34).

აქ სკვითთა მხარე ისეთივე მიჯნაა ჩრდილოეთით, როგორც აღმოსავლეთით — დარუბანდი და დასავლეთით — სპერი. დარუბანდი და სპერი ერთ ღროს საქართველოს სამეფოში შემოდიოდნენ⁴⁵, და თუმცა ეს იყო ცოტა ხანს, საქართველოს მეფის მიჩნევა ამ მხარეების (რუმისა და რუმის) მეფის ტიტულის მქონედ ნაძალადევი არ იქნებოდა. ამ რუმისთან პოლიტიკური ურთიერთობის ვითარება შეიძლება უფრო იყოს ასახული მეორე წერილში, სადაც დავითი მოხსენიებულია აბხაზის (საქართველოს) მეფეთა მეფედ და რუმისა და რუმის მარზბუნად.

შეიძლება დავასკვნათ:

1) ჩვენს მიერ მოხმობილი მასალები საბოლოოდ ადასტურებენ რუს და საბჭოთა ისტორიკოსთა მიერ ვარაუდად გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ რუსთა ერთი გარკვეული შტო ჯერ კიდევ XII საუკუნეში მკვიდრობდა ჩრდილო კავკასიაში.

2) ეს რუსი მოწყვეტილი იყო რუსულ სამეფოებს, თავის პირვანდელ საცხოვრისს, ხოლო უშუალოდ ემეზობლებოდა მაშინდელ საქართველოს.

3) რუმის ეს ერთეული ამ დროისათვის ხელ-დებული ყოფილა მთელს ამიერ და იმიერ კავკასიაში გაბატონებული ბაგრატიონთა სამეფოს სახლისა, რაც ამ უკანასკნელთა ტიტულატურაშიაც ასახულა.

7. ორიგინალის **კაჟი კაჟი** (მალექ ალ-მოლუქ) იმპერიის მფლობელს გულისხმობდა.

⁴⁵ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ამ მეფის არაქართულ საუფლობად ასახელებს: ოსეთის, ყივჩაყეთის, სომხეთის, ფრანგეთის შარავანისა და სპარსეთის ხალხებსაც (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 360). „ფრანგეთის“ შესახებ იხ. ომენტარი 147.

8. რ უ მ ი აქ ქრისტიანული ქვეყნის, ბიზანტიის მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 147).

9. დედანში ترکستان (თორქესთან) იკითხება, მაგრამ ეს გადამწერის შეცდომა უნდა იყოს (ორთოგრაფიულად ასეთი შეცდომა ძნელი ასახსნელი არაა). მაგრამ აქ წამოიჭრება საკითხი: ასე ადრე უკვე არსებობდა აღმოსავლეთში ტერმინი გ ო რ ჯ ე ს თ ა ნ ბ ა დ - ლ ა ა ბ ხ ა ზ და გ ო რ ჯ ტერმინებისა?

10. იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 1.

11. თ ბ ი ლ ი ს ი ს პ ა ტ რ ო ნ ი აქ საქართველოს მეფის მნიშვნელობითაა ნახმარი.

12. იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 6.

13. იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 6.

14. ქართველ მეფისადმი (თუ მეფეთადმი) გაგზავნილი სამივე წერილი ქართველთა მეფის წერილების პასუხია (ასეთ პასუხად სათაურში პირველი ორი წერილია მიჩნეული, მაგრამ თავისი შინაარსით მესამე წერილიც ასეთივე ხასიათისაა). ქართველთა მეფე თავის სელჩუყ ადრესატს, მასთან საერთო ენის გამონახვის მიზნით, ეტყობა, შეახსენებდა მისი და სელჩუყთა გვარების ტრადიციულ კეთილშეშობლობას.

15. იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 2.

16. ხ ა ზ ა რ ი, როგორც პოლიტიკური ერთეული, ამ დროისთვის აღარ არსებობს. 966 წ. ხაზართა კაგანატი დაეცა და ხაზარობაც სულ მალე აქ შემოქრილ ყივჩაყთაგან დევნილ და შევიწროებულ, ერთმორწმუნე რუსულ ტომებში გაითქვიფა. მაგრამ ტერმინ ხაზარით აღინიშნებოდა ხაზართა ყოფილი ტერიტორიები⁴⁶. ბორჰან-ე ყაფი'ისათვის (XVII ს.) ხ ა ზ ა რ ი და ხ ა ზ რ ა ნ ი ერთი და იგივეა და ესაა ოლქი კასპიის ზღვის მხარეს (გვ. 744). მაგრამ მეცნიერი იქვე ორჭოფობს: „ზოგი იმასაც ამბობს, თორქესთანის ოლქთავანიაო, სადაც მეტად თეთრი ხალხი ცხოვრობს. თახვი (თახვის ბეწვი. — მ. თ.) იქიდან შემოაქვთ, ეს ძალღის მსგავსი წყლია ცხოველია“ (გვ. 745). ხაზარის ცნების დასადგენად საინტერესო ცნობას გვაწვდის ხაყანნ შარვანნ, რომელიც თავის ლექსებში ხაზარსა და ხაზრანს ოცდაშვიდჯერ ახსენებს, ხოლო ყივჩაყს, რომელსაც ხაყანნის დროს ასე ჰქონდა ფეხი მოდგმული იმიერ კავკასიის სტეპებში, მხოლოდ ერთ ადგილას იხსენიებს ისიც ალბათ - აყ რითმის საჭიროებამ მოითხოვა).

⁴⁶ Л. Н. Гумилев, Открытие Хазарии, 1966, гв. 177; ხაზართა შესახებ იხ. В. Ф. Минорский, гв. 142. იქვეა მითითებული ლიტერატურა.

ხაყანის ცნობით, ხაზარელი თეთრია, პოეტი მას აბასინიელის ანტიპოდად ხმარობს (حش و خزر „აბსინიელი და ხაზარი“). ხაზარეთში ცივა: ჰკვთამყოფელი ხაზარანში თუთიყუშს ძებნას არ დაუწყებსო, წერს პოეტი⁴⁷. ზემოთ უკვე მოტანილი პოეტის ერთი ლექსი ამ ხაზარის მდებარეობაზედაც მიგვითითებს (შაბერვანიდან, რომელიც ბაქოსა და დარუბანდს შორის მდებარეობს, ხაზარისაკენ რომ წახვიდეთ, ჯერ რუსისა და აღანის მიწები უნდა გაიაროთ⁴⁸). აქედან კარგად ჩანს, რომ „ხაზარი“ იმიერ კავკასიის ვრცელ ტერიტორიას გულისხმობს და ზოგჯერ მაინც ყიფჩაყის სინონიმია.

რა მიმართებაში იყო საქართველოს ვასალური შარენის სამეფო ამ „ხაზართან“ ხაყანის დროს? პოეტის სიტყვებით აღსართან I-ს ხაზარეთი დაულაშქრავს. ერთ-ერთ სანოვრუზო ხობტაში ხაყანე შარენას ეუბნება:

تبع تو خزر گیرد و در بند گشاید هم

„შენიმახვილი ხაზარის იპყრობს და დარუბანდსაცო“ (გვ. 504). ეს შემთხვევითი ან ჰიპერბოლური ნათქვამი რომ არაა, სხვა ლექსიდანაც ჩანს: خزر گشای را هند و خزر شرف نهند „ხაზართა დამპყრობ მეფეს ინდოეთი და ხაზარი“⁴⁹ აღიუბებს“.

რა ვითარებაა ჩვენს წერილებში? ლაშასადმი გამოგზავნილ ორ (I, II) წერილში ამ მეფეს სხვა საუფლოთა შორის რუსიც უპყრია. მესამე წერილში კი ამ რუსის ნაცვლად ხაზარი იკითხება. გამორიცხულია, აქ خزر (ხაზარი) جز (ჯორჯ — 'ქართველი')-ის დამახინჯებული ფორმა იყოს, რადგან იქვე گرج-იც იკითხება⁴⁹, როგორც უკვე ვუთითებდით (იხ. კომენტარი 6), XIX,

⁴⁷ იქვე, გვ. 214. იბღენჯერ მიმართეს სპარსულ პოეზიაში (მათ შორის ხაყანმა) ამ სახეს, რომ მათზე დაყრდნობით თუა, ხაზარის განმარტებისას ბორჯანი რომ წერს: „ამბობენ, თუთიყუში იმ მხარეში ვერ ხარობსო“ (იქვე).

⁴⁸ გვ. 464, خاقانی

⁴⁹ ეს მეორე ხაზარი, ჩანს, იმ ხაზარს გულისხმობს, თურქეთანში რომ ეგულვებოდათ (ბორკან-ე ყათე', გვ. 745)

⁵⁰ ირანელი მეცნიერი აჰმად ქასრაფი უთითებს სამ ისეთ ადგილზე წყაროებში, სადაც ხაზარის ნაცვლად ჯორჯი უნდა იქნეს წაკითხული:

1) 'ემად ესქანანის „თარხ-ე სელჟუყიმაში“, სადაც აღფ-არსლანის ამიერ-კავკასიაში გალაშქრება აღწერილი, ვკითხულობთ:

و اوغل السلطان في بلاد الخزر من طريق نخبوان

აქ, მეცნიერის აზრით, შეუძლებელია ხაზარი გვეკონოდა, რადგან „ხაზარები დარუბანდს იქითა მხარეს იყვნენ, ხოლო აღფ-არსლანი დარუბანდს იქით არა-

XX, XXI, XXII და XXIII წერილებშიც ხ ა ზ ა რ ი იკითხება, ხოლო რ უ ს ი აღარ გვხვდება. ჩნდება იქვე: სპარსულშიაც ხომ არა გვაქვს ამ ორი ტერმინის გაიგივების თუ აღრევის სავსებით გასაგები ტენდენცია? (შდრ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 150).

17. წერილის აღრესატია იმ დროის აღმოსავლეთში საკმაოდ ცნობილი პიროვნება — ნასეერ ალ-დინ აბუ ესჰაყ ებრაჰიმ ბაქოელი, რომელიც ხაყანის მეგობარი იყო. პოეტმა მას არა ერთი ლექსი უძღვნა, მათ შორის აბასიდაც⁵⁰.

18. იესო ქრისტე ისლამის დოგმებში სასწაულმოქმედ მკურნალადაა მიჩნეული.

19. ბ ა რ დ ა ' არის ქართულ წყაროებში ცნობილი ბ ა რ დ ა ვ ი, ქალაქი დღევანდელ აზერბაიჯანში.

20. ორიგინალში ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი მოცემულია ფორმით بقراطين (ბაყრათინი). ხაყანი ასე გამოხატავს ქართულ სამეფო დინასტიას სხვაგანაც („წ ე რ ი ლ ე ბ ი“, გვ. 24). ზმათა მოყვარულ პოეტის მიერ ეს სიტყვები ბერძენი ექიმის ჰიპოკრატეს არაბულ სახელსადა (بقرات) მიმგვანებული. ხაყანის „წერილების“ გამომცემელის, როვმანის, აზრით, აქ სომეხთა ბაგრატიუნის სამეფო გვარი იგულისხმება („წ ე რ ი ლ ე ბ ი“, გვ. 389), რაც სწორი არაა. მკვლევარი ანგარიშს არ უწევს იქვე, პარალელურად, მოხმობილ ქართული სამეფო გვარის მეორე სახელწოდებას: 'د ا و ا ن ' დ ა ვ ი თ ი ა ნ ნ ი'. ამას გარდა, უნდა გვახსოვდეს, რომ ანდრონიკე კომნენი სწორედ ჩვენს ბაგრატიონთა გვარს ენათესავებოდა (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 24).

21. იგულისხმება ქართული სამეფო გვარი ბაგრატიონებისა.

22. დედანშია ბ ო ყ რ ა თ. ასე უწოდებდნენ ჰიპოკრატეს, ბერძენ ექიმს (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 20).

23. იგულისხმება ბიბლიური დავით წინასწარმეტყველი.

სოდეს ყოფილა, მაშინ როდესაც ქართველებზე გალაშქრა აღუარსლანისა ცნობილი ფაქტია (გვ. 293, 1957 «چهل مقاله، تهران، احمد كسروی»)

2) „იბნ ალ-ასირი 421 (1030) წლის ამბავში ჭაზლუნ შედგენს რომ ახსენებს, წერს: الجرز السنة خزر انه غر الخزر هذه السنة (საქართველო) უნდა, რადგან ჭაზლუნ ქართველებს შეებრძოლა და არა ხაზარებს“ (ი ქ ვ ე).¹

3) „იბნ ალ-ასირი 524 (1120) წლის ამბავში წერს:

في هذه السنة خروج الكرج و هم الخزر الا بلاد الاسلام

აქაც უნდა „جرز“ (ი ქ ვ ე). ეს მაგალითი ფრიად საეკვო ჩანს.

⁵⁰ გვ. გვ. 35, 283, 410, 872 და ა. შ. «خاقانی»

გიორგი მესამესთან, საქართველოს სამეფო კართან, ქართველ დიდებულებთან და ეს მიმოწერა ამ დროისათვის ერთგვარად შეწყვეტილი ყოფილა.

33. უკვდავების წყალი, რომელიც, ისლამის დოგმების მიხედვით, დალია ილია წინასწარმეტყველმა და ამით უკვდავებას ეწია.

34. ივულისხმება ცეცხლი, რომელშიაც ნებროთმა ჩააგდო აბრაამი.

35. ისლამის აღმოსავლეთში ქრისტეს მიეწერება თვისება, სულის ჩაბერვით მკვდრის გაცოცხლება. გადმოცემით, ერთხელ ქრისტემ თიხიდან ჩიტი გამოსახა, სული შთაბერა და გააფრინა (შდრ. კომენტარი 38).

36. ზღაპრული ფრინველი. ვისაც ის გადაუფრენს, ბედნიერებას ეწევა. ივულისხმება, რომ გიორგი III ეწვია შარვანის დედაქალაქს შემსხს.

37. მუსულმანთა გადმოცემების მიხედვით, მარიამმა ერთხელ გამხმარი დანაკისკული შეარხია. ხე უცბად გაცოცხლდა და მისგან ნაყოფმა იწყო ცვენა.

38. გადმოცემით, მკვდარ 'აჯერს ქრისტემ სული ჩაუდგა (შდრ. კომენტარი 35).

39. ძველი ადარბადაგანი.

40. ბიბლიური სოლომონ მეფე.

41. ირანელთა მითიური გმირი, როსტომის მამა, რომელსაც მეტსახელად დასთანს უწოდებდნენ.

42. იხ. კომენტარი 41.

43. ირანელთა მითიური გმირი, ზაალის ძე და ზურაბის მამა.

44. ირანის სსსანიანი მეფე.

45. ირანის სსსანიანი მეფე, ყობადის ძე ხოსროვ ანშურვანი, (531—578), ლეგენდებში განთქმული თავისი მართლმსაჯულებით. აქ ბაგრატიონთა და შარვანშაჰთა სამეფო გვარები ტოლ პოლიტიკურ ძალებად ჩანან წარმოდგენილნი, თუმცა სხვაგან (იხ. V და XII წერილები) პირველნი მეორეთა მფარველებად (თავშესაფარ მღვიმედ) არიან ნახსენები.

46. დარაზ-აე მოჰნთ (რომელიც იგივეა, რაც ბაჰრ-ე მოჰნთ) ძველად ხან ესმოდათ როგორც საერთოდ ოკეანე, ხანაც როგორც ატლანტის ოკეანე.

47. ბაჰრ-ე ახჯარ ("მწვანე ზღვა"; ინდოეთის ოკეანეს ნიშნავს და ცის მეტაფორაცაა).

48. ყ ა ჭ ჩვეულებრივ კავკასიონის ქედს ერქვა. გადმოცემით კი ესაა „ხუთასი ფარსანგის (ფარსანგი 6-7 კმ-ია) სიმაღლის მთა, რომლის დიდი ნაწილი წყალშია. ყოველ დილას, როცა მზე ამოდის, მწვანედ ელვარებს, ხოლო როცა გადაიხრება — ცისფრად“ (ზ ო რ - კ ა ნ - ე ყ ა დ ე', გვ. 1515)⁵².

49. ფ შ რ ი მთაა სინას ნახევარკუნძულზე. აქ კი იგულისხმება ყურანისეული გადმოცემა ბიბლიური ამბისა, მოსეს ფშრის მთაზე რომ ღმერთმა ნათელი მოჰფინა.

50. ბიბლიური მოსე წინასწარმეტყველის ხელი, მიჰის მიხედვით, შუქს გამოსცემდა.

51. ქ ე მ ა ნ ის სახელით იწოდებოდა ირანის ხუთი მითიური მეფე: ქემანოსი, ქემხოსროვი, ქეაყოზაღი, ქეალოჰრასბი და ქემ-შმარსი.

52. იგულისხმება შარვანშაჰ ახეთან I-ის რომელიღაც შვილი, შეიძლება, ტახტის მემკვიდრეც (და არა მაინცდამაინც ტახტის მემკვიდრე, როგორც ამას ლაქარ ქენდლრ ფიქრობს).

53. ა) პოეტი თავს აცოდებს მეფეს, — ნიჭიერ კაცს ცრემლების მეტი არაფერი მამადიაო.

ბ) შარვანში ჩამოსული გიორგი III ხაყანის თვითონ უგზავნის წერილს. ამ პასუხიდან ჩანს, რომ გიორგი III-ის წერილი ერთ პუნქტს შეიცავდა, — იგი ხაყანის იწვევდა ან თავისთან, თბილისში, ანდა, შარვანში ახსართან I-ის შუამდგომლად გამოდიოდა რა, პოეტს ურჩევდა, შემახშირი დაბრუნებულიყო (შდრ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 57).

54. შდრ. „ყ უ რ ა ნ ი“: „სოლომონ იყო დავითის მემკვიდრე. ჰსთქვა: კაცნო! ჩვენ გვასწავლეს გაგება ფრინველთ ენისა და აგვავესეს ყოველნაირის ნივთითა. ესაა ცხადი წყალობა ღვთისა“ (სურა 27, ლექსი 16).

55. ირანელთა მითიური მორკმული ხელმწიფე.

56. დ ა ბ ო რ ი აქ კანცელარიის მდივანს ნიშნავს. ხ ა ლ ე დ ა - ბ ო რ ი. პირადი ანუ სამეფო კანცელარიის მდივანი ჩანს. ეტყობა, ამ თანამდებობას ასრულებდა ხაყანნი შამახში. თავად პოეტი ერთ თავის ლექსში აღნიშნავს: استأمان را بيران «მე დაბრების ოსტატი ვარო»⁵³. გარდა საკანცელარიო საქმის ცოდნისა (ხოლო რა რთული და ნომქანცველი იყო ეს საქმე, ამას ხაყანნი საგანგებოდ აღნიშნავს ქვე-

⁵² უფრო ვრცლად ამის შესახებ იხ.: გ ი ო რ გ ი წ ე რ ე თ ე ლ ი, შაპურის წარწერის Kpy TWR. „აღმოსავლური ფილოლოგია,“ III, 1973, გვ. 47.

⁵³ გვ. 914 , خاقانی

მთ), დაბნერს მოეთხოვებოდა კარგი ხელი და, განსაკუთრებით, სა-
თანადო სტილი (წერილი „უნდა შეამკო ზმებით, ანდაზებით, ყურა-
ნის აფებით, წინასწარმეტყველთა ამბებით. თუ წერილი სპარსულია.
სულ სპარსულად ნუ დაწერ, თორემ ლამაზი არ გამოგივა; ნამეტნა-
ვად დარწ სპარსულთ [არ დაწერო], თორემ გასაგები არ იქნება...
ხოლო არაბული წერილის ენაწყლიანობა, როგორც ეგების, ცნობი-
ლია. არაბულ წერილში „პროზის რითმა“ ხელოვნებაა, მეტად კარგი
და სასიამოვნო. სპარსულ წერილებში კი „პროზის რითმა“ კარგი არ
გამოდის“. გვ. 164, 1343, ۱۳۴۳, ۱۳۴۳)

57. აქედან ჩანს, რომ ხაყანნი (ბოლოხანის შაჰი) მეფის დაბნერად
შემანნიში მუშაობდა და არა თბილისში. გიორგი III ხაყანისათვის
გაგზავნილ თავის წერილში არ გამოირიცხავს იმასაც, რომ შესაძლე-
ბელი იყო, პოეტი რაიმე განსაცდელს გადაჰყროდა შემანნიში და თა-
ვისთავს გაქცივით უშველა.

რატომ ერევა გიორგი III შარვანის სამეფო მდივნის კანდიდა-
ტის შერჩევის საქმეში, შარვანის კანცელარიასაც კონტროლს უწევს?

58. ეს შ ა რ ა ფ ვ ა ნ ი, რომელიც ხაყანის ასე ხშირად აქვს ნახ-
სენები ლექსებშიაც და პოეტის არც „წერილების“ გამომცემელს
აქვს განმარტებული და არც „დრეწისას“ (არა ჩანს ის ძველ ლექსი-
კონებშიაც). ნ. ხანიკოვს ესმოდა როგორც *ин.тадатель благапод-
ства*⁵⁴.

59. ისე, როგორც შ ა რ ა ფ ვ ა ნ ს (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 58)
ხ ა მ რ ვ ა ნ ს ხშირად ხმარობს ხაყანნი (თითქმის ყოველთვის შარაფ-
ვანის ჯუფთად). ამავე დროს „წერილებისა“ და „დრეწის“ (გამოცე-
მებში იგი განმარტებული არაა. ამ ფორმით ის არც ძველ, სანდო,
ლექსიკონებში გვხვდება. ჩანს, ეს სიტყვა ხაყანის აქვს ზმად მოგონი-
ლი (ნ. ხანიკოვს ის ესმოდა: *об.тадатель доброты*).

60. იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 51.

61. მაჰმადიანები ასე უწოდებდნენ ისლამის რელიგიის დაცვისა
თუ გავრცელების საბაბით წარმოებულ ომში მონაწილე მუსულმან
მებრძოლს.

⁵⁴ Б. Дорн, გვ. 525.

⁵⁵ იქვე.

⁵⁶ მანუჩიკი II ზეობისა და საქმიანობის შესახებ იხ. ნ. ასათიანი, საქარ-
თველო-შარვანის პოლიტიკური ურთიერთობა XI საუკუნეში, კრებ. „XII საუკუ-
ნის საქართველოს ისტორიის საკითხები“. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
შრომები, ტ. 125, ისტ. მეცნიერებათა სერია, VI, თბ., 1968, გვ. 7. შემდეგში: ნ.
ასათიანი.

62. შარვანშაჰების გენეოლოგიაში ყველაფერი როდია ცნობილი, მაგრამ ხაყანის პერიოდი შედარებით ნათელია. აქ იგულისხმება მანუჩარ (მანუჩეჰ) II⁵⁶, ასეთან I-ის მამა, დავით აღმაშენებლის ქალიშვილის თამარის ქმარი (შდრ. კო მ ე ნ ტ ა რ ი 4). მისი შვილი, ასეთან I, ამრიგად, დემეტრეს დისწულია და გიორგი III-ის მამის დისშვილი, როგორც ამას „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ ადასტურებს („მამისა დისწულისა მისისა, — გიორგი III-ზეა ლაპარაკი, — აღსართანისასა⁵⁷“).

63. ამ ქართველი ფეოდალის მოქმედება, ჩანს, პოლიტიკური მიზეზებით გამოწვეული ტიპური მოვლენა იყო ამ დროის საქართველოში. მანუჩეჰ II (1120—1160. იხ.: В. Ф. Минорский, გვ. 179) შეესწრო დავით აღმაშენებლის (1089—1125), დემეტრე I-ისა (1125—1156) და გიორგი III-ის (1156—1184) მეფობას. ასე რომ, საქართველოს რომელი მეფის დროს მოხდა ეს ამბავი, უცნობია.

64. თუ აქ ხაყანის მიერ მექას პირველი (1157 წლის) მილოცვა იგულისხმება, მაშინ ეს წერილი დაახლოებით 1158 წელსაა დაწერილი. ამ წელსვე შესულა გიორგი III შარვანში და ამ წელსვე დაბადებულა აღსეთან I-ის შვილი. მაგრამ თუ მექაში პოეტის მეორე მგზავრობას ვიგულისხმებთ (1173 წ.), მაშინ 1174 წელს გამოდის დაწერილი.

65. ეს უცნობი პირი მხოლოდ ერთხელ იხსენიება ხაყანის წერილებში, არ ჩანს ის მის „დღევანშიც“

66. ბ ა ა თ ა ლ-ლ ა ჰ ა ლ-ჰ ა რ ა მ -- 'უფლის აღკვეთილი სახლი' — ქა'ბა, ტაბარი მექაში.

67. ბ ა ა თ ა ლ-მ ო ყ ა დ დ ა ს — 'წმიდა სახლი' — იერუსალიემი.

68 ა) წინასწარმეტყველი, რომელსაც უკვდავება ერგო და ახლა, მუსულმანთა რწმენით, ცის მერვე სფეროში სუფევს. ქრისტესთვის ცის მეოთხე სფერო აქვთ მიჩენილი.

ბ) თითქოს უფრო ზუსტი მეტაფორა იქნებოდა, ხაყანის ეთქვა: მერვე, მუსულმანი წინასწარმეტყველის, სფეროდან (ე. ი. მუსულმან შარვანშაჰის სასახლიდან) მეოთხე, ქრისტეს სფეროში (ე. ი. ქრისტიანი გიორგი III-ის სასახლეში) წავსულიყავო.

69. ეს პირი ხაყანის სხვა წერილებსა და ლექსებშიაც არაერთხელ გვხვდება (იხ. „წერილები“, გვ. 97, 169, 207, 230,

⁵⁷ ისტორიანი და აზმანი, გვ. 16.

252, 280, 307; „დ ე ვ ა ნ ი“, გვ. 207, 208, 828). ხაყანის მისთვისაც მიუწერია სათანადო წერილი (იხ. „ვაზირთა მეფე 'ეზ ალ-დინისადმი აბხაზის ქვეყნებში“). ის საქართველოს სამეფო კართან ახლოსაა და იქიდან მფარველობს ხაყანს (იხ. VII წ ე რ ი ლ ი და კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 70).

70. ეს 'ეზ ალ-დავლა ქრისტიანია, შეიძლება, ქართველიც იყოს. ეტყობა, ხაყან მასთან ახლოსაა, მაგრამ არც ისე, რომ გული გადაუხსნას. VII წერილში შარვანიდან გაქცევის ნამდვილ მიზეზს ხაყან მას არ უმხელს (იხ. აგრეთვე კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი⁶⁹).

71. თ ა ჰ ა მ თ ა ნ ი ('ჩლიერი') — ირანელთა მითიური გმირის, როსტომის ეპითეტი.

72. ანუ ვერცხლისწყალივით დაუდგომელი გულის მქონე, აღორიაქებული.

73. შაჰ-არმანთა შტოს ერთ-ერთი წარმომადგენელი. თავიდან სომეხთა მეფის ზაჰირ ალ-დინის ლოლში (მონა) იყო. ამ უკანასკნელის უშვილოდ გადაგების (1185 წ.) შემდეგ მისი ადგილი დაიკირა. მოკლეს 1193 წ.

74. იგულისხმება თვითონ შაჰ-არმანის შემოსულა თავრიზში.

75. ზმაა: ბ ა მ თ ა ლ-შ ა რ ა ჭ ('დიდების სახლი') ცის ერთ-ერთი ბორჯის სახელწოდებაა. მზე შარაფის ბორჯზე დადგაო, რომ წერს, ხაყან, ამით ამბობს: შაჰ-არმანი დიდებულ ქალაქ თავრიზში შემოვიდაო.

76. „შაჰ-ნამეს“ გმირი, მეფე გოშთასბის ვაჟიშვილი. ესქანდ-მარის საგმირო საქმეებმა მამამისი დააღონა, ტახტი არ მომთხოვოსო და შეიღს, ვითომ თავისი დების გამოხსნის მიზნით, თურანში, არჯასფის წინააღმდეგ საომრად წასვლა დაავალა. თურანის მეფე არჯასფი ციხე-სიმაგრე რუმინ-დეეში ('რვალის ციხე') იყო გამაგრებული. ვაჟრულად გადაცმულმა ესქანდმარმა შეაღწია ამ ციხეში და მოჰკლა არჯასფი.

77. ირანელთა მითიური მეფე ჭერბენ-უნი (ფრიდონი) ბავშვობაში მტარვალე ზ ა ჰ ა მ თ ა ნ ი ს (ზააქის) შიშით ელბორზის (იალბუზის) მთაზე იყო გადამალული და იქ იზრდებოდა.

78. ეს ბაითი ხაყანის ლექსიდანაა, რომლის მადლა, ასეთია: خواه من آدمك من جنان يارم وفا بديدان (იხ. „დ ე ვ ა ნ ი“, გვ. 636).

79. دار الضرب 'ფულის მოსაქრელი სახლი', ზარაფხანა. სოლე-მანიფეს ბიბლიოთეკის ('ალ-ფაშასეული) ხელნაწერი აქ კითხუ-

ლობს *دار الاقبال* 'იღბლის სასახლე', რაც ერთი შეხედვით უფრო შე-
საფერისად გამოიყურება, მაგრამ მაინც საეჭვოა. ხომ არ უნდა გვქო-
ნოდა აქ *دار العطر* 'შვების ადგილი'? ზედწოდება მრავალ ქალაქსა
და მხარეს ჰქონდა და იქნება ასე იხსენიებდნენ შარვანს ან შემხანს
(მღრ. თბილისის ზედწოდება *دار السورور* დარ ალ-სორურ — 'ლხენის
სასახლე (ადგილი, ქალაქი)').

80. სამანიანთა დინასტიის (819—1005) დამაარსებლად ითვლება
ვინმე ბალხელი მემამულე სამან-ხუდუ. მათი სამფლობელო იყო ხო-
რასანი და მწვერ ალ-ნაჰრი (დღევანდელი შუა აზიის დიდი ნაწილი).

81. სანსანიანების დინასტიას (224—651) ირანში სათავე დაუდო
არდაშირ ბაბექმა, სანსანი სწორედ მისი მამა იყო.

82. ვეზირთა დინასტია ბარმუქიანთა გვარიდან 'აბბასიანთა
სახალიფოში.

83. იგულსხმება 'აბსიანი ხალიფის ჰარუნ ალ-რაშიდის მეუღ-
ლე, რომელიც მრავალი ლეგენდისა და გადმოცემის გმირად იქცა.

84. შარვანშაჰ აჰრნდუნ ჭარბორზის ძე, მანუჩეჰრ II-ის მამა,
დავით აღმაშენებლის ქალიშვილის თამარის მამამთილი, დაიღუპა
დარუბანდელებთან ბრძოლაში 1120 წ. ამ ბანოვანს კი ხაყანდუ უძღვნა
რამოდენიმე ყასრდა (იხ. „დ რ ვ ა ნ ი“, გვ. 169, 272, 400, 403).

85. შარვანშაჰ ასხეთან მანუჩეჰრ II-ის ძე დავით აღმაშენებლის
შვილიშვილი (მისი ქალიშვილის, თამარის, ვაჟი) მკიდრო ურთიერ-
თობაში იყო საქართველოს სამეფო სახლთან. ხაყანდუ მას უძღვნა
რამოდენიმე ყასრდა (იხ. „დრვანი“, გვ. 68, 339, 387, 388, 425, 431
და ა. შ. იხ. აგრეთვე კ ო მ ე ნ ტ ა რ ე ბ ი: 102, 118).

86. მიმართულება მექისკენ.

87. ამ წერილიდან ირკვევა, რომ იგი გიორგი III-ისა და ალ-
სართან I-ის წერილების რეაქციაა. საქართველოს მეფე და შარვან-
შაჰი ისევ უკან იხმობენ პოეტს, რომელსაც შარვანში სამეფო კანცე-
ლარიის დაბნობა დაუგდია და თავრიზში გადახვეწილა. ამდენად,
ეს წერილი გიორგი III-სადმი და ალსართანისადმი გაგზავნილი წე-
რილების გვერდით უნდა განვიხილოთ, მითუმეტეს, რომ პოეტი გი-
ორგი III-ს სწერდა, ჩემს მდგომარეობაზე ეს პირი, 'ეზუ ალ-დონაჲ
ვა ალ-დინი იქნება დაუწყებული და მოგახსენებსო. შარვანის და-
ტოვების მოტივი. საერთოდ წერილის განწყობილება და, რაც მთავა-
რია, თვითონ წერილის დაწერის მიზეზი, — რომ მას საქართველოს
მეფისა და შარვან-შაჰისგან მოწვევა მოუვიდა, — მეტყველებს იმა-
ზე, რომ ეს წერილიც დაახლოებით მაშინაა დაწერილი, როცა გიორ-

გი III-სადმი გაგზავნილი წერილი დაიწერა. აქ პოეტი თავრიზიდან იუწყება: შარშან ჩავედი მექაშიო. ხოლო გიორგი III-სადმი გაგზავნილ წერილში წერს: სამი წელია აქ, თავრიზში, არა ვარ, მექაში ვიყავი წასულიო. ჩანს, ხაყანნი სულ სამი წელია, რაც შარვანიდანაა წასული, მაგრამ მექაში ის შარშან ყოფილა. 'ეზ ალ-დინთან ხაყან ახლოს იყო (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 69) და ამიტომაც არის ალბათ, რომ მას უფრო მეტს ეუბნება შარვანის დატოვების მიზეზებზე (ვლადპარაკობთ უფრო მეტ და არა ნამდვილ მიზეზებზე, რომელსაც ხაყანნი შეიძლება არც ამხელდეს. ის აშკარად გაუბრბის გიორგი III-სა და ახსეთან I-ს).

88. ხაყანნი, როგორც თბილისელებთან ახლო მყოფს, ქართველებთან კონტაქტი მექაშიაც ჰქონია.

89. ალბათ იგულისხმება გიორგი III-ის ჩასვლა შარვანში. ხაყანნი ერთი წერილი უკვე ჰქონია ამ პირისადმი გაგზავნილი შარვანში, ხოლო ამ, მეორე, წერილს მასვე საქართველოში უგზავნის. ეს 'ეზ ალ-დინი მაშინაა საქართველოში, როცა თვითონ საქართველოს მეფე გიორგი III უკვე იყო შარვანში. ჩანს, 'ეზ ალ-დინი საქართველოში შარვანის ოპერაციის შემდეგ გაემგზავრა.

90. იგულისხმება გიორგი III.

91. ლეგენდარული არაბი მჭერმეტყველი.

92. აქედან ვიგებთ, თუ რა ღუნქეები ჰქონდა ხაყან დაბრს, რომლის თანამდებობაც ხაყანნი ეჭირა (შღრ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 56).

93. ეს პირი პოეტის სხვა წერილებსა და ლექსებში მეტად არ გვახსოვს. ხაყანნი მას ამირ-ე სეფაჰსალარს უწოდებს და იმასაც გვამცნობს, რომ იგი მუსულმანია („წ ე რ ი ლ ე ბ ი“, გვ. 238).

94. მონადირეთუხუცესი ვ ა რ დ ა ნ ა. რონელიც ხაყანნი წერილებში სხვაგანაც იხსენიება, ხომ არ არის ვ ა რ დ ა ნ დ ა დ ი ა ნ ი?⁵⁸ „ქართლის ცხოვრება“ იცნობს ასეთ პირს როგორც ჩუხჩარეხს (ტ. II, გვ. 25) და ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ცალკე გამოყოფილ მსახურთ-უხუცეს ვარდან დადიანს. მაგრამ იქნება, აქ ორ პირთან კი არ გვქონდეს საქმე, არამედ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა თანამდებობის მქონე ერთ პირთან. ვარდან დადიანი რომ ჯერ ჩუხჩარეხი შეიძლებოდა ყოფილიყო და მერე მსახურთუხუცესის სახელი მიეღო (აფრიდონის შემდეგ), ამას იქნება ერთი გარემოებაც ამტკიცებდეს: თამარის ისტორიკოსი როცა სამეფო კარზე ახალი დანიშვნების შე-

⁵⁸ ლ. ქენდლს აზრით, ეს პირი ახსეთანის მონადირეთუხუცესი უნდა ყოფილიყო (იხ. № 111, გვ. 326; № 110, გვ. 186 « نشریه)

სახებ ლაპარაკობს, მსახურთ-უხუცესობა ვარდან დადიანს მისცესო, იქვე განაგრძობს: ჩუხჩარეხობა მარუშიანს უბოძესო⁵⁹. ასეთი თანმიმდევრობა იმიტომ ხომ არა გვაქვს, რომ ამით იქვეა გაცემული პასუხი კითხვაზე, რომელიც შეიძლება კაცს აღებრას: თუ ჩუხჩარეხი⁶⁰ ვარდანი სხვა თანამდებობაზე დანიშნეს, მაშ იმისი ადგილი ვის მისცესო? თუ ხაყანის წერილში მოხსენიებული ვ ა რ დ ა ნ ს იგივე ვარდან დადიანი (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 152), მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მას ამ დროისთვის მონადირეთუხუცესის სახელო ჰქონია თამარის კარზე (მასზე იხ. აგრეთვე კ ო მ ე ნ ტ ა რ ე ბ ი: 95, 98).

95. გამოცემაში قتلےوس (ყ ა ნ ლ ე ყ უ ს) იკითხება და არა قتلےوس (ყ ა თ ლ ე ყ უ ს). ეს რომ კორექტურული შეცდომა არაა, ჩანს წიგნს დართულ სპეციფიკურ სიტყვათა საძიებლიდან, სადაც ეს სიტყვა ასეთივე ფორმით გვხვდება („წ ე რ ი ლ ე ბ ი“, გვ. 668). ისმის საკითხი, ექნებოდა თუ არა კათალიკოსს მონადირეთუხუცესის ხელი? არა გვგონია, ხაყანის მიერ ნახმარი ყველა ეპითეტი ტიტული იყოს. ხაყანი უთუოდ იცნობს ქრისტიანულ ინსტიტუტებს, მაგრამ მაინც რჩება ერთგვარი შთაბეჭდილება, რომ ზოგჯერ პოეტი აღრესაჲს ნებისმიერ შერჩეული ეპითეტებითაც (ვასქი) მიმართავს. მაგრამ ამ მაგალითზე შეიძლებოდა გაგვეხსენებინა, რომ დავით აღმაშენებლის დროიდან საქართველოში საერო და სასულიერო ინსტიტუტები არაიშვიათად ჯუფთდებდა, — სასულიერო პირს საერო ხელიც ჰქონდა, ჰყონდიდელს მწიგნობართუხუცესის თანამდებობა ეჭირა. ახლადშემოქცეიებული შარვანის გამგედ დავით აღმაშენებელმა სვიმონ კათალიკოსი დანიშნა.

96. ხომ არ იყო ბ ა დ რ ა ლ-დ ა ვ ლ ა თ ი ვარდანას მეტსახელი და ამ არაბული ტიტულით ხომ არ იხსენიებდნენ მას?

97. ქალაქი აზერბაიჯანში, თავრიზის სამხრეთით ურმიის (აწინდელი რეჯაფეს) ტბის ახლოს.

98. აქ ეს ვარდანს ისეთ მდგომარეობაშია, რომ მას მოწყალება თუ დახმარება სჭირდება „აზერბაიჯანის მარზბანის“ (sic!), ამირსპასალარ ჰოსამ ალ-დინისაგან.

99. მ ა რ ზ ბ ა ნ ი ხაყანის წერილებში ხან ეპითეტი (ვასქი) უნდა იყოს, ხან კი — ტიტული (ლაყაბი). მაგრამ სად რა მნიშვნელობითაა იგი ნახმარი, ამის გარჩევა ჭირს.

⁵⁹ ისტორიანი და აზმანი, გვ. 33.

⁶⁰ ვახუშტის ცნობით, როსტომ მეფემ ჩუხჩარას უწოდა სუფრაჩი (ვ ა ხ უ შ-ტ ი, გვ. 32).

100. ეს ჰოსამ ალ-დინი იხსენიება ხაყანის სხვა წერილშიც (იხ. „წ ე რ ი ლ ე ბ ი“, გვ. 343) ამავე ტიტულით.

101. შარვანშაჰი ამ დროს საქართველოშია, მაგრამ აქ ალბათ საქართველოს მიწისგან დაშორება კი არ იგულისხმება, არამედ შარვანშაჰის ფეხის მტკერისგან. ე. ი. ხაყანი აღსართან I-ს ეუბნება: შენგან დაშორება (უფრო ზუსტად: შენი ჩვენგან დაშორება) მწყინსო.

102. იგულისხმება საქართველოში მომხდარი შინააშლილობა, დემნა ბატონიშვილის აჯანყება გიორგი III-ის წინააღმდეგ, რაც 1177 წ. მოხდა⁶¹. ამდენად, ხაყანის ეს წერილი იმავე წელსაა დაწერილი და გაგზავნილია შარვანიდან (პოეტი თავის პატრონს ეხვეწება, შარვანში ჩამოდოს). გარკვევით ჩანს, რომ ამ დროისათვის ხაყანი შარვანშაჰის სამსახურშია. ისმის კითხვა: ხაყანი ისევ დაუბრუნდა შარვანსა და შარვანშაჰის სამსახურს რამოდენიმე წლის განშორების შემდეგ თუ ეს წერილი ჯერ კიდევ მანამღეა დაწერილი, სანამ ის შარვანს დააგდებდა?

103. იგულისხმება ბიბლიური იოსებ მშვენიერი.

104. **ქ ა ლ ქ უ რ** (ბ ა ლ 'ღმერთი' + **ქ უ რ** (ფ უ რ) 'შვილი') — ჩინეთის მეფის ტიტული.

105. ასე უწოდებდნენ ინდოეთის ერთ-ერთი პროვინციის მეფეს, ალექსანდრე მაკედონელმა მოკლა (სხვა ცნობით, დაატყვევა) ინდოეთის **ქური** (ფური).

106. **მ ა ჰ ა რ ა ჯ ი** (სანსკრ.: მ ა ჰ ა 'დიდი' + რ ა ჯ ა 'მეფე') — ინდოეთის მეფის ტიტული. აქ ეს ტერმინი ზ ა ნ გ ს უკავშირდება. ხაყანის დროს სპარსულად (და ქართულადაც) დღევანდელი ზანგა (ნეგრი) ცნებას სიტყვა **ინ დ ო თ ი** გამოხატავდნენ⁶². ხომ არ ხდებოდა პირიქითაც?

107. ძველი ღემენის მეფეთა ტიტული.

108. **ჰ ა ქ ე მ ი** მმართველს, მპყრობელს ნიშნავს. მაგრამ ხაყანის დროს ეგვიპტის (მისრის) მპყრობელებს ჰაქემი არ ერქვათ, როგორც წესი, ისინი მალექად იხსენიებიან⁶³. ხომ არ იჩენს აქ საერთოდ ხაყანი მეფის სინონიმთა იმარების ტენდენციას? რასაც გვაფიქრებინებს მომდევნო ინსტიტუტები (იხ. **კ ო მ ე ნ ტ ა რ ე ბ ი**: 109—116).

⁶¹ ამის შესახებ იხ. რ. მეტრეველი, გვ. 152 და შემდეგ.

⁶² მ. თოდუა, ზოგი რამ ნიჰამის „ხოსროშირინიანის“ შესახებ. ნიჰამი, ხოსროვი და შირინი, თარგმანი ამაჰო კელიძისა, თბ., 1964, გვ. 22.

⁶³ იხ. К. Э. Босворт, Мусульманские династии. М., 1971 г., გვ. 94.

109. სირიის ოლქის უფროსი.

110. 'ა რ ა ბ ი ს რ ა 'ნ ს ი (არაბთა ქვეყნების თუ ქვეყნის მეთაური).

111. ირანის ან არაბეთის ერაყის გვირგვინოსანი.

112. ხარაჯის პატრონი.

113. ს ო ს თ ა ნ ი ს ამირა-ამირე სოსთან.

114. ხ ა თ ლ ა ნ ი ერქვა შუა აზიაში (ბადახშანში) პროვინციას, რომელიც განთქმული იყო გულადი და ჰაეროვანი ხალხითა და სიმდიდრით.

115. ხ ო ს რ ო ვ ი მეფეს ნიშნავს, მაგრამ ჰქონდათ, და თუ ჰქონდათ, როდის ჰქონდათ ასეთი ტიტული ხათლანის მფლობელთ?

116. ლაზნინი (იგივე ლ ა ზ ნ ო, ლ ა ზ ნ ა) ქალაქია ავღანეთში.

117. ღ ა ზ ო — ისლამის რჯულისთვის მებრძოლი; გულადი, რაინდი. ამ შემთხვევაში წარმოდგენილია როგორც სამეფო იერარქიასთან დაკავშირებული ინსტიტუტი.

118. ა) თითქოს ირკვევა, რომ დემნა უფლისწულის აჯანყების დროს აღსართან I გიორგი III-ის მხარეზე გამოსულა. ხაყანის წერილის ამ ადგილას, ბუნებრივია, მისთვის დამახასიათებელი ენაწყლიანობით დახატულია შარვანშაჰის როლი ამ საქმეში. თავისთავად ეს ცნობა (რომ აღსართანი ეხმარებოდა გიორგი III-ს) ახალია და მეტად საინტერესო. ქართულ და სომხურ⁶⁴ მემატიანეთ ჩამოთვლილი აქვთ გიორგის მომხრენი („მესხი, თორელნი, ქართლელნი, სომხითარნი და თვით გაზრდილი მისი მეჭინბეთუხუცესი ჰიაბერი“. ქ ა რ თ ლ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, II, გვ. 19) მაგრამ მათთან შარვანშაჰი არ იხსენიება, რაც ჩვენ გვაფიქრებინებს: გასაგები მიზეზებისა გამო, ზომ არ აზვიადებს ხაყან თავისი პატრონის, აღსართანის, როლს ამ საქმეში? იქნება, შარვანშაჰი უკვე გამარჯვებულ გიორგის ეახლა თბილისში. მაგრამ თუ დითირამბებით ისედაც ცნობილი პოეტის ეს მიკერძოება გასაგებია, სრულიად გაუგებარია ამ ფაქტის ქენდლწიერი ინტერპრეტაცია და რადგანაც ეს უკანასკნელი შემთხვევით ხასიათს არ ატარებს, მასზე საგანგებოდ შევჩერდებით.

თავრიზის უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის ორგანოში ხაყანის ცხოვრების შესახებ ზედი-ზედ დაიბეჭდა ლაქარ ქენდლწის სტატიები. ეს ქენდლწი ძირითადად ხაყანის პირად წერილებსა და ლექსებს ეყრდნობა, მაგრამ ან ვერ იგებს ამ მასა-

⁶⁴ გ. მ ა ი ს უ რ ა ძ ე, ერთი სომხური წყარო დემნა უფლისწულის აჯანყების შესახებ კრ.: „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, წ., გვ. 263.

ლებს (უნდა ითქვას, ხაყანის გაგება კირს). ანდ არასწორ ინტერპრეტაციას აძლევს მათ, ასეთნა პირველისადმი გაგზავნილი ხაყანას ამ წერილის შინაარსი ქენდლნის აზრით, აქარწყლებს „ზოგი აღმოსავლეთმცოდნის“ (ამ „ზოგ აღმოსავლეთმცოდნეთ“ ის არც ასახელებს. მათ შორის კი არიან ა. პახომოვი, ვ. ბარტოლდი, ვ. მინორსკი, ზ. ბუნიატოვი, ნ. ასათიანი⁶⁵). შეხედულების უსაფუძვლობას, რომლებიც თითქოს ფაქიზი კვლევა-ძიების გარეშე, მიკერძოებული მოსაზრებებით, უგულებეპყოფენ რა XII საუკუნის შარვანის სახელმწიფოს სამხედრო პოლიტიკურ და სულიერ ძლიერებას, „ყოველგვარი საბუთის უქონლად“ მას, XII საუკუნის შარვანს, საქართველოს გავლენის ქვეშ მყოფად მიიჩნევენ⁶⁶. ქენდლნი XII საუკუნის საქართველოს (დავით აღმაშენებლის დროიდან მოციდებულს) რაღაც უმწეო სამთავროდ თუ სამეფოდ წარმოგვიდგენს (ვამბობთ, სამთავროდო, რადგან საქართველოს მეფეებს, რომელიც აღმოსავლეთში და ხაყანის წერილებში ملك الملوك „მეფეთა მეფეებად“ არიან ცნობილი, ჩვენი ავტორი ძალიან ხშირად პაქნებებს უწოდებს, რაც მმართველს, გამგეს ნიშნავს⁶⁷, საქართველო თურქმე იმ თავითვე ყიფჩაღთა ხელში ყოფილა: سر رشته اساسی ترین کارهای دولتی در ابخاز از دیرگاه بدست ترکان قبچاقی افتاده است

„აბხაზში (საქართველოში) დიდი ხნიდან მოყოლებული სახელმწიფოს უშირთადესი საქმეები ყიფჩაღ თურქთა ხელში იყო ჩავარდნილი“⁶⁸.

ამიტომაც, ჩვენს ავტორს თუ დავუჯერებთ, საქართველო იძულებული ყოფილა შარვანშაჰებს მიკედლებოდა:

دربار ابخاز با این وصلت و نزدیکی با دولت مقتدری چون شروان میخواست موجودیت خودرا حفظ کرده موفقیت محکمی بدست آورد و با نزدیکی به شروان پشتیبانی فعالی داشته باشد

⁶⁵ А. Е. Пахомов, Краткий курс истории Азербайджана, Баку, 1923; მ ი ს ი ე ვ, О дербендском княжестве XII—XIII вв. Баку, 1930; В. Ф. Мипорский; З. М. Бунятов, Некоторые сведения Салр-аддина Хусайна о Грузии. „მაცნე“ (ისტ. სერია), 1971, № 1, გვ. 86. შემდეგში: З. М. Бунятов; ნ. ასათიანი, გვ. 7.

⁶⁶ გვ. 314. № 95—96. نشریه

⁶⁷ ი ქ ე ვ, გვ. 203, 308, იხ. აგრეთვე: გვ. 56, 58, № 93, نشریه

⁶⁸ გვ. 308, № 95—96. نشریه

„აბხაზის (საქართველოს) სამეფო კარს ისეთ ძლევამოსილ სა-
ხელმწიფოსთან შეკავშირებითა და დაახლოებით, როგორც შარვანი
იყო, უნდოდა თავისი არსებობა შეენარჩუნებინა, თავისი მდგომა-
რეობის გამტკიცებისათვის მიეღწია და შარვანთან ახლო ყოფნით
ქმედითი მფარველობა ჰქონოდა“⁶⁹.

აქ კი, საკომენტარო წერილის მიხედვით, ქენდლწ ახსენან I-ს
არა თუ გიორგი III-ის, არამედ მთელი საქართველოს, და არა თუ
ერთ-ერთ, არამედ ერთად-ერთ მხსნელად წარმოგვიდგენს:

چندی پیش از این حوادث در ابخاز دودستگی رخ داده نیروی
اختستان دولت بقراط — داودی ابخاز را از سقوط حتمی نجات داده است

„ამ ამბებიდან ცოტათი აღრე⁷⁰ აბხაზში (საქართველოში) გან-
ხეთქილებამ იჩინა თავი და ახსენანის ძალამ ბაგრატიონ-დავითიანთა
სახელმწიფო (მთავრობა) აუცილებელი განადგურებისაგან იხსნა“⁷¹.

ახსენთანმაო, წერს ქენდლწ,

با جنگ آوران و با مدبارین شروان بابخاز شتافته ملک و دولت
داودیان ابخاز را از اضمحلات قطعی نجات داده ملک پیر ابخاز را
دوباره بجای خود نشانیده مخالفین اورا با سیاست وتدبیر و زور
سرکوب کرده مظفر منظور بشروان و شماخی که در انتظار خاقان
شجاع و مدبرش بود مراجعت کرده است

„შარვანელი მეომრებითა და გამგებლებით აბხაზს (საქართველოს)
მიაშურა რა, აბხაზის (საქართველოს) დავითიანთა სამეფო და სა-
ხელმწიფო უეჭველი გაქრობისაგან იხსნა, აბხაზის (საქართველოს)
მონუსეი მეფე მეორეჯერ დასვა თავის ადგილზე (ტახტზე), მის მოწი-
ნალმდგეგებს განჩინებითა და ძალით გაუსწორდა და გამარჯვებული
და ნორჰმული დაბრუნდა შარვანსა და შემანშიში, რომელიც თავისი
წამაცი და გამჭრიახი მეფის მოლოდინში იყო“⁷².

اختستان در ابخاز مشغول براه انداختن امور جمهور جنگ و جدال
و هدایت بوده و دولت داودیان ابخاز را از سقوط نجات داده است

⁶⁹ ი ქ ე ე, გვ. 307.

⁷⁰ ქენდლწ აქ დარუბანდს ვალაშქრაზე მსჯელობს. მასზე ქვემოთ გვექნება ლა-
პარაი, აქ კი გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მას დარუბანდის ლაშქრობა დემნას აჯანყებულ
შემდგომ მოვლენად მიაჩნია.

⁷¹ გვ. 63, № 93 წ. შრ. 4

⁷² გვ. 309, № 95—96 წ. შრ. 4

„ახსეთნნი, აბხაზში (საქართველოში) ხალხის გზაზე დაყენებით, ბრძოლითა და ჭკუის დარიგებით იყო გართული, და მან დავითიანთა აბხაზის (საქართველოს) სახელმწიფო (მთავრობა) განადგურებისაგან იხსნა“⁷³.

اخستان بخاک ابخاز چون خلاصگري پراقتدار باي نپاده و ... مقصد اساسي خاقان شروان از ايلغار به ابخاز ياري و کمک بسلسله داوديان ابخاز بوده و مقصد استيلا نداشته است

„ახსეთნმა აბხაზის (საქართველოს) მიწაზე როგორც განმათავისუფლებელმა დაადგა ფეხი... შარვანის ხაყანის ძირითადი მიზანი აბხაზში (საქართველოში) შექრით აბხაზის (საქართველოს) დავითიანთა გვარის შემწეობა და დახმარება იყო, [საქართველოს] დაპყრობა მას მიზნად არ ჰქონია“⁷⁴.

ყველა ეს ოპუსი ხაყანის წინაპლებარე წერილის იმ ადგილს ემყარება, სადაც დითირამბებით საყოველთაოდ ცნობილი პოეტი თავის პატრონს ქათინაურებით მიმართავს (რაც, ვიმეორებთ, საექველარეალურ საფუძველზე იდგეს), გიორგი მესამეს დემნა ბატონიშვილთან ატეხილ შინა ბრძოლაში გაამარჯვებინეო. ხაყანს ამ წერილის თავისი მცდარი ანალიზით აღტაცებული ავტორი სხვაგან წერს:

چنانکه میدانیم اخستان سال ۵۷۰ هجری بروزگاری که پادشاه ابخاز روبرو بامشكلات داخلی و خارجی بود و عنان اوضاع از دست ملك ابخاز بيرون رفته بود به ابخاز ايلغار کرده و پس از رو براه نهادن امور ابخاز موفق و منصور به شروان باز گشته و ما در مقاله بعنوان «دو نامه نو یافته از خاقانی شروانی...» از این رویداد ها بطور همه جانبه گفتگو کرده ایم و از دیگر نوشته های خاقانی معلوم میشود که شاه ابخاز برای التواء و استظهار... به نزد خاقان شروان شتافته بوده

„როგორც ვიცით, 570 (1177) წ. ახსეთნმა იმ დროს, როცა აბხაზის (საქართველოს) მეფე საშინაო და საგარეო სიძნელეების წინაშე იდგა და ვითარებათა აღვირი აბხაზის (საქართველოს) სამეფოს ხელიდან ჰქონდა გვარდნილი, აბხაზში (საქართველოში) გაემართა და ამ მგზავრობის შემდეგ აბხაზის (საქართველოს) საქმეები მოაგვარა და შარვანში დაბრუნდა. ამ ვითარებათა ყოველმხრივი ანალიზი

⁷³ ი ქ ე ე, გვ. 304.

⁷⁴ ი ქ ე ე, გვ. 306.

ჩვენ გაკეთებული გვაქვს სტატიაში „ხაყანნ შარვანის ორი ახლად აღმოჩენილი წერილი...“

ხაყანნს სხვა ნაწერებიდან ირკვევა, რომ აბხაზის (საქართველოს) მეფემ თავის შესაფარებლად და მფარველობის საძიებლად... შარვანის ხაყანს მიაშურა“⁷⁵.

როგორც ვხედავთ, ჩვენი ავტორი აქ გვთავაზობს კიდევ ახალ გაუგებრობას: ახსეთან პირველი არა თუ საქართველოში ჩამოდიოდა და აქ, ადგილობრივ, ეხმარებოდა გიორგი მესამეს, არამედ აქედან, საქართველოდან, გაქცეულ ქართველთა მეფეს შარვანშიც აქლევდა თავშესაფარსო. აქ ემყარებიან ხაყანნს მეორე წერილს, სადაც ლაპარაკია მხოლოდ იმაზე, რომ გიორგი მესამე ძლევამოსილი ჯარით წასულა შარვანში, ე. ი. იგულისხმება ახსეთან პირველის დასახმარებლად მოწყობილი მისი ცნობილი გალაშქრება დარუბანდში. მაგრამ ამაზე ცალკე გვექნება საუბარი. აქ ისევ ჩვენს საგანს, დემნა ბატონიშვილის აჯანყების ამბებთან დაკავშირებით ახსეთან პირველის საქართველოში ყოფნას, დავუბრუნდეთ.

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, არც ქართულ და არც სომხურ წყაროებში ახსეთან პირველი ამ ბრძოლის მონაწილედ არ იხსენიება, მაგრამ ხაყანნს ამ დითირამბს რომც ვერწმუნოთ და ვალიაროთ, რომ ახსეთანი დაეხმარა გიორგი მესამეს, ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ახსეთანმა განადგურებისაგან (თანაც „აუცილებელ განადგურებისაგან“) და გაქრობისაგან (თანაც „უექველი გაქრობისაგან“) იხსნა საქართველო.

ახსეთანმა ქართველთა მეფის სხვა ერთგულ ფეოდალებთან ერთად მონაწილეობა მიიღო (თუ მიიღო!) არა საქართველოს, არამედ გიორგი მესამის ხსნის საქმეში, რადგან ეს ბრძოლა ტახტისთვის ატეხილი შინააშლილობა იყო და მის შედეგებზე ეკიდა არა იმ დროის მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში უძლიერესი ფეოდალური სახელმწიფოს, საქართველოს, არამედ ერთ-ერთი ტახტის მაძიებლის ბედი. ასევე ვერ უძლებს სერიოზულ მსჯელობას მტკიცება, თითქოს ახსეთან პირველმა ეს მხოლოდ ჰუმანური მოსაზრებებით იყო რომ არ ქნა, თორემ სულაც შეეძლო საქართველო დაეპყრო.

ყურადღებას იტყვევს ქენდლის კიდევ ერთი უსაფუძვლო მტკიცება, თითქოს გიორგი მესამე ახსეთანს ორჯერ ეხსნას. ერთ „ხსნაზე“ უკვე გვქონდა მსჯელობა. რას ემყარება ცნობა გიორგის მეორედ ხსნის შესახებ? არავითარი ცნობა, ისე როგორც ერთხელ ხსნა-

ზე, გიორგის ორჯერ ხსნაზე ხაყანის წერილებში არაა. ქენდლს ვერ გაუგია ხაყანის წერილის ეს ადგილი:

کلبد ملک داودیان عازروار ار عدت حیوة پرداخته شده بود...
دیگر بارش رای مملکت آرای خدایگانی... زنده گردانید

„დავითიანთა სამეფოს სხეულს 'აზერის მსგავსად სიცოცხლის ნირი წასული ჰქონდა, [ხოლო] ხელმწიფის... ქვეყნის დამამშვენებელმა მეფურმა გონებამ ხ ე ლ ა ხ ლ ა... გააცოცხლა (იგი)“⁷⁶.

ეს ხ ე ლ ა ხ ლ ა გა ც ო ც ხ ლ ე ბ ა (დიგრარ) ქენდლს მეორედ გააცოცხლება ჰგონებია და ახსეთანი გიორგი მეფის მეორეჯერ, ამდენად, საერთო ანგარიშით, ორჯერ მხსენელად გამოუყვანია.

აქ გამოტანილ ხაყანის წერილებში მკითხველი ადვილად შეამჩნევს XII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს, შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გადაშლილი მრავალეროვანი ფეოდალური სახელმწიფოს მონარქის, გიორგი მესამის ფიგურას, ამიტომაც იხსენიებს მას მეფეთა მეფობით (ملك الملوك) მისი ოფიციალური ტიტულით, ხაყან შარვანელი.

ახლა კი შევეცხოთ მეორე გაუგებრობას, თითქოს გიორგი მესამე საქართველოდან გაქცეულიყოს და შარვანშაჰს შეხიზნოდეს შემხნაში. რას ემყარება ეს გაუგებრობა? ჯერ ისევ ქენდლს მოვუსმინოთ (ახლა უკვე სხვაგან):

اخذت بانىروى خود در بند و شابران و دیگر نقاط را تسخير کرده و از پیشروى مهاجمین جلوگیری نموده و آنهارا شکست داده و از مملکت خود حوالی رانده است

„ახსეთანს თავისი ძალით დაუპყრია დარუბანდი, შაბორანი და სხვა პუნქტები, თავდამსხმელი მებრძოლთ წინ წაძლოდია, მტერი დაუმარცხებია და თავისი ქვეყნიდან გაუქცევებია“⁷⁷.

აქ ალბათ გულისხმობენ მეცნიერებაში ფართოდ ცნობილ

⁷⁶ გვ. 322 منشآت პოეტური სახე: საქართველოს 'აზერის მსგავსად ს ი ც ო ც ხ ლ ე წ არ თ მ უ ლ ი ჰ ქ ო ნ და და შარვანშაჰს ჩასვლამ ის გააცოცხლაო, ხაყანსათვის საერთოდ საყვარელი და აკვიატებული გამოთქმაა. მაგ. იმავე გიორგი მესამეს შარვანში ჩასვლის აღწერის დროსაც ხაყანს მიმართავს ზუსტად ან ხატს: გიორგი მესამეს სასწაულმოქმედ იესოს ადარებს, ხოლო შარვანს-მკვდარ აზერს, რომელიც ქრისტე

ტემ გააცოცხლა (გვ. 76, منشآت) ქენდლს ეს ადგილი არ აგონდება.

⁷⁷ გვ. 63, № 33, نشریه

ფაქტს, გიორგი მეცამეამ ახსეთანს რომ დარუბანდელები დაუმარცხა. ქართულ წყაროებში ვკითხულობთ:

„მოვიდა ოდესმე ანდრონიკე კომნიანოსი ცოლითა სახებრწყინვალითა და შუენიერითა, თანა შვილებითურთ და დისწულითა, მამის ძმისწული დიდისა მანოელ კეისრისა და ყოვლისა დასაკლეთისა და საბერძნეთისა მეფისა. და ვითარ მართებდა, ეგრეთ მმადლობელმან ღმერთისამან შეიწყნარა და მისცა პატივი შესატყვისი სახლისშვილობისა მისისა და მიმცემელმან ქალაქთა და ციხეთამან კმასაყოფელთამან დაუდგნა საჯდომნი სიანლესა საყდრისა თვისისასა, პირისპირ მამის დისწულისა მისისა აღსართანისასა, რომელი მეფე იყო შარვანისა და ზღვისპირისა დარუბანდით ხირხალამდის; რომელი მეფესა უჩნდა ვითარცა შვილყოფად, ვითარცა ერთი დიდებულთა მისთაგანი. ესე შარვანშა შემოეხუეწა ოდესმე დაქრებულ დარუბანდელთა ხაზართაგან. მაშინ შეიყარა ლაშქარი იმიერით და ამიერით, თვით ძმა ბერძენთა მეფისა ანდრონიკე წარიყვანა წინაშე და მივიდა ვიდრე კართამდის დარუბანდისათა. მოაოქრა ქვეყანა მუსკურისა და შარაბამისა და აიღო ქალაქი შაბურანი, რომლისა კართა თვით მკვერეტელობასა შინა მეფისასა მოსაწონელ იქმნა ანდრონიკე თვით მისგან და ყოველთა სპართა მისთაგან. და უბოძა ქალაქი იგი მამის დისწულსა მისსა შარვანშას“⁷⁸.

ეტყობა, ეს ადგილი სპეციალისტებსაც ყოველთვის კარგად არ ესმით. კ. კეკელიძე, მას, მაგალითად, ასე თარგმნის: „Этот Шарванша, стесненный некогда дербентскими хазарами, обратил к нему с просьбой о помощи“⁷⁹.

შეხუეწა საერთოდ ძველ ქართულში და კერძოდ „ქართლის ცხოვრებაში“ ნიშნავს შეხიზვნას, თავის შეფარებას. ასეც აქვს იგი განმარტებული ს. ყაუხჩიშვილს. მასვე მოაქვს თავის ლექსიკონში მაგალითები ქართლის ცხოვრებიდან: «შეიხუეწეს („თავი შეაფარეს“) 240,25; და ფაშა ლტოლვილი წარიედა და შეეხუეწა („თავი შეაფარა“) ქალაქს ციხეში 337,18; ფაშა ივლტოდა მცირედითა კაცითა და შეიხუეწა ციხესა ტფილისისასა 528,5»⁸⁰, ასე რომ ახსეთანმა ხვეწნა კი არ დაუწყო გიორგი მეფეს, დარუბანდელებზე გაილაშქრეო, არამედ ის დარუბანდელებს დაუმარცხებიათ, ახსეთანი

⁷⁸ ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 16).

⁷⁹ История и восхваление вешеносцев. Тб., 1954, გვ. 28.

⁸⁰ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 618.

მათ გამოქცევისა და თავი მისი ბიბაშვილისა და პეტრონის, გიორგი ნესაშის, სასახლისათვის შეუფარებია მეორე ცნობაცაა აქ საგულისხმო. ოდესმეო, გვეუბნება მათიანე. შეიძლება, აქ იმაზე იყოს ლაპარაკი, რომ დიდი ხანია, ახსეთანი რაც საქართველოშია, მით უმეტეს, რომ გიორგის მისთვის, ისე როგორც საქართველოში თავისი ოჯახის ამარა ზედის მძებლად ჩამოსული ანდრონიკესთვის, საყდარი, ტახტი, დაუდგამს. თუ ტახტის დადგმა აქ გიორგის საშეფო დარბაზშივე ტახტის დადგმას არ ნიშნავს, იმაზე მივეითებება, რომ მას საქართველოში ადგილ-მამული ებოძა. ადგილ-მამულს კი დროებით ჩამოსულ კაცს არ მისცემდნენ, — ახსეთანი დიდი ხნის ჩამოსული ჩანს, ე. ი. თავისი სამშობლოდან კარგა ხნის აყრილი, იქ დიდი ხნით მიუბრუნებელი. ამაზე უთითებს შემომოტანილი ხაყანის ლექსიც (რუსული თარგმანით). გიორგის ძლევაშისილი ოპერაცია დარუბანღში ამ მიზნით და მისი შარვანში (დარუბანდელთა მიერ დაკავებულიში?) ლაშქრობა ცნობილია და ეს ხაყანის აქ გამოქვეყნებულ წერილებშიც მშვენივრად ჩანს⁸¹. საქართველოს მეფისა და შარვანშიშის შეხვედრა იქ მზისა და მთვარის შეყრასაა შედარებული.

ქენდლანს თავისი წინამორბედი ჰყავს და მიუხედავად იმისა, რომ მას ის არ ახახელებს⁸², ეს დებულება ჩვენს ავტორს იმ წინამორბედისაგან აქვს წამოღებული.

ვ. მინორსკის აქ არაერთხელ მითითებული კლასიკური შრომის „შირვანისა და დარუბანდის ისტორიის“ რუსული თარგმანის წინასიტყვაობაში, რომელსაც სათაურად აწერია: „Стотвѣтствѣного редактора“, ა. ალი-ზადე, წიგნის ავტორს არ ეთანხმება იმაში, რომ

⁸¹ ასე ვაუგია ქართული მატანის ეს ადგილი ვახუშტისაც: „იყო ესეცა შემოხუეწილი დარუბანდელთაგან“ (ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 169). ე. ი. ახსეთანიც ანდრონიკეს მსგავსად (ის მართლა შემოიხიზნა გიორგის), საქართველოს იყო შემოხიზნული.

⁸² საერთოდ, თუ როგორი სრულა და სანღო ჩვენი ავტორის მსჯელობანი, ჩანს იქიდანაც, რომ, ერთ-ორი ვამონაკლისის გარდა, მის სტატეებში საერთოდ არავისი შრომა მითითებული და მით უმეტეს ციტირებული არაა. ზოგან რაც ციტირებულია, ისიც დამახინჯებითა მოხმოზილა. მაგალთად, მანქჩქოვს ლექსის ტეპი:

چون کفران روم بر در گنجه

(دبوان استاد منوچهری دامغانی بکوشش محمد دبیر سیاقی، چاپ دوم،

تهران، ۱۳۳۸، ص. 226)

„როგორც რუმის ურწმუნონი (ქრისტიანები) ვანჯას კართან“ ქენდლანს ასე აქვს ციტირებული: از بودن کفار در دروازه گنجه „ურწმუნოთა ყოფნისაგან ვანჯის ალაყაფთან“.

XII საუკუნის შარვანი საქართველოს პროტექტორატში შედიოდა და წერს: «Дело в том, что вывод о грузинском протекторате или влиянии был сделан на базе анализа лишь грузинских хроник, без сопоставления их с другими источниками, в частности с арабоязычными, персоязычными и армянскими»⁸³.

ა. ალი-ზადე დამატებით მაინცდამაინც, არაბულ, სპარსულ და სომხურ წყაროებს მოითხოვს. ქართული პირველწყაროების გასაბათილებლად სომხური და სპარსული ცნობები მას ვერ მოაქვს (ასეთი ცნობები არაა), ხოლო რაც შეეხება არაბულ წყაროებს, იმისათვის, რომ დაამტკიცოს, XII საუკუნეში შარვანი საქართველოსაგან დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული იყო, მოიხმობს... X საუკუნის არაბი ავტორების მას'უდისა და იბნ-ჰალუალის ცნობებს, სადაც საქართველო და შარვანი ცალ-ცალკე იხსენიება⁸⁴. მაგრამ, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ამის თაობაზე ნ. ასათიანი, „განა ვინმე ამტკიცებს, რომ X ან თუნდაც XI საუკუნეში შარვან-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა ისეთივე იყო, როგორც X საუკუნეში?“⁸⁵ აი, როგორი პასუხისმგებლობით არის დაწერილი ეს წინასიტყვაობა: «От ответственного редактора».

ა. ალი-ზადეს არ მოაქვს, თორემ მართლაც არსებობს XII საუკუნის არაბული წყარო, სადაც შარვანისა და საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური ურთიერთშეთარდება გამოკვეთილად არის ასახული. ეს წყარო ხადრ ალ-დინ აბუ ალ-ჰასან იბნ 'ალნ იბნ ნასერ ალ-ჰოსეინის „ზობდათ ალ-თავარინხ ახბარ უმარა ვა ალ-მულუქ ალ-სალჯუყრა“ მარჯვედ აქვს მოხმობილი ცნობილ აზერბაიჯანელ მკვლევარს ზ. ბუნიატოვს, რომელმაც დეტალურად შეუდარა რა იგი ქართულ მატრიანეს, მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „Сведения двух разноязычных и, если можно так сказать, двух разнопартийных источников, повторяют за исключением некоторых деталей, и дополняют друг друга“⁸⁶.

ყოველივე ამის საფუძველზე მკვლევარი მართებულად წერს: «Написание настоящей статьи вызвано недоразумением, возникшим в результате полемики между грузинскими историками, доказывающими, на основе грузинских средневековых источников, вассальную зависимость Ширвана XII—первой четверти XIII вв. от Грузии (период от царствования Давида IV до нашествия Джалал-ад-Дина) и некоторыми иссле-

⁸³ В. Ф. Минорский, гл. 9.

⁸⁴ იქვე.

⁸⁵ ნ. ასათიანი, გვ. 11.

⁸⁶ З. Буниятов, гл. 93.

დოვანთაჲსი ისტორიი შირვანა, ოტრინაოუშინი პოდობნიუ ჯინსიმოუბაჲსი»⁸⁷.

ბოლოს მეცნიერი დასკვნის: «Таким образом, сведения вассальной зависимости Ширвана приводимые грузинскими средневековыми авторами не являются односторонними. Эти сведения подтверждаются другими авторами, в частности, арабскими. Дальнейшая полемика по вопросу вассальства должна быть прекращена, ибо Ширван, будучи обособлен политически и экономически от Азербайджана и Аррана, более других испытывал на себе влияние Грузии»⁸⁸.

ამდენად, საკითხის შესახებ მის მიერ მოხმობილი ახალი პირველწყაროს ფაქტისა და ობიექტურ ანალიზს აზერბაიჯანელი მეცნიერიც იმ დასკვნამდე მიჰყავს, რაც რუს და ქართველ მკვლევართ ჰქონდათ გამოტანილი სხვა მასალების საფუძველზე. და ჩვენც ამ საკითხზე მსჯელობას მათი მოხმობით დავასრულებთ:

ბ. ასათიანი: შარვანიცა და დარუბანდიც საქართველოს ყმადნაფიცი ქვეყნები იყო, ... სწორია ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული დებულება დემეტრეს დროს შარვანში აღდგენილ შარვან-შაჰთა ხელისუფლების საქართველოს მეფისადმი ვასალურ მდგომარეობაში ყოფნის შესახებ»⁸⁹.

ვ. ბარტოლდი: «На самом же деле Ширван находился тогда в полной зависимости от грузинских царей, которые сами приняли титул «Ширваншах». Между Кесранидами и грузинским царским домом неоднократно заключались брачные союзы. Сын и преемник Манучехра II, Ахситан, пожалуй должен был быть обязан своей победой над русским флотом под Баку, а также отвоеванием Ширвана и Дербенда своему могущественному родственнику, союзнику и верховному повелителю — царю Георгию III»⁹⁰.

ბ) ნართაულების მოყვარული ხანაჲნი მიმართავს „ქილილა და დამანას“, სადაც ლომს (გიორგი III-ს) ინტრიგების ქსელში აბამს ტურა დემნა (დემნა ბატონიშვილი).

⁸⁷ იქვე, გვ. 87.

⁸⁸ იქვე, გვ. 93, ზ. ბუნიატოვის ეკუთვნის აგრეთვე სხვა სტატია, რომელშიაც, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, ასევე «прямо говорится о вассальной зависимости Государства Ширваншахов от Грузии» (З. М. Буниятов, Некоторые дополнения к генеалогии Ширваншахов—Кесранидов. «Известия АН Аз. ССР». Серия общественных наук. 1965, № 6, გვ. 52).

⁸⁹ ბ. ასათიანი, გვ. 54.

⁹⁰ Академик В. В. Бартольд, Сочинения, т. II, часть I, М., 1963, 877.

119. ა) ხომ არ იგულისხმება აქ მცირეწლოვან დემნაზე მისი მამის ძის, გიორგი III-ის მეურვეობა?

ბ) ჩვენ ვკითხულობთ არა მაშრეყს (مشرق), როგორც ეს გამოცემის ტექსტშია, არამედ მოშრეფს (مشرق), რადგან პირველი წაკითხვით ირღვევა ტექსტის სტილი. (საქ': პროზის სარიტორი სიტყვაა მონსეფ نصف რის ცალად ვერ გამოდგება مشرق 'აშრეყ) და შინაარსი. ამ ნართაულით კი ხაყანნ აზბობს: გიორგი III მართლმსაჯული მეფეა, ხოლო დემნა — განდიდებული ჩობანიო.

120. დემნას წარწომავლობას გასაგები მიზეზებისა გამო, ძალიან ამცირებს ხაყანნ, მიუხედავად იმისა, რომ მან ალბათ კარგად იცოდა, რომ დემნა მეფისა და ტახტის კანონიერი მემკვიდრის შვილი იყო.

121. ხაყანნს სხვა მეტაფორებიც მოაქვს, მაგრამ მათი იდენტურობისა გამო ყველას აქ არ მოვიხმობთ.

122. დავით აღმაშენებელმა თავის ძეს, დემეტრე I-ს, ანდერძად დაუტოვა: თუ შენი ძმა ცუატა (ვახტანგი) გაიზარდოს და მეფედ ეარგიყოს, ტახტი მას მიეციო⁹¹. დემეტრემ მამის ანდერძი არ (ან ცერ) შეასრულა; ძმა კი არ გაამეფა, არამედ თავისი შვილი — გიორგი. ამ აქტით დემეტრემ დაიცვა დავითის მიერ დასარღვევად რეკომენდებული კანონი, -- ტრადიცია დაარღვია რა, უფროსი შვილი დავითი კი არ გაამეფა. არამედ უმცროსი — გიორგი. როგორც დავით აღმაშენებლის, ასევე დემეტრეს სურვილში ერთი რამ არის ზოგადი. — მემკვიდრე ავტომატურად აღარაა ნაგულისხმევი, არამედ მას ტახტისმპყრობელი მამა ნიშნავს (აღმოსავლეთში ასეთი არჩევანი ტახტისმპყრობელისა მანამდეც არის ცნობილი). ხაყანნ აქ მეფის სწორედ ამ უფლებას ვაუსვამს ხაზს. იგი აბათილებს რა დემნას უფლებებს, აცხადებს: მეფე ვისაც უნდა, იმას დანიშნავს მემკვიდრედო. აქედან გამომდინარე, გამართლებულია როგორც დავით აღმაშენებ-

⁹¹ ქართული ძეგლები, II, გვ. 19. ანდერძის მეტად საინტერესო ვარიანტი იკითხება „ცხოვრებაჲ დავით აღმაშენებლისაჲში“: „და შემდგომად შენსა, შვილო, ძმაცა შენი ცუტა მეფედ აკურთხე. შემდგომად სიბერისა ამაინცა ძეცა შენი აკურთხოს მეფედ“ (ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. IV. სვინაქსარული რედაქციები (XI—XVIII სს.). გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ენრიკო გაბიძაშვილმა, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ., 1968 გვ. 427). ე. გაბიძაშვილის აზრით, „დავითის არცერთი ვაჟის სახელი არ ყოფილა „ცუატა“ და დავითის ანდერძშიც ეს სიტყვა ადამიანის სახელის მნიშვნელობით არ ყოფილა ნახმარი“ (იქვე, გვ. 281), არამედ ნიშნავს ცოტას (იქვე გვ. 282).

ლის სურვილი (უმცროსმა შვილმა იმეფოსო), დიმიტრი I-ის საქციელი (როცა მან უფროსი შვილი დავითი არ დანიშნა მემკვიდრედ). ასევე გიორგი III-ის არჩევანი (როცა ის დემნა უფლისწულისთვის კი არ აპირებდა გვირგვინის დაბრუნებას, არამედ თავისი ქალიშვილისთვის, თამარისთვის, ეწადა დაეთმო სამეფო ტახტი).

123. იხ. „ყ უ რ ა ნ ი“, სურა 43, ლექსი 31.

124. იხ. „ყ უ რ ა ნ ი“, სურა, 43, ლექსი 25.

125. იგულისხმება ბიბლიური სოლომონ მეფე.

126. ნ ა ლ ე რ ა ლ-დ ა ვ ლ ა, დაზნელთა დინასტიის დამაარსებელი, თავის დროზე თურქი მონა იყო, რომელიც ერთმა ზორასნელმა ვაჭარმა თონარესთანის ამირას, ალფ-თეგინს, მიჰყიდა. ცნობილი მაჰმუდ დაზნელის მამა.

127. ყ ო ლ ზ ო მ ი — ქალაქი სუეცის ახლოს: წითელი ზღვა; კასპიის ზღვა.

128. იგულისხმება დავით აღმაშენებელი (1089—1125).

129. ს ი მ ო ნ ი (სიმონი) ცნობილი სვიმონ მწიგნობართუხუცესი უნდა იყოს, რომელზედაც დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს: „დავითი მერმე წარემართა შარვანს და აღიღო ქალაქი შამახია და ციხე ბირიტი, სრულად ყოველი შარვანი. და დაუტევნა ციხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარნი დიდნი, ჰერნი და კახნი და განმგებელად და ზედამხედველად ყოველთა საქმეთა მანდაურთა აჩინა მწიგნობართუხუცესი თვისი ს ვ ი მ ო ნ, ჰყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი, მათ შინ ბედიელ-ალავერდელი, მიმსგავსებული გიორგი დედის ძმისა თვისისა, კაცი ყოვლითურთ სრული და ბრძენი“ (ქ ა რ თ ლ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, I, გვ. 345).

აქ მოვიტანთ ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრებას სვიმონის შესახებ:

ა) გიორგი ჰყონდიდელი 1118 წ. გარდაიცვალა. მას შემდეგ დავითმა მწიგნობართუხუცესობა გიორგის დისწულს სვიმონ ბედიელ-ალავერდელ მთავარეპისკოპოსს მისცა (დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის დამოწმებით).

ბ) 1123 წ. სვიმონი ჩერ კიდევ ბედიელ-ალავერდელი და მწიგნობართუხუცესია (შოი-მღვიმის საბუთის მიხედვით).

გ) ხოლო 1125 წლიდან სვიმონი უკვე ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესია.

დ) თუ ასეა, „გამოდის, რომ 1118—1125 წლებში ჰყონდიდელი ვილაც უცნობი პირი ყოფილა და არცთუ სასურველი დავითისათვის. თუ ეს არა, მწიგნობართუხუცესად ის იქნებოდა“.

ე) „ამ უცნობის შემდეგ დავითის ჰყონდიდლობა თავისი ერთ-

გული და გამოცდილი მწიგნობართუხუცესი სვიმონისთვის მიუბოძებია და სვიმეონსაც ამიერიდან ბედიელ-ალავერდელობისათვის თავი დაუხეობებია“.

ვ) „1125 წლიდან კი XIII საუკუნის პირველი ნახევრის გასვლამდის მაინც ეს ორი ხელი განუყრელნი არიან“.

ზ) „1141 წელს ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესად ისევ სვიმეონი ჩანს“ (უბისის წარწერის მიხედვით)⁹².

დავით აღმაშენებელსა და სვიმონს შორის, როგორც ამ ცნობით ირკვევა, განხეთქილება მომხდარა. რომელ წლებში მოხდებოდა ეს? ჩანს, 1118 წლამდე.

130. იხ. „ყ უ რ ა ნ ი“, სურა 2, ლექსი 260.

131. დედნის قرق اء; სამსახეობად ვთარგმნეთ. თამარის წერილში (იხ.) ეს ცნება გამოხატულია ფრაზით سء اءء

132. იგულისხმება გიორგი III-ის შესვლა შარვანში (ზღრ. კოშკის ტარი 64).

133. იგულისხმება შარვანშაჰის შვილის დაბადება. ეს წერილი და ხაყანის წერილი გიორგი III-სადმი ერთსა და იმავე დროს ჩანს დაწერილი, რადგან ნაკლებად დასაჯერებელია, სხვა დროს ერთმანეთს კიდევ დამთხვევოდა სანი ასეთი მოვლენა: შარვანში გიორგი III-ის შესვლა, შარვანშაჰის შვილის დაბადება და გიორგი III-ის მიერ ხაყანისთვის წერალისა და საჩუქრის გაგზავნა.

134. იგულისხმება ქაბას ტაძარი მექაში და იქ დაცული შავი ქვა, მეტეორიტი (რომელიც არაბთა წარმართული კერპი იყო და მისი დიდი პოპულარობისა გამო არ მოსპო მუჰამედმა).

135. ხომ არ უთითებს ეს ცნობა იმაზე, რომ გიორგი III იმ ხანებში ყოველ წელს უგზავნიდა ხაყანის საჩუქრებს სწორედ ვარდანს ხელით?

136. ორიგინალშია სო უ გ ა ნ დ-ნ ა მ ე ('ფიცის წიგნი'). ორ მონარქს შორის დადებული „ფიცის წიგნი“ იყო სახელმწიფოთა პაქტი; რომლის გამცემი თავის წმინდა საფიცარებზე დაფიცებით იძ-

⁹² ნ. ბერძენიშვილი, III, გვ. 11—12. რ. მეტრეველის აზრით, სვიმონი ჯერ ჰყონდიდელი ყოფილა და ბედიელ-ალავერდელობა შემდეგ მიუღია (იხ. მისი: შინაკლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველოში, თბ., 1973, გვ. 249—250). პ. ინგოროყვას აზრით, სვიმონი მწიგნობართუხუცესი იყო 1118 — 1150 წლებში, ბედიელ-ალავერდელი — 1120/30 წწ., ჰყონდიდელი — 1120/30 — 1142 წწ., ქარალის კათალიკოზი და ჰყონდიდელი — 1142 — 1150 წწ. (იხ. პ. ინგოროყვა, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. I, თბ., 1963, გვ. 574).

ლეოდა გარკვეულ პირობას. სო უ გ ა ნ დ-ნ ა მ ე ე ა ბ ხ ა ზ ნ — „აბხაზური (აბხაზთა) ფიცი“ ენშას შემადგენელს აქ საგანგებოდ მოაქვს იმის ნიმუშად, თუ როგორ და რა ფორმის ფიცს დებდნენ საქართველოს მეფეები. „ფიცის“ ფორმულები იმ დროის აღმოსავლეთის მონარქთაგან შემორჩენილ სხვა ფიცთა ფორმულებს ემთხვევა, როგორც ეს ამავე „თარასსოლში“ შემონახული სხვა ნიმუშითაა ილუსტრირებული მ. სემაედ-აჟუნესის მიერ (მდრ. ქართულ IId 2274: „მეფე გიორგის საფიცარი მიცემული გიორგი სააქაძის შვილის იორამისადმი“).

ზოგჯერ ფიცის დამდეგი უფრო სუსტი მხარე იქნებოდა და, ამდენად, ასეთი „ფიცი“ იძულებითი აქტი უნდა ყოფილიყო (ასეთი „ფიცის წიგნი“ იხ., მაგალითად, ლენინგრადულ ენშაში: C 815, გვ. 124—125), მაგრამ აქ სულ სხვა სურათი გვაქვს. ვისი ინიციატივით არ უნდა იყოს ეს „პირობის წიგნი“ შედგენილი, თამარისა თუ სალადინის, და რომელი მხარის მიერაც არ უნდა იყოს ეს ტექსტი შემზადებული, ფაქტი ერთია: ამ პირობის წიგნიდან სალადინის მხარე ჩანს კრიტიკულ პოზიციაში და არა პირიქით. ეს სალადინსაა რომ ამშვიდებენ, — თავს არ დაგესხმითო; მას აძლევენ გარანტიას და არა პირიქით. გავიხსენოთ, რომ 'ააჰბიანთა სახელმწიფო უშუალოდ არ ემიჯნებოდა საქართველოს, ამდენად, აქ ის ჩანს, რომ თამარის-დროინდელ საქართველოს შეეძლო დაელაშქრა არა მარტო მისი მონიჯნავე ქვეყანა, არამედ მისგან საკმაოდ დაშორებული სახელმწიფო. ეტყობა, საქართველოდან ამის საშიშროება თუ პრეცედენტი ჯოფილა, თორემ ასეთი პირობის მოცემას სალადინი არ მოთხოვდა (თუ არ გამოთხოვდა) საქართველოს მეფეს. ჩანს, სალადინი თხოულობს გარანტიას, რომ მის გარკვეულ ველნაათსა და ქალაქს საქართველო არ (თუ აღარ) დაესხმის.

137. 'ემად ალ-დინ ქათებ ესქაჰანნ (გ. 1201 წ.) მუსულმანური აღმოსავლეთის ცნობილი მწიგნობარი და სახელმწიფო მოღვაწე იყო. 1188 წლამდე განაგებდა სწორედ ამ წერილის ადრესატის, სალადინის, სამეფო კანცელარიას. შემდეგ იყო ვეზირი (იხ. C. Brockelmann, Geschichte der arabischen Litteratur, I. Weimar-Berlin, 1898, გვ. 315; The Encyclopaedia of Islam, II. S. V. 'Jmād al-Dīn).

138. თამარის წერილის⁹⁵ ადრესატია სწლაჰ ალ-დინი (იგივე სა-

⁹⁵ წერილის სათაურმა „სოუგანდ-ნამეე აბხაზ აზ ენა 'ე' 'ემად ალ-დინ ესქაჰანნ ქე სწლაჰ ალ-დინ ჭერესთადე ბუდ“ დააბნია ირანელი მეცნიერი მ. სემაედ აჟუნესი, რომელიც გაკვირვით შეეხო ამ წერილს და რომელმაც მისი ნაწყვეტი ციტატად მოიტანა. მისი აზრით, თამარმა ეს წერილი სწლაჰ ალ-დინის საშუალებით გაავ-

ლადინა), 'აღუბინთა დინასტიის დამაარსებელი, წარმოშობით ქერ-
ოი სულთანი. ფლობდა ჯერ ეგვიპტეს, შემდეგ კი შემოიერთა სირიაც.
შექმნა უძლიერესი სახელმწიფო იმ დროის მსოფლიოში. 1187 წ.
აიღო იერუსალემი, წარმატებით იგერიებდა ჯვაროსანთა ლაშქრობას,
რომელსაც რიჩარდ ლომგული მეთაურობდა. გარდაიცვალა 1193 წ.

ზავნა (-რ ა ვ ზ ა თ ა ლ - ქ ო თ თ ა ბ , გვ. XVII). მაგრამ როგორ გაავზავნა სა-
ქართველოს მეფემ თავისი წერილი ეგვიპტე-სირიის იმპერატორის საშუალებით, რა-
ტომ იქისრა ასეთი ფუნქცია ამ უკახსკენელმა? ანდა ვის გაუ: ზავნა თამარმა ეს წერი-
ლი? სეაჟიდ-აჟუნენის გაგებით ამ კითხვების პასუხი არ ჩანს.

ორიველი მეცნიერისეული ეს გაგება ერთგვარად ვარაზებულია ჟ. გიუნაშვილის
რეცენზიაში (იხ. „მაცნე“ (ისტ. სერია). 1975, № 2, გვ. 163, შემდეგში: ჟ. გ ი უ ნ ა-
შ ვ ი ლ ი), ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ თუ სეაჟიდ-აჟუნენს ფიქრობს, წერილი
თამარმა „სალადინის საშუალებით გაავზავნაო“ და, მაშასადამე, თამარია ქვემდებარე
(გავზავნა), ჟ. გიუნაშვილი სწაჟა ალ-დინს მიიხინვეს ქვემდებარედ (ჟ. გ ი უ ნ ა-
შ ვ ი ლ ი, გვ. 165). თუ „ქართული (აბხაზური) ფიცის“ ავტორი თამარია და ფიცს
თამარი იძლევა, მაშინ როგორღა შეიძლება „სწაჟა ალ-დინი“ ქვემდებარე იყოს?
მაგრამ აჟ ჟ. გიუნაშვილი წერილის გადამწერად ქათებ ისპაანელს წარმოგვიდგენს.
(ი ქ ე ე). მკვლევარი დაასკვნის: „ამრიგად, მ. იუნესის მიერ გამოკვეყნებული დო-
კუმენტის მიხედვით (ე. ი. თამარის ფიცის მიხედვით.— მ. თ.) „ფიცს“ თამარი იძლე-
ვა. დაწერილია იგი სპარსულად ქათებ იმად ალ-დინის მიერ, „ფიცის წიგნი“ გაავზა-
ვნილია სწაჟა ალ-დინის მიერ... ცხადია, ჩვენ საქმე გვაქვს თამარის აქტიური საგა-
რეო პოლიტიკის ისტორიის ერთ-ერთ საინტერესო მომენტთანო“ (ი ქ ე ე) ჟ. გიუნა-
შვილის მტკიცებით გამოდის რომ: 1) წერილი აბხაზურია (ქართულია) და მას თა-
მარი იძლევა. 2) საქართველოდან გასავზავნი თამარის ეს ფიცი ეგვიპტეში შეუდგე-
ნია იქაური სულთნის მდივანს. 3) შემდეგ ეს მზა ტექსტი გაუვზავნია ეგვიპტის სულ-
თანს.

მაგრამ აჟ დადის კითხვები: 1) რა როლში გამოდის ეგვიპტის სულთანი? თამა-
რის წერილი სალადინმა რატომ გაავზავნა? 2) თუ გაავზავნა, ვის გაუვზავნა? 3) ამა-
ვე დროს, ეს „ფიცი“ თუ თამარს არ დაუწერია (საქართველოში არ დაუწერიათ) და
თამარს არ გაუვზავნია, მაშინ როგორ იძლევა მას, ამ ფიცს, თამარი და 4) როგორღა
გვაქვს აჟ საქმე თამარის აქტიური საგარეო პოლიტიკის ისტორიის ერთ-ერთ საინტე-
რესო მომენტთან.

ამ კითხვებს ხსენებული სტატია არ სვამს და, ბუნებრივია, არც პასუხობს.
თითქოს შეიძლება გვეფიქრა, ამ ფიცის ტექსტი სწაჟა ალ-დინმა თავის მდი-
ვანს ქათებ ისპაანელს შეადგენინა და მერე თამარს გამოუვზავნა: აი, ასეთი ხელშე-
კრულება დაიძლევი, ასეთი ფიცი მომეციო (ეს მოსაზრება ეკუთვნის ვ. ბერაძეს, რო-
მელმაც ის გამოთქვა წინამდებარე შრომის წაკითხვისა და განხილვისადმი მიძღვნილ
სემინარზე 1974 წ. ვ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტ-
ში). ასეთი შესაძლებლობა გამოიციხული არაა, მაგამ აჟ სამი რამ გვიქვლის ხელს:

1. თამარს არასოდეს ჰქონია საქმე ისე, რომ სწაჟა ალ-დინის დიქტატი მიეღო
და, უნდობა ეს, თუ არ უნდობა, მისთვის შემოჩენებულ პირობაზე ხელი მოეწერა.
ძალთა ასეთი შეფარდება თვითონ „ფიცის“ შინაარსიდანაც არ ჩანს. პირიქით, რო-
გორც უკვე აღვნიშნეთ, იჟ ლაპარაკია იმაზე, რომ სალადინი თამარისგან ითხოვს გა-

139. სალადინის კარის ოფიციალური ენა არაბული იყო, მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ თამარის წერილი სპარსულ ენაზე არ იქნებოდა შედგენილი. ცნობილია, რომ იმ ხანებში ყველა მიმორწმუნა ადრესატის ენაზე არ წარმოებდა. მონღოლები, მაგალითად, რომის პაპს სპარსულ ენაზედაც სწერდნენ წერილებს. დემეტრე მეფეს, როგორც ცნობილია, სანჯარისათვის (1097—1153) წერილები მიუწერია სირიულ და არაბულ ენებზე, მიუხედავად იმისა, რომ ამ უკანასკნელის კარის ენა არც არაბული იყო და არც სირიული⁹⁴. ასეთი შემთხვევები ყოველთვის გასაგები არაა, მაგრამ ფაქტია.

რანტიას, საქართველო არ დაესხას თავს ეგვიპტეს და არ დაპყროს მისი ხალხი და ტერიტორია.

2. კრებულის („თარასოლის“) შემდგენელს „თამარის პირობა“ იმის ნიშნად მოაქვს, თუ როგორ ფიცს იძლეოდნენ საქართველოს მეფეები, ხოლო თუ ეს წერილი საქართველოს სამეფო კარზე შედგენილი და აქედან გავზავნილი არ იყო (ის სხვის მიერ იყო შედგენილი და თავს მოხვეული ქართველი მეფისთვის) და თუ ეს ამბავი ამ კრებულის შემდგენელმა კარგად იცოდა (აკი, ისაა, წერილს რომ ასათუარებს), მაშინ რა ფასი უნდა ჰქონოდა ასეთი ტექსტის მოტანის ქართველთა ფიცის ნიშნად?

3. წერილი, როგორც ენაზე, დათარიღებულია. თუ იგი სალადინმა ეგვიპტეში შეადგენინა თავის მდივანს, 'ემალ ალ-დინს, როგორ გაითვალისწინა მან წინასწარ, რომ როცა ამ წერალის მზამზარეული ტექსტი იმ სიწორიდან თამარს მოუვიდოდა და როცა ეს უკანასკნელი მას გადაწერდა (გადააწერინებდა), ის დღე პირველი ჯომადისთვის თექვსმეტა რიცხვით, დღით ხუთშაბათი იქნებოდა? რა გარანტია ჰქონდა მას, რომ თამარი, ვთქვათ, პარასკევს არ გადააწერინებდა მას?

ფიქრობთ, ყველაფერი გასაგები იქნება და ნათელი, თუ დასახელებული სათაურში „სალა ალ-დინის“ წინ „ბე“ ნაწილაკს ვიგულისხმებთ, რაც სიტყვას ასეთი მნიშვნელობას მისცემდა: „სალაჰ ალ-დინს“. ამ „ბე“ ნაწილაკის დაკარგვა (თუ იგნორირება) სპარსულისათვის საერთოდ დამახასიათებელია. ეს მოვლენა, შორს რომ არ წავიდეთ, თვითონ ამ კრებულშიც არა ერთხელ შეინიშნება. მაგ., საქართველოს მეფესთან გავზავნილი III წერილს აწერა: „ნამე-ჯე მალექ-ე აბხაზ“, მაგრამ ეს „აბ-ხაზის მეფის წერილს“ კი არ ნიშნავს, არაქედ „წერილს აბხაზის მეფისადმი“ (ამაში კი ექვის შეტანა არ შეიძლება, თორემ წერილი იხილეთ). მაშასადამე, კრებულის შემდგენელს უნდა თქვას: ესაა აბხაზური (ქართული) ფიცის წიგნი, გავზავნილი სულა ალ-დინისადმი, ამოღებული 'ემალ ალ-დინის მიერ შედგენილ წერილთა ნიმუშების კრებულიდან ანუ ენშა'დნო.

⁹¹ ევ. 163, 1318 خ، تاريخ يبق، با تصحيح و تعليقات احمد بهمنيار
 დემეტრეს წერილი (თუ წერილები) რომ სირიულად და არაბულად ყოფილა შედგენილი, ეს ამბავი ცნობილ ირანელ სწავლულს მოჰანშად ყაზვინის გაკვირვებია, მას სიტყვა „სირიული“ გაუხაზავს და წიგნის აშიაზე სათანადო ნიშანიც დაუსვამს. ის :
 دکتر منوچهر مرتضوی، یاد داشتهای مرحوم قزوینی، نشریه دانشکده
 ادبیات تبریز، سال ۱۲، شماره اول، 9

თამარის წინამდებარე წერილი („ფიცი“) საქართველოს სამეფო კანცელარიაში მომუშავე, მუსულმანური სამყაროს ზედმიწევნით მცოდნე მდივნის შედგენილი ჩანს, რაშიაც გვარწმუნებს ღვთისმშობლისა და ქრისტეს შესახები ამბების გადმოცემა არა „სახარების“, არამედ „ყურანის“ მიხედვით (ამის შესახებ იხ. კო მ ე ნ ტ ა რ ი 141), — ის საგანგებოდ, ადრესატის შესაფერისადაა შედგენილი.

140. ეს საბუთი წერილი კი არ არის, არამედ მეფის პირობის წიგნია გაგზავნილი მეფესთან, პაქტია. ასეთი დოკუმენტებში კი შედეგები ტიტულებითა და ეპითეტებით ყოველთვის არ იხსენიებოდნენ. ამ თვალსაზრისით, საბუთს არაფერი აკლია.

141. ხანაში, როდესაც ფიცი იურიდიული აქტი იყო, თამარს, როგორც ქრისტიანული სახელმწიფოს მეთაურს, ქრისტიანულ პანთეონთან დაკავშირებული ოფიციალური საფიცრები ექნებოდა. მაგრამ საკითხავია, ყოველთვის ერთნაირი იყო თუ არა მისი ფიცის ფორმა ან სისტემა. ეტყობა, არა. ამას გვიდასტურებს თვითონ ფიცის ხასიათი, სადაც მარიაში და ქრისტე წარმოდგენილი არიან არა „ოთხთავის“, არამედ „ყურანის“ მიხედვით. ეს სპეციფიკა არ შეიძლება რაიმე კერძო შემთხვევით აიხსნას, ვთქვათ, იმით, რომ თამარის კარის მდივანი, რომელიც ამ წერილის ტექსტს ადგენს, ასე ცალმხრივად, მხოლოდ ისლამური წყაროებით იცნობდეს ქრისტესა და მარიამს. ჩანს, საგანგებოდაა წერილი ასე შედგენილი, — მას ისლამურ ქვეყნებთან მიმოწერისთვის გამწესებული კარის მდივანი თხზავს ადრესატის მუსულმანობის გათვალისწინებით, იმის შეგნებით, რომ ეს უკანასკნელი მხოლოდ თავისი კუთხითა და წყაროებით იცნობს (თუ ცნობს) ქრისტიანთა პანთეონს. ამ თვალსაზრისით აქ ყურადღებას იქცევს ერთი გამონაკლისი: ღმერთის სამსახეობის არა მუსულმანური, არამედ ქრისტიანული გაგება. თვითონ მუჰამედს (და ბუნებრივია, მასზე დამყარებულ მუსულმანურ თეოლოგიას) შეცდომით ეგონა, რომ ღმერთის სამსახეობაში ქრისტიანები მამა ღმერთს, ძე ღმერთს (ქრისტეს) და მ ა რ ი ა მ ღ ვ თ ი ს შ ო ბ ე ლ ს გული-სხმობდნენ. „ყურანში“ ვკითხულობთ: „ღმერთმა მაშინ იესოს უთხრა: გითქვამს შენ ოდესმე ხალხისათვის, ღმერთებად მიგვიღეთ მე და დედა ჩემი თანასწორ ერთად-ერთის ღვთისაო? — შენმან ღიღებამან, არა! როგორ შემეძლო მეთქვა, რაც მართალი არაა!“ (V, 116). თამარის ფიცში სული წმიდის მოხსენიება ჯერ კიდევ როდინიშნავს იმას, რომ აქ ქრისტიანობაზე არსებული მუსულმანური ინფორმაციების საგანგებო იგნორირებასთან გვექონდეს საქმე (რადგან

შეიძლებოდა მდივანს დაეშვა ვარაუდი, რომ ამ დროს, XII საუკუნეში მუსულმანებმა უკვე იცოდნენ ქრისტიანობის აღმასრებლობა ამ საკითხში, მაგრამ ჩვენ მაინც იმას ვფიქრობთ, რომ აქ მდივანს დაავიწყდა მუსულმანურ წყაროებზე გადართვა.

ა) პირველი საფიცარის არსი სადაოა, **كلمة لاهوت** ('ღვთაებრივი სიტყვა') დაპირისპირებულია **سأوت** ('ადამიანობა') ცნებას, ამიტომ აქ შეიძლებოდა ადამიანის გაჩენა გვეგულისხმა, მაგრამ არ არის გამორიცხული, ლაპარაკი იყოს ქრისტეს ჩასახვაზე, კერძოდ, მიგვანიშნებდნენ „ყურანის“ ადებს: „მაშინ, როდესაც უზხრეს ანგელოზებმა: ჰეი, მარიამ, ჰეშმარიტად განიჭებს უფალი შენ სიხარულს თავისი სიტყვით. სახელი მისი — მესია“ (III, 40). „იესო მარიამის ძე უფლის მოციქულია და თავისი სიტყვა ჩაუგდო მან მარიამს“ (IV, 169). აქედან: **كلمة الله** — „უფლის სიტყვა“ — ქრისტეს ეპითეტი).

ღვთაებრივისა და ადამიანურის კავშირი უნდა იგულისხმებოდეს ფრაზაშიც: **سأوت و لاهوت جمعوت** სადაც **جمعوت** იგივე მნიშვნელობისაა, რაც **جمعيت** ('ერთიანობა'. მაგრამ იმავე საფიცარის **صلبوت** უნდა იყოს **صلب** სალბ 'ჯვარცმა' სიტყვისგან წარმოებული ფორმა **ჯვარცმობა** **صلبوت** „ჯვარცმობის ჯვარი“).

ბ) არ არის გამორიცხული, აქ იგულისხმებოდეს მარიამის გაჩენა, რომლის შესახებ, განსხვავებით „ოთხთავისა“, „ყურანში“ საგანგებო ეპიზოდი იკითხება (III, 31—33).

გ) მესამე საფიცარი კიდევ უფრო ბუნდოვანია. „ყურანის“ მიხედვით, ორსული მარიამი ანგელოზებმა „თავისიანებისაგან გაანაპირეს აღმოსავლეთის ერთ ადგილას“ (XIX, 16). მარიამმა „მათგან (თავისიანებისგან?) აიღო ერთი მოსასხამი“ (იქვე, 17). **قام** შეიძლებოდა გაგვეგო როგორც „წითელი ტანსაცმელი“ (ნ ა ჭ ნ ს ნ, გვ. 2633). მაგრამ საეჭვოა, საფიცრად ეს უმნიშვნელო ელემენტი გამოეყენებინოთ.

დ) შეიძლება **دع** ('აჰღ) აქ ნიშნავდეს ახალი აღთქმის წიგნს, მიუხედავად იმისა, რომ მარიამის მარხულობაზე „ოთხთავში“ არაფერია ნათქვამი (როგორც გარკვეულია, „ყურანის“ ქრისტოლოგია დამყარებულია აპოკრიფულ წყაროზე, „ქრისტეს ბავშვობის სახარებაზე“, აგრეთვე ლუკას „სახარებასა“ და ეპისტოლეზე „კორინთელთა მიმართ“, ოღონდ მუჰამედი მათ მხოლოდ ყურმოკვრით, ზეპირა გადმოცემებით, იცნობდა). საეჭვოა, ეს სიტყვა ტექსტის ავტორს

დროის მნიშვნელობით ესმოდეს (ფეიცავ მარიამის პარხულობას იმ დროს). უფრო იმას ფეიქრობთ, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს მარიამის თავისებური მარხულობა, — არა საყვების მიღებისგან, არამედ ლაპარაკისგან თავის შეკავება, რომელზედაც „ყურანშია“ მოთხრობილი: „მაშ, უთხარ! მე მოწყალე ღმერთს მარხულობის ალთქმა მივეცი და დღეს კაციშვილს ხმას არ გავცემ-თქო“ (XIX, 27). როგორც „ყურანის“ ერთ ძველ კომენტარში განმარტავენ, „მათი მარხულობა იყო გაჩუმება“ (გვ. 15 تفسير)

(قرآن مجید)

ე) იგულისხმება „ყურანში“ ფიქსირებული (III, 41; XIX, 30—34) გადმოცემა — ახალშობილი ქრისტეს ამეტყველება. როცა მარიამმა თავისიანებთან გულზე მიხუტებული პირშო მიიყვანა, „უზენაესმა უფალმა ისურვა, რომ მისი უცოდველობა აკვანში [მწოლარე] იესოს დაედასტურებინა, რათა მას (=ქრისტეს) ეთქვა: ჩემი ღელა უცოდველი და უბიწო არისო“⁹⁵.

142. ენძვ'ს შემდგენელთ, იძლეოდნენ რა წერილებას შედგენის მხოლოდ ზოგად ნიმუშებს, წერილის საერთო ქარგა აინტერესებდათ და არა კონკრეტული რეალიები. ქმთებ ისპაანელის თავისებურ განწყობას უნდა ვუმაღლოდეთ, რომ მან ამ რეალიებისაგან მთლიანად არ „გაწმინდა“ თამარის წერილი. კერძოდ, მას აქ დაუტოვებია თვე, რიცხვი და დღე, ხოლო წელი ამოუღია, — „ამ წელს“ გამოთქმით შეუცვლია (როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ასეთი ოპერაციები სხვაგანაც ეტყობა წერილს). მაგრამ ამ მონაცემებითაც შეიძლება ზუსტი, თუმცა არაერთადერთი თარიღის მიგნება: პირველი ჯომადის 16 რიცხვს ხუთშაბათი სალადინისა და თამარის მეფობათა თანხვედრის პერიოდში, ე. ი. 1184 წლიდან (როცა გამეფდა თამარი) 1193 წლამდე (როცა გარდაიცვალა სალადინი) ორჯერ დაემთხვა: 1185 წლის 15 აგვისტოსა და 1190 წლის 21 ივნისს. თამარის წერილს ეტყობა, რომ

⁹⁵ იხ. „ყურანის“ ე. წ. კემბრიჯული კომენტარი:

تفسير قرآن مجید ، به تصحيح داکتر جلال میني ، جلد اول ، تهران ،

:ج. 15 ، 1349

ეს გადმოცემა „ყურანის“ გავლენით შევიდა მუსულმანურ მხატვრულ ლიტერატურაშიც. ასე მაგალითად, XIII ს. სპარსელი პოეტი ყანენი ფჷსნი წერს: قائمی طوسی ، کایله و دمنه منظوم ، نسخه کتابخانه ملک ، شماره ۵۹۴ (قائمی طوسی ، کایله و دمنه منظوم ، نسخه کتابخانه ملک ، شماره ۵۹۴) (:ج. 24.

ის სალადინის მომართვის პასუხია. ჩანს, ამ წერილს წინ უძღოდა მოლაპარაკება ეგვიპტისა და საქართველოს სამეფო კარებს შორის. აქ ჩამოთვლილი პუნქტების მიხედვით ირკვევა, რომ სალადინს აინტერესებდა გაეგო: ხომ არ გამოვიდოდა საქართველო მის წინააღმდეგ, ხომ არ დაესხმოდა თავს მის ტერიტორიას. როდის შეიძლებოდა სალადინს ასე დაესვა საკითხი საქართველოსთვის, მის მეზობელ უძლიერეს ქრისტიანულ სახელმწიფოსთვის? ვფიქრობთ, მაშინ, როცა მის ტახტზე ახალი ხელმწიფე აღიოდა. თამარი 1184 წ. გამეფდა. ახალი მეფის ასვლა ტახტზე, როგორც არ უნდა ყოფილიყო იგი, გამოიწვევდა იმის გარკვევას, დაიცავდა თუ არა ტახტის მპყრობელი თავისი წინამორბედის ამა თუ იმ ხელშეკრულებასა თუ გარანტიებს. ზევრ ასეთ საბუთს განახლება დასპირდებოდა. ზოგსაც შეეცვლა მოუხდებოდა. ჩანს, ეს წერილიც ტახტზე ახალ ასული თამარის ერთი ასეთი საბუთთაგანია, იგი სალადინს მეგობრობას სთავაზობს. როგორც ცნობილია, 1187 წ. სალადინმა დაამარცხა ჯვაროსნები. შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ ამ ოპერაციის წინ სალადინს ჰსურდა, გაერკვია საქართველოს პოზიცია. ამდენად, ვფიქრობთ, ეს წერილი 1185 წ. 15 აგვისტოს ჩანს შედგენილი.

143. ცხადია, აქ სალადინის სახელი იქნებოდა დედანში, მაგრამ ენშეს შემდგენელს ის გამოუტოვებია, როგორც ფიცის ქარგისთვის არააუცილებელი.

144. ა) საქართველოს სამეფო კარი. ჩანს. საერთოდ აპირებდა კეთილმეზობლური ურთიერთობის შენარჩუნებას ეგვიპტის სამეფოსთან. ყოველ შემთხვევაში, ქართველი დიპლომატების ეს ფრაზა ყურადღებას იქცევს (შემდგენში კი, როგორც ცნობილია, რუსულდანი მზად იყო, ჯვაროსნებს მიშველებოდა. იხ. მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. თბ., 1902 წ., გვ. 7).

ბ) აქ წყდება მ. სეაფედ-აჟნესნის მიერ ციტირებული ტექსტი (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 138-ის შენიშვნა).

145. თამარის სამეფო კარის კონტაქტი სალადინთან ცნობილია. ისტორიკოსი ბეჰ ალ-დინი გვაუწყებს, რომ 1192 წ. „საქართველოს მოციქული ეახლა სულთანს, რათა გამოეცხადებინა ვრცელი საჩაყარი იერუსალემსა და მის სანახებში ქართველების კუთვნილი მიწებისა და მონასტრების თაობაზე. იგი ჩიოდა, რომ ქართველებს წაართვეს მონასტრები და მიწები და ითხოვდა მათ დაბრუნებას“⁹⁶. სა-

⁹⁶ Recueil des historiens des eroisades. Historieus Orientaux, t. V, Paris, 1906, გვ. 78 (ცნობა ამოვიწერა გ. ბ ე რ ა ძ ე მ, რისთვისაც მას ღიღ მადლობას მოვახსენებთ).

ლადინთან სხვა დროსაც გაუგზავნია თამარს ელჩი (ამჯერად მაცხოვრის ჯვრის გამოსასყიდად⁹⁷). რაიმე კონფლიქტი სალადინთან თამარს არასოდეს ჰქონია⁹⁸. დაღო რა ამ წერილით თავდაუსხმელობის პაქტი ეგვიპტე-სირიის ძლიერ სახელმწიფოსთან და აწარმოებდა რა მოქნილ პოლიტიკას, ჩვენმა სამეფო კარმა, გადადგა ერთადერთი სწორი ნაბიჯი. საქართველომ უკვე კარგად იცოდა ჯვაროსანთა ნამდვილი მიზნები და მიუხედავად იმისა, რომ კლასიკური ქრისტიანული ქვეყანა იყო, საკუთარი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე, თავის ერთმორწმუნე, მაგრამ კოლონიების მძიებელი ჯვაროსნების მხარის აბმას თავის ძლიერ და ლოიალურ მეზობელთან სტაბილური ურთიერთობის შენარჩუნება არჩია.

თავისი სტილით თამარის ეს წერილი ჰგავს მის პასუხს როქნ აღდნისადმი⁹⁹. ორივე წერილში თვალში საცემია თამარის ღვთისმოსაობა, რასაც არა ერთხელ აქვს ხაზი გასმული მის ისტორიკოსთა ცნობებში. ამდენად „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორის მიერ მოტანილი წერილი ნამდვილ ტექსტად უნდა მივიჩნიოთ.

146. ა) აღრესატი ქართველი დიდმოხელე ჩანს, რადგან მას არმანისა და რუმის მარზბანს უწოდებენ. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ის იყოს რომელიმე მხარგრძელი, მაგრამ აქ გასარკვევია, ეს პირი არმანისა და რუმის მაინცდამაინც მარზბანია და აღანისა და რუმის მაინცდამაინც სეფაჰდარი? ეს მოვლენა მაშინდელ ტიტულებს შეესაბამება? ავტორი ამ ორი (XV, XVI) წერილისა ჩვენთვის უცნობია.

ბ) ამავე დროს, „რუმის სეფაჰდარის“ ტიტულს ვინ მისცემდა ამ ქართველ დიდმოხელეს?

გ) შეიძლებოდა, ხაყანნი აქ გადამწერ-შემდგენლად მიგვეჩინია. არ არის გამორიცხული, რომ იგი წერილის ტექსტის შემდგენელი (შემთხვევლი) იყოს (როგორც კარის მდივანს, მას სწორედ ეს ევალებოდა), ხოლო წერილის ავტორი (დამკვეთი, მისი დედააზრის მოკარნახე) — შარვანშა. მაგრამ თუ აქ ხაყანის პირად წერილებთან გვაქვს საქმე, მაშინ, ასეთი დასაწყისების შემცველი ხაყანის ორი წერილი საძიებელია (ისინი როუშანის გამოცემაში არ ჩანან).

⁹⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 299.

⁹⁸ Archimandrite Gregory Peradze, An account of the Georgian Monks and Monasteries in Palestine. «Georgica», 1937, № 4—5, გვ. 181. იხ. აგრეთვე: А. Ц а г а р е л и, Памятники грузинской старины в Святой Земле и на Синае. «Палестинский сборник», т. VI, Вып. I. СПб., 1888, гв. VI, 49, 107.

⁹⁹ ქ ა რ თ ლ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, II, გვ. 93.

147. **ჭ ა რ ა ნ გ** (აჭრანგ, აჭრანჯ) არაბულ და სპარსულ ენებზე **ე ვ რ ო პ ა ს** აღნიშნავდა. მაგრამ აღრესატი, ეს ქართველი დიდ-მოხელე ფრანგის მარზბნის თუა, ევროპის ნაწილის მაინც მფლობელი თუ მონაპირე ყოფილა ან ევროპის რეგიონში შემავალი რომელი-ღაც სამეფო ხელისუფლების მიერ ჰქონია მას ასეთი ტიტული ბოძებული. ხომ არ არის საანალიზო ტიტული ხაყანის ფანტაზიის ნაყოფი და, მაშასადამე, ხომ არ უნდა მივიჩნიოთ ვაჰად? დაბეჭდვით ვერაფერს ვიტყვით (ხაყანის წერილებში **ჭ ა რ ა ნ გ ი** სხვაგან არსად იხსენიება). აქ შეგვიძლია მხოლოდ მივუთითოთ საამისოდ საინტერესო ორ მასალაზე:

ა. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი თავის მეფეზე წერს: „... რომლისა აჩრდილსა შეკრებილ იყვნეს ერნი, ტომნი და ენანი, მეფენი და კელმწიფენი ოვსეთისა და ყივჩაყეთისანი, სომხეთისა და ფ რ ა ნ გ ე თ ი ს ა ნ ი, შარვანისა და სპარსეთისანი“¹⁰⁰. ოსებზე, ყივჩაყებზე და სომხებზე დავითის გარკვეული გავლენა თუ უფლებანი ცნობილია, ასევე მან შემოიმტკიცა შარვანი, გავიდა არაქსამდე და მოიხვნა ირანის პროვინციებიც.

დავითის საუფლოდ ევროპის მოხსენიების უხერხულობა პირველად იგრძნო ლ. მელიქსეთ-ბეგმა. იგი აქ **ფ რ ა ნ გ ე თ ი ს** ნაცვლად **ე ა რ ა ნ გ ე ბ ს** კითხულობდა¹⁰¹. მაგრამ ამით ეს უხერხულობა მაინც როდი მოიხსნება, რადგან დავითი არც ვარიაგთა მეფე ყოფილა. ვარიაგთა ეპიზოდური ბრძოლა ქართველთა მხარდამხარ ამ მეფის თანამედროვე ისტორიკოსს იმის უფლებას როდი მისცემდა, რომ დავითის ვასალურ ქვეყნებს შორის ვარიაგთა ქვეყანაც მოეხსენებინა.

დავით აღმაშენებლის გავლენის თუ ძალაუფლების ქვეშ იყო მთელი კავკასია, როგორც ამიერი, ისე იმიერი, მაგრამ მხოლოდ კავკასია, — სხვა მხარე მას არ ჰქონია. ამიტომ, თუ დავუშვებთ ვარაუდს, რომ ეს **ჭ ა რ ა ნ გ ი** (**ფ რ ა ნ გ ე თ ი**) გარკვეულ ტერიტორიას უნდა გულისხმობდეს, მაშინ იგი მხოლოდ კავკასიაში უნდა ვეძიოთ. მაგრამ იყო კავკასიაში ასეთი პოლიტიკური ერთეული თუ არა, მხარე მაინც, რომელსაც **ფ რ ა ნ გ ი** ერქმეოდა?

ბ. ეპიზოდში, სადაც ალფ-არსლანის საქართველოზე გამოლაშქრება, სულთნის წინაშე შაქის მფლობელის, ახსეთანის, გამოცხადება

¹⁰⁰ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 360.

¹⁰¹ Л. Мелликсет-беков, Из истории русско-армянских отношений. «Известия АН Армянской ССР», 1954, № 4, гв. 24.

და გამუსულმანებაზე მისი თანხმობა აქვს აღწერილი, XII ს. პირველი ნახევრის ისტორიკოსი ჰადრ ალ-დინ ჰოსეინი ახსენებს გაგვაცნობს, როგორც „აქრანჯის, იგივე შაქის მელიქს“¹⁰³. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ალფ-არსლანს ეახლა კახთა მეფე ალსართან გაგიკის ძე („ხოლო ალსართან მიერთო სულტანსა... დაუტევა სჯული, დაიცივითა წინა, აღუთქუა ხარაჯა“¹⁰⁴). და, აი, ირკვევა, რომ ამ დროს მას ჰქონია შაქი, კახეთის რეგიონში შემავალი მხარე, რომელიც ისლამურ სამყაროში მიჩნეული ყოფილა აფრანჯად (ქარანგად, ფრანგად). თითქოს შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ სწორედ ეს ფრანგი (აქრანჯი) იგულისხმება დავითის ისტორიკოსის ზემომოტანილ წინადადებაში. აქ ნიშანდობრივი შეიძლებოდა ისიც გვჩვენებოდა, რომ შაქი, რომელიც დავითს შემომტკიცებული ჰქონდა (მათე ურპაელი) ამ თხზულებაში ასეთი სახელწოდებით საერთოდ არ იხსენიება. ხომ არ უნდა გვეფიქრა, რომ მას აქ ფრანგეთი ცვლია? ხომ არ არის აქ ფრანგი (აქრანჯი) შაქის სინონიმი?

რაც გინდა მომხიბვლელი იყოს ფაქტთა ასეთი ურთიერთდაკავშირება და ლოგიკურად გამოიყურებოდეს, მას ჩვენ მაინც ვერ დაეუშვებთ, — შეუძლებელია, შაქის სინონიმად ფრანგი მივიჩნიოთ და დაეუშვათ ვარაუდი, რომ მას, შაქის, გარკვეულ დროს (ან გნებავთ პარალელურად) აფრანჯი თუ ფრანგი რქმეოდა. მაშინ ან ორი ფრანგი უნდა არსებულებოდა, ანდა შაქი უნდა ყოფილიყო ქრისტიანული ევროპის თუ ნაწილი არა, მიმდებარე მხარე მაინც. ეს კი გამორიცხებულია.

უნდა გავიხსენოთ, რომ აქრანჯი (ქარანგი) სპარსულად და ათაბულად ნიშნავდა ქრისტიანსაც, საქრისტიანოსაც. თავის ცნობაში ჰადრ ალ-დინ ჰოსეინი რომ გვაუწყებს, ალფ-არსლანს ეახლა „აქრანჯის იგივე შაქის მელიქიო“, ამით მას ის კი არ უნდა გვითხრას, რომ შაქი აფრანჯია, ფრანგია, ე. ი. ევროპაა, და რომ აქ აქრანჯი და შაქი სინონიმებია (როგორც ამას ნ. შენგელია ფიქრობს), არამედ — ის, რომ შაქი ქრისტიანული მხარეა. მართლაც, ჯუანშერს დაცული აქვს ცნობა, რომ VII საუკუნეში შაქი შედის ქართლის კათალიკოსის სამწყსოში¹⁰⁵.

საკითხს ის უფრო აბნელებს, რომ საკომენტარო ადგილას ეს

¹⁰² ნ. შენგელია, ჰადრ ალ-დინ ჰოსეინი ალფ-არსლანის საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ლაშქრობის შესახებ. კრებ. „ძიებანი საქართველოსა და ამიერკავკასიის ისტორიიდან“. თბ., 1976, გვ. 33, 193, 195.

¹⁰³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 309.

¹⁰⁴ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 232.

ქ ა რ ა ნ გ ი ი ხსენიება რუმის გვერდით, ადრესატი რუმისა და ქარანგის მარზბნად არის მიჩნეული. ხყანნის წერილებში რუმში ბიზანტიის აღმნიშვნელი ტერმინია (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი მ). აქ აზრი ორნაირი შეიძლება იყოს: ახ ადრესატი რუმის მარზბნიც ყოფილა და ქარანგისაც, ანდა ეს ორი ტერმინი სინონიმები ჩანს. ეს უკანასკნელი აზრი ნიშანდობრივად გამოიყურება: ხომ არაა აქ ნაგულ-სხმევი საერთოდ ისლამური ქვეყნების მოსაზღვრე ქრისტიანული სამყარო, ვთქვათ, ბიზანტია?

148. ეს ტექსტი, ლაშასადმი გაგზავნილი წერილის ფრაგმენტი (დასაწყისი), ურადლებას იქცევს იმითაც, რომ ლაშას მოიხსენებს „მეფე გიორგის ქალიშვალის ძედ“, ლაშა აქ სტეფანოსობით არის მოხსენიებული, ისე როგორც პირველ წერილში (მდრ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 1). ლ ა შ ა ოფიციალური სახელი ჩანს.

149. ძნელია დადგენა, რომელი ივანეა ეს, — გარნისის გმირი ივანე ახალციხელი¹⁰⁸, შალვას ძმა, თუ ივანე მხანგრძელი. პირველი

¹⁰⁸ „ალა აღ-ღნ ‘ათა მალექ აღ-ჯოეენის (ვ. 1283 წ.) -თარხ-ე ჯანჯოშას“ ცნობით, გარნისში ჯალღ აღ-ღნს ტყვედ ორივე ძმა, შალვა და ივანე, ჩაუვარდა ხელთ. სულთანმა იმ ანგარიშით, რომ საქართველოს აღებაში დაშვებარებია, ისინი შეიწყალა, გაათათრა და მარანდი, სალჰსი, ურმძა და ეშნუ უბოძა. ამ ცნობას იმეორებენ რაშად აღ-ღნნი (1247—1318) თავის „ქშმე აღ-თაერნში“ (P a ш н д а д-Д и и, Сборник летописей, т. I, кн. 2. Перевод с персидского О И. Смирновой. М., 1952, გვ. 242—243 და ჭახრ აღ-ღნ აბუ სოლჰმან ბანაქათ (ვ. 1330წ)

„თარხ-ე ბანჯათში“ (იხ.: ، بکوشش دکتر جعفر شعار، تهران ۱۳۴۸، გვ. 380)

მაგრამ ყველა სხვა მემკვიდრეს, ეამთაღმწერელს (XIV ს.) თავის თხზულებაში (ქ ა რ თ ლ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, II, გვ. 170). მოჰამედ ბენ აჰმად ნასაფს (ვ. 1249) (Жизнеописание, გვ. 158—159), იბნ აღ-ჟურს თავის „თარხში“ (И б н а т - А с -п р, Тарих ал-Камил. Перевод П. Жузе. Баку, 1940, გვ. 157) შალვას ტყვედ ჩავარდნის დროს ივანეს დატყვევებაზე მინიშნებაც კი არა აქვთ. ეს ბუნებრივად არის, რადგან ამ ომში „შალვა მუნვე შეპყრობილ იქმნა სიძრავლისა ფრიადისა მიერ, და ივანე, გარნისისა კლდეთა შელტოლილი, ზენა კერძო მოტყვევებულია ქ ვ ი თ ა მ ო ი კ ლ ა“ (ქ ა რ თ ლ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, II, გვ. 170). ცნობილი ირანელი მეცლევარი, აჰმად ქასრაენ თავის დროზე დაეკვა ჯოეენისა და რაშად აღ-ღნის ცნობამ დატყვევების შესახებ. იგი ერწმუნა მეორე ცნობას: როცა შალვა დატყვევებს, მაშინ ივანე მასთან ერთად არ იყო, იგი გაიქცა, მაგრამ „ქვითა მოიკლა“. ქასრაენს ესეც აეჭვებდა: როგორ მოხდა, რომ ჯალღ აღ-ღნმა თავის დაუძინებელ მტრებს მისცა მათი სამშობლოს მოსაზღვრე ოლქი (თუ ოლქები), მათ ხომ ყოველ წუთს შეეძლოთ საქართველოში გაქციოდნენ ჯალღ აღ-ღნისა?

მართლაც, ყველაფერიდან ჩანს, რომ ეპიზოდში ი ვ ა ნ ე ვაეკვებობის შედეგად არის ჩართული. აქ ის არაფერს ამბობს, არაფერს ჩადის და ხსენებითაც მხოლოდ ერთხელ იხსენიება ამ ამბებში (დატყვევება, ჯალღ აღ-ღნთან შეხვედრა, ისლამის

ვარაუდის საწინააღმდეგოდ და უკანასკნელის სასარგებლოდ ლაპარაკობს მისი სარგისის ძეობა (ივანე მხარგრძელი სარგის მხარგრძელის უმცროსი ვაჟი იყო). მაგრამ საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ აქვე შალვაც სარგისის ძედ არის წარმოდგენილი. ამდენად, თუ აქ ახალციხელებთან გვაქვს საქმე, მაშინ ჩვენი საბუთის მიხედვით შალვა და ივანე ახალციხელების მამა სარგისი გამოდის.

150. ხ ა ზ ა რ ი აქ ალბათ დარუბანდის ხაზარობას გული-სხმობს. X X I I (ზაქარიასადმი მიწერილ) წერილში ეს პირი „აბხაზის ამირათა გვირგვინი“ და „ხაზარის მეფეა“. მეფე, ამ სიტყვის ჩვეუ-

მიღება, ქართველებთან თათბირი გზის არჩევის თაობაზე, ქართველი ტყვეების ამოხოცვა). აქ მხოლოდ შალვას მიმართავს ჯალღ ალ-ღნი, მხოლოდ შალვას აღწერილი, მხოლოდ შალვა იძლევა პასუხს გათათრების წინადადებაზე, მხოლოდ შალვა აძლევს რჩევას სულთან თბილისზე წასასვლელი გზის თაობაზე, მხოლოდ შალვაზეა თქმული: ჯალღ ალ-ღნიმა ხმლით შუა გაკვეთაო. საგულისხმო ისიცაა, რომ შალვას გვერდით ნახსენებია სხვა ტყვეები, ქართველი ამირები, მაგრამ ივანეზე არაფერია ნათქვამი.

აქმად ქასრაენს აზრით, წყაროში, რომელიც ჯოვეანმ გამოიყენა, უნდა წერებულყო არა **اوانى** (ივანი) არამედ **اوانى** (ივანი), რომელიც ერთ-ერთი თურქული ტომით **اوا** (ივან) წარმომდგარს, მის წარმომადგენელს, ნიშნავს. თურმე სწორედ იმ ხანებში ჯალღ ალ-ღნიმა ამ ტომს სწორედ ზემოთ ნახსენები ოლქები მისცა სამკვიდროდ. ჯოვეანნს თავისი წყაროს **اوانى** მისთვის კარგად ცნობილი **اوانى** კგონებია, მით უმეტეს, რომ ამ დროის ამბებში ისიც იხსენიება **احمد كسروى** (

ჩხ. გვ. 298, 1957 **چهل مقاله ، تهران**)

ქასრაენს მოსაზრებას ცნობს ჯოვეანნს საქართველოს შესახები ცნობების ამოკრები, მთარგმნელი და გამომცემელი რ. კიკნაძე (მისთვის ეს ცნობა გ. ბერაძეს მიუწოდებია), მაგრამ მას იგი არ იზიარებს იმ მიზეზით, რომ „ჯუვეინის თხზულებაში ივანს ტომი საერთოდ არ იხსენიება და ამ ტომის მეომართა გარნისის ბრძოლაში მონაწილეობაც არ დასტურდება წყაროებით... უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ივანს თურქმანებს საერთოდ მტრული ურთიერთობა ჰქონდათ ჯალღ ალ-ღინთან“ (ჯ უ ვ ე ნ ი ს ც ნ ო ბ ე ბ ი ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს შ ე ს ა ხ ე ბ. სპარსულ ტექსტს შესავალი წაუშმდვარა, ქართული თარგმანი და შენიშვნები დაურთო რ ე ვ ა ზ კ ი კ ნ ა ძ ე მ თ ბ., 1974, გვ. 67.).

XIV ს. სამღივანწიგნობრო სახელმძღვანელოში, რომელიც თითო-ორი ბედნიერი გამონაკლისის გარდა, არა კონკრეტულ წერილებს შეიცავს, იკითხება ერთი ასეთი საპატიო მიმართვა:

بامرای گرج امیر مکرم افتخار آل بقرات سپیدار گرج و ابخاز قدوة,
 „ქართველთა ამირებს [ასე მიმართავენ]: პატივცემული ამირა, **امیر مسیح ایوانی**,
 ბაგრატის [სამეფო] გვარის დიდება, გორჯისა და აბხაზის სარდალი (სეფსპლდარი) მე-
 სიის საგვარეულოს მეთაური ივანე“ (გვ. 392, **دستور**).

ლებრივი გაგებით, ზაქარია (ვინც არ უნდა იყოს ის) ვერ იქნებოდა. თუ იგი პარალელურად საქართველოს ერთ-ერთი ამირათაგანი, ოლქის უფროსთაგანი იყო. „აბზნზის ამირათა“ გულისხმობს იმას, რომ საქართველოს ერთდროულად რამოდენიმე ამირა ჰყავს, მათ შორისაა ზაქარიაც, რომელიც ხაზართა ტერიტორიების მფლობელია. ყველა ამ წერილში მეტნაკლებად ისე მიმართავენ მათ ადრესატს, როგორადაც იგი ოფიციალურ წრეებში ცნობილი იყო და როგორადაც თავს თავად იხსენიებდა. ამ ზაქარიას, რომელიც, ვიმეორებთ, საქართველოს ერთ-ერთი ამირაა (ამირათა გვირგვინია), მოულოდნელი და უცნაურია, თავისი თავი მეფედ მოეხსენებოს და, აქედან გამომდინარე, სხვებიც მას ასე მიმართავენ. (თუ ის დამოუკიდებელი მეფეა, საქართველოს ოლქის მმართველთა რიგებში როგორღაა?). აქ უნდა გავიხსენოთ, რომ ამ დროის საქართველო რამოდენიმე სამეფოდ იყო დაყოფილი. სრულიად საქართველოს მეთაურს მეფეთა მეფე ეწოდებოდა. თითქოს აქედან ცხადია (გრამატიკულად და შინაარსობრივად): სამეფო იმისია, რომ მას მეფე უნდა ჰყავდეს, ხოლო მეფეთა მეფე ისეთი ინსტიტუტია, რომლის წარმომადგენელი მეფეებს უნდა განაგებდეს. ამიტომ თითქოს ბუნებრივია, ზაქარია, რომელსაც ჩრდილო კავკასიაში საქართველოს დამორჩილებული სამეფო ჰქონია, მეფედ იგულისხმებოდეს.

მაგრამ სინამდვილეში ასე არ ხდებოდა. იმპერიის მეთაური ითავსებდა შემოერთებული პოლიტიკური ერთეულის მეთაურის ტიტულსა და თანამდებობას და ამით ავტომატურად გამორიცხავდა ასეთ ტიტულს შენარჩუნებას იმავე ტერიტორიის გამგისთვის. ამდენად, ზაქარიას ასე მოხსენიება განსაკუთრებული შემთხვევაა. და ეს მით უფრო საგულისხმოა, რომ ზაქარია მეფედ იხსენიება ანისის, ახპატისა და სხვ. წარწერებშიც. აქ უნდა მოვიგონოთ ამ ხანის ერთი მოვლენა, რომელიც მხედველობიდან არ გამორჩენია სარგის კაკაბაძეს. მონღოლობის ხანაში, „ჯერ დაურღვეველი ერთიანობის დროს. საქართველოში ერთდროულად მეფეთა მეფის ტიტულს უამრავი მფლობელი აღმოჩნდა. ამავე დროს ისინი („უცნობი მეფეები“) სულაც არ იყვნენ თვითმარქვეები“¹⁰⁹ (იხ. კ ო მ ე ნ ტ ა რ ი 16).

151. გადამწერს ორივეგან ლაპსუსი აქვს, ნუნს წერტილი ქვემოთ აქვს დასმული, რისი გასწორების შემდეგ იკითხება: ჯ ღ ნ დ ი ო ი, რ ა ც ჩ ღ ო ნ დ ო ე ლ ო უნდა იყოს. ქართულად ჰყოინდელიც

¹⁰⁹ ლ. ტ უ ხ ა შ ე ი ლ ი, ისტორიკოსი სარგის კაკაბაძე. „მაცნე“ (ისტ სურია), 1977, № 4, გვ. 222.

ითქმოდა (შდრ. „წამოუვიდა დადიანს ქილაძე ქყონდიელი ა. ფეშანგი, შაჰნავაზიანი. გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით. თბ., 1936, 397) და, შეიძლება, ქყონდიელიც ჭარბულავე გამოთქმა იყოს. ანტონი იბნ-ე ჩლონდიელი (ანტონი ქყონდიელის ძე გაუგებრობის შედეგი ჩანს და ალბათ ეზნაფეთის კვალია: *ای جفندی انطونی* ანტონი-ე ჩლონდიელი — ანტონი ქყონდიელი (*ای شاکیتخول* იქნა როგორც *ان* - 'ძე').

152. დედნის *فارسان* ვფიქრობთ, ვარდანია (გაუგებარია მომდევნო სიტყვა *سرا*). ხომ არ იგულისხმება აქ ვარდან დადიანი? ხომ არ არის ეს პირი ხანყანას წერილებში არაერთგზის ნახსენები *سراد* ვარდანა? (შდრ. კომენტარი 94).

153. თუ აქ შალვა ახალციხელს ვიგულისხმებდით, მაშინ შალვა და ივანე ახალციხელების მხარგრძელების გვართან მიმართების საკითხის გარკვევაში ამ ფაქტს ანგარიში უნდა გაწეოდა¹¹⁰.

154. ორიგინალშია *قس* (ისარი; რისხვა; თანაზიარი).

155. ჩანს, იგულისხმება ზაქარია ვარამის ძე. დედანში ზაქარიას მომდევნო სიტყვა *ქქალ* გაუგებარია. ხომ არ უნდა გვქონოდა აქ *აგაგ* — ციხე-ქალაქი საქართველოს სომხითში, რომელიც ჩვენს საბუთში დაიწერებოდა ასე *კკ* და რომელიც ეკუთვნოდა ზაქარიას, როგორც ამას გვაუწყებს „ისტორიანი და აზმანი („თამარმა) შეიწყალა ზაქარია ვარამის ძე და უბოძა გაგა“¹¹¹).

156. ვინ არიან ამ ტიტულების მატარებელი ქართველი დიდებულნი, არ ვიცით.

157. ქეძუმარი — იგულისხმება ირანელთა პირველი მითიური მეფე.

158. როსტომი — იგულისხმება ირანელთა მითიური გმირი, „შჰ-ნამეს“ პერსონაჟი.

¹¹⁰ ამ საკითხზე იხ. ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, წ. I, თბ., 1914 წ. გვ. 58; ლ. მუსხელიშვილი, არქეოლოგიური ექსკურსიები. თბ., 1941, გვ. 75; ნ. შოშიაშვილი, თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და შოთა რუსთაველი, „შოთა რუსთაველი“. თბ., 1966, გვ. 15.

¹¹¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 54.

ზეპირ ალ. დინ თაძარეზის საჯარო პაემრობანი
მაპარიოს ანტირევილსა და სხვა პრინციან
მოღვაწეებთან თბილისსა და ლილოში

ქრისტიან და მაჰმადიან სჯულის მოძღვართა პაემრობანი (სიტყვისგებანი), როგორც ლიტერატურული ფაქტი, დიდი ხანია, ცნობილია. სიტყვისგებათა მონაწილენი ქართველებიც ყოფილან ხოლმე. ამის ერთ-ერთი უძველესი ნიმუშია არსენ იყალთოელის (XI—XII სს.) „დოგმატიკონში“ შესული „ქსენებაჲ სიტყუსგებისაჲ სასჯელისაჲ სჯულისათჳს ქრისტიანეთაჲსა და სარკინოზთა“, რომელიც, კ. კეკელიძის აზრით, დაწერილია მეთორმეტე საუკუნეში და შემდეგ არის შეტანილი არსენ იყალთოელის „დოგმატიკონში“¹, ხოლო ი. ლოლაშვილის ვარაუდით, თავად არსენის თხზულებაა (არსენივეა მოპაექრე „ბერი ვინმე ერთი მონაზონიც“)².

„შემდეგ საფეხურს ქართული ანტიმაჰმადიანური მწერლობის ისტორიაში შეადგენს მეთექვსმეტე საუკუნეში ბ ა გ რ ა ტ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ დაწერილი „მოთხრობაჲ სჯულთა უღმრთთა ისმაილიტთაჲ“, რომელიც XVII საუკუნის გასულს, თუ მეთვრამეტე დაშდევს, გაუღეჟსაჲს შემოქმედის მიტროპოლიტს იაკობ დუმბაძეს“³ (ეს ნაშრომი საფუძვლიანად შეისწავლა ნ. მარმა⁴). ქართველი თეოლოგები წარმატებით პაემრობდნენ არა მარტო ისლამს, არამედ თვით ქრისტიანული ეკლესიის მონოფიზიტური თუ კათოლიკური აღმსარებლობის წინააღმდეგ.

მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ქართველი მოპაექრე ქრისტიანთა მსარებზე როდი ყოფილა. გამოჩენილა ისეთი რენეგატი ქართველიც, როგორცაა იასე თუში (XVII), რომელიც თავის გათათრებას არ ჯერდება და ლექსების ციკლში „სამეცნიერო“ ისლამის სასარგებლოდ ქრისტიანობის დოგმებს ებრძვის⁵.

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი პირველი. ძველი მწერლობა. თბილისი, 1960, გვ. 479, შემდეგში: კ. კეკელიძე.

² ი. ლოლაშვილი, ქართველთა და არაბთა საწმუნოებრივი სიტყვისგება დაეით აღმაშენებლის დროინდელ თბილისში. შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის X სამეცნიერო სესიის თეზისები. თბილისი. 1976, გვ. 7.

³ კ. კეკელიძე, გვ. 479.

⁴ Н. Я. Марр, Из книги царевича Баграта о грузинских переводах духовных сочинений и героической повести Дареджаннани. «Известия АН СССР», т. X, 1894, № 2, გვ. 235.

⁵ იხ. მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები, [1], 1971, გვ. 5.

ამჯერად ჩვენს ყურადღებას იქცევს ცნობილი ირანელი ავტორის ზაჰირ ალ-დინ თაქრეშის ამ ტიპის ერთი თხზულება *نصرة الحق* „ვეშმარიტების [ღმერთის] შემწეობა“, რომლის ძირითადი ნაწილი ქრისტიანობის დოგმათა განმამტკიცებელი თუ განმმარტავი პატრი გაბრიელის შრომის გასაბათილებლად დააწერილი. თხზულება ჩვენთვის ჯერჯერობით ორი ხელნაწერითაა ცნობილი და ვინაიდან ხელთ მისი მხოლოდ ერთი, ირანის მეჯლისის ბიბლიოთეკისეული ნუსხა გვაქვს⁶, ამჯერად ამ, თავისთავად საინტერესო და ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელი ტრაქტატის პუბლიკაციისაგან თავს შევიკავებთ და მკითხველს გვააცნობთ მის შესავალ ნაწილს, სადაც ავტორი სამ არაქართველ ქრისტიანთან, ანტიოქიის პატრიარქ მაკარიოსთან, ვინმე „რუმელ“ მღვდელთან და პატრ გაბრიელთან თავისი ზეპირი პაექრობის ამბავს გადმოგვცემს. პირველი ორი პაექრობა თბილისში შემდგარა ქართლის მეფის შაჰნავაზის (ვახტანგ V) კარზე, ორი უკანასკნელი კი — ლილოში, საზაფხულო რეზიდენციაში მისი შვილას, პოეტი არჩილისა, რომელიც ამ დროს შაჰნავარ-ხანის სახელით კახეთს განაგებდა.

სპარსულ ენაზე ქრისტიანობისა და ისლამის მესვეურთა პაექრობების ამსახველი თხზულებანი არც ისე ბევრია შემონახული, მით უფრო ნაკლებია მათი პუბლიკაციები. თაქრეშის ტრაქტატის მნიშვნელობას კი ისიც ზრდის, რომ მის შესავალში დაცულია XVII საუკუნის საქართველოსა და მახლობელი აღმოსავლეთის კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის ამსახველი მრავალი საყურადღებო ცნობა.

ზაჰირ ალ-დინს ეს ტრაქტატი არაბულ ენაზე შეუთხზავს, ხოლო შემდეგ შაჰ-სოლეიმანის ბრძანებით თავად უთარგმნია სპარსულად. არაბულ ვერსიას მოკლე წინასიტყვაობა უძღვის, ხოლო სპარსულს — ვრცელი. დღეს სწორედ ტრაქტატის სპარსული ვერსიის წინასიტყვაობას ვაქვეყნებთ ოდნავი შემოკლებით.

⁶ მისი აღწერილობა ჯერჯერობით გამოქვეყნებული არ არის (საინვენტარო № 11586). აქ გვინდა, ვისარგებლოთ შემთხვევით და გულითადი მადლობა გადავუხადოთ ცნობილ ირანელ ფილოლოგებს: 'აბდ ალ-ჰოსეინ ჰაერის (عبدالحسين حائري) და მოჰამედ-თაყი დანეშ-ფაჟუს (محمد تقی دانش پژوه) პირველს — ამ ხელნაწერის სახელდახელო აღწერილობის, ხოლო მეორეს — მისი ფოტოპირების თავაზიანად მოწოდებისათვის.

6. მათზე იხ. نگارنده (۱) جلد دوم ، فارسی ، نسخه های خطی ، احمد منزوی ، تهران ، ۱۳۴۹ ، 645 გვ.

თარბმანი

მოლლა მორად აღ-თაქრეშის — აცხონოს ის ალლაპმა! — შვი-
ლი ზაპირ აღ-დნისი მოხსენების დაფაზე გამოსახავს, რომ ესაა ტრაქ-
ტატი, რომლის დედანს ეწოდება „ნოსრათ აღ-ჰაყყი“ ('ქეშმარიტის
[დმერთის] შემწეობა'), რომელიც საყოველთაოდ ძლევამოსილი სა-
ხელმწიფოს მლოცველს იმ ხანებში დაეწერა, როცა თანახმად ქვეყ- 5
ნისმპყრობელის, ელვარე მზის, მისი უდიდებულესობის, სამოთხე მუ-
დამკვიდრებულის², სვიანის ბრძანებისა, რომლის სამოთხის ხეზე მო-
ზუდარი თუთიყუშის მზესავეთ ნათელი სული უკუნითი უკუნისამდე,
აწ და მარადის, დაუსრულებელი მოწყალების საყანდრეში სასა-
დამტკბარი უფლისეულ ნეტარების მადლობელიმც იყოს! სარწმუ- 10
ნოების[...]³ მიზნით სახელმწიფოს საგანგებო საქმეების წასაძლო-
ლად⁴ უბადლო ცხოვრების ერთ ნაწილს საქართველოს ქვეყანა-
ში ატარებდა. მისი სურვილი და საქმის არსი [იყო] განმარ-
ტება, საფუძვლიანი განქიქება შეუსაბამობითა და ხარვეზებით სავ-
სე ტრაქტატისა, რომელიც პატრი გაბრიელ ეფენჯის⁵ სარწმუნოება- 15
თა ქეშმარიტების გამოვლენის, ქრისტიანთა მიზნების ქეშმარიტების
გამოძიების, მათი განმარტებისა და მხარდაჭერის მიზნით საკუთარი
გონებისა თუ გადმოცემების საფუძველზე სატახტო ქალაქ⁶ თავრიზ-
ში შეეთხზა, მთელი შეგნებით ჩემსკენ ქალაქ თბილისში წამოსული-
ყო და თან ჩამოეტანა⁷. მანამ, სანამ მალალი ბედისა და მორკმულა 20
ზედნიერების ძალის შემწეობით წარმოდგენილი ტრაქტატი, რომე-
ლიც ეჭრენჯის ტრაქტატის განსაქიქებლად არაბულ ენაზე დაიწერა,
სატახტო ქალაქ ყაზვინში უწმინდესი უდიდესობის სადიდებლად იქნა
წარმოდგენილი ისე, რომ ჩემი ნაწარმოების თხემი სამოთხის მსგავსი
უდიდებულესობის თაყვანის საცემად ამბორსაყოფ ზღურბლიდან 25
ცის თალის ტატნობამდე აღზევდა და მეფურმა[...]. ამ თავგზადაკარ-
გულისა და გულწარმეულის გული და ენა იმ ტრაქტატის საწად-
ლის მოკლედ მოხსენებით და ეჭრენჯისთან პაექრობას ამბებით

გაათამამა და აამოქმედა: სვიანი სახე და გაბრწყინებული დიდებული პირი სოლომონის⁸ იმ სასახლეში ალექსანდრეს სარკეს მიდარა⁹ და ხეჭრის მაცოცხლებელი წყალი¹⁰ ღიმილის პირთამდე სავსე ჯამით მიბოძა, მოსესეული შუქის გამომცემი ხელის¹¹ თითისწვერით მითითება მომცა და იესოსეული მაცოცხლებელი სული¹² უდიდებულესობის უმაღლესი ბრძანების სიოთი მაჰმადიანური ვარდის ბუტკოს მობერა, რათა წარმოდგენილი ტრაქტატი სარგებლიანობის ვაერცობის დროშად იქცეს და სპარსულ ენაზე ითარგმნოს... უფლის ნებისა და ღვთაებრივი მფარველობის გულუხვი ბედის გაღიმების შემწეობით მეფური ბრძანების შესასრულებლად წელზე სამსახურის ქამარი შევირტყი, ნაწარმოებს — შინაარსის დაფაზე და ცნობას — მოხსენების წინასიტყვაობაში გადმოგცემთ, რომ ესაა ტრაქტატი, რომელიც შეიცავს წინათქმას, სამ შესავალს, ორ ნარკვევს და ერთ ბოლოსიტყვაობას.

15

წინათქვა¹³

აღწერა რამოდენიმე მეჭლისისა იმ მეჭლისთაგან, რომლებზედაც იმ ქვეყნებში ყოფნის დროს მათ მღვდლებთან პაექრობა მიხდებოდა

მეჭლისი პირველი

20 ქრისტიანული სარწმუნოების დიდებულთაგანი, ანტიოქიისა და აღმოსავლეთის სხვა მხარეების პატრიარქი მაკარიოს ალუპოელი¹⁴, რომელიც ოსმალთა სულთანთა¹⁵ დნენის მიერ დანიშნული იყო წინა-მძღოლად მართლმორწმუნეთა წმინდა ეკლესიისა, რომელიც ქვეყნიერების სხვადასხვა ეკლესიებთან შედარებით დიდების აღმატებითა და სრული უპირატესობით სარგებლობს და მასზეა დამოკიდებული; რომელიც იმ ხანებში მისგან მოწყვეტილი იყო და იმ ქვეყნის სხვა მუსულმან შეიხთაგან ერთერთთან იყო დაბრუნებული, — დასახელებულ პატრიარქს იმ მიზნით ხელყოფაზე საჩივრელად, შემწეობის ძიებისა და კალმასობის მიზნით ქრისტიანული ქვეყნებისათვის მიემართა და ყველა მათთვის და საერთოდ თანამორწმუნეებისათვის იმ თანამდებობაზე აღდგენაში მისთვის მხარში ამოდგომა ეთხოვა. მისი გამოყოფა ქრისტიანთა რიგებიდან მათი სარწმუნოებისა და საფუძვლის დასუსტებად მიაჩნევინა და მხარში ამოდგომა აუცილებელ საქმიანობად დაუხატა¹⁶. და მართლაც საქართველოს

22

ქვეყნის — ქართლის, კანეთის, იმერეთისა და სამეგრელოს¹⁷ — დიდებულებმა და საჩინო პირებმა და ძალაუფლებისა და სიმდიდრის მქონე ხალხმა იგი გულთბილად და ტკბილად მიიღეს. ცოტა ხანში დიდი თანხა და დიდძალი ქონება შეუგროვდა¹⁸...

მუსულმანთა ერთ ჯგუფთან ერთად იმ ეკლესიის დღესასწაულის 5 გამოისობით, სადაც ჩამომხდარი იყო, სასულიერო საკითხების გასარჩევი ერთი კრება შედგა¹⁹. როცა ურთიერთგაცნობა დასრულდა, ... ერთი წიგნი ავიღე და მას ვათვალისწინებდი. ეს თვითონ მათი „სახარება“ იყო. ამაზე აღრე „სახარებების“ ნუსხა და „ფსალმუნის“ ნუსხა, რომელიც დავით წინასწარმეტყველს მიეწერება, — მშვიდობა 10 მა! — ორივე არაბულ ენაზე იყო გადათარგმნილი და მათზე ხელი მიმიწვდებოდა. მათ ცოტათი გავეცანი.

შემდეგ ვკითხე: „თქვენ ამ წიგნს ლეთიურ და ციურ წიგნად თვლით?“ მიპასუხა: „რა თქმა უნდა, ეპკვის გარეშე!“ ვუთხარი: „როგორ შეიძლება, ასე იყოს მაშინ, როდესაც მასში მრავალ ადგილს 15 ერთიმეორის საწინააღმდეგო ადგილები იკითხება!“ მიპასუხა: „არა და არა! აბა, სად?“ ვუთხარი: „ოთხთავის“ პირველი წიგნის, მათეს „სახარების“ მეთოთხმეტე თავში ნათქვამია: „მაშინ მი-ვიეთმე-უგეს მწიგნობართაგან და ფარისეველთა და ჰრქუეს: მოძღუარ, გუნებაჲა შენგან სასწაულისა ხილვად. ხოლო თავადმან მიუგო და ჰრქუა მათ: 20 ნათესაჲი ბოროტი და მენრუშე სასწაულსა ეძიებს, და სასწაული არა ეცეს მას, გარნა სასწაული იგი იონა წინამსწარმეტყველისაჲ, რამე თუ ვითარცა — იგი იყო იონა მუცელსა ვეშაპისასა სამ დღე და სამ ღამე, ეგრეთ იყოს ძე კაცისაჲ გულსა ქუეყანისასა სამ დღე და სამ ღამე“²⁰.

25

იმავე „სახარების“ ასრვა თავში ნათქვამია: პარასკევი დღის მეცხრე საათი იყო, როცა, მას შემდეგ, რაც სამი საათი ჯვარზე იყო ცმული, ქრისტემ ხმამაღლა დაიძახა: ღმერთო, ღმერთო, რატომ დამტოვე მეო!²¹ და თქვა თუ არა ეს, სული თავის სულისჩამდგმელს ჩააბარა. კვლავ, მას შემდეგ, რაც ხსენებულ „სახარებაში“ იოსებად წოდებულმა 30 კაცმა მაცხოვრის ცხედარი კერსრის მიერ ებრაელთა მხარეების გამგებლად და უფროსად დანიშნულ პილატეს გამოთხოვა, ქრისტე შაბათი ღამის დადგომის შემდეგ დამარხა. ასთერთმეტ თავში ნათქვამია:

„ხოლო მწუხრი შაბათსა, რომელი განთენდებოდა ერთშაბათად, 35 მოვიდა მარიამ მაგდალენელი და სხუად იგი მარიამ ხილვად საფლავისა მის და აპა ბრვად იყო დიდი, რამეთუ ანგელოზი უფლისაჲ გარ-

დამოკლა ზეცით, მოვიდა და გარდააგორვა ლოდი იგი კარისა მისგან საფლავისა და დაჯდა მას ზედა. ხოლო იყო ხილვად მისი, ვითარცა ელვად და სამოსელი მისი სპეტაკ, ვითარცა თოვლი. ხოლო საშინე-
ლებისაგან მისისა შეძრწუნდეს მცველნი იგი და იქმნნეს ვითარცა
5 ნკუდარნი. მიუგო ანგელოზმან მან და ჰრქუა დედათა მათ: ნუ გეშინ-
ნინ თქუნენ! ვიცო, რამეთუ იესოს ნაზარეველსა ჭუარ-ცმულსა ეძიებთ.
და არა არს აქა, რამეთუ აღდგა, ვითარცა თქუა“²².

და ამ ნათქვამიდან ცხადი ხდება, რომ მაცხოვარს საფლავში შა-
ბათის წინა ღამის, შაბათი ღლის და მომდევნო ღამის (კვირად რომ
10 გათენდა) მეტი არ დაუყვია, რაც ერთად აღებული ერთი დღე და
ორი ღამე გამოდის, ეს კი ეწინააღმდეგება იმას, რაც მეთოთხმეტე
კარშია ნათქვამი: სამი დღე და სამი ღამე იქნება საფლავში²³. მარ-
კოზის „სახარების“ სამოცდამეოთხე თავში ნათქვამია: „და ვი-
თარცა გარდაქდა შაბათი იგი, მარიამ მაგდალენელმა და მარიამ
15 იაკობისმან და სალომე იყიდეს ნელსაცხებელი, რაათა მოვიდენ და
სცხონ მას. და ნიად განთიადსა მას ერთშაბათისასა მოვიდეს საფლავ-
სა მას ზედა მერმეცა აღმოსლვასა მზისასა და იტყოდეს ურთიერთას:
ვინ გარდაგვგორვოს ჩუენ ლოდი იგი კარისა მისგან საფლავისა და
ა. შ.“²⁴ ლუკას „სახარების“ ასთერთმეტ და იოანეს „სახარების“ სა-
20 მოცდათუთხმეტე თავში იმ ორი ქალის მოსვლის დროდ ცისკარია მიჩ-
ნეული, როცა ჯერ კიდევ ბნელოდა, ამ დროს იპოვეს მაცხოვარი²⁵.
ეს კი იმაზე უთითებს, რომ მთელი ის ღამეც არ ყოფილა საფლავ-
ში. ამდენად, მარკოზის ნათქვამსა, — ის ორი ქალი მზის ამოსვლის
შემდეგ მოვიდაო, — და [ლუკასა და იოანეს] „სახარების“ ცნობებს
25 შორის, განთიადი იყოო, — მეორე შეუსაბამობაა!“

მიპასუხა: „მაცხოვარი პარასკევს შუადღეზე აცვეს ჯვარს. ამის
შემდეგ მზის დაბნელება მოხდა. დაბნელდა ყოველი ქუეყანა, ვარსკვ-
ლავებიც კი გამოჩნდნენ ცაზე, როგორც ეს „სახარებაშია“ ნათქვამი²⁶.
ასე რომ, იმას, რაც სადილობის დროს დაბნელებიდან გასული იყო
30 იმ სამსაათიან სიბნელეში, იმ ღლის დარჩენილი დრო რომ მიეუმა-
ტოთ, ორ დღესა და ერთ ღამეს მივიღებთ. ამდენად, სულ სამი დღე
და სამი ღამე გამოგვივა“.

მინდოდა, სხვა შეუსაბამობებზედაც მიმეთითებინა, მისმა შეუ-
ფერებელმა პასუხმა უკან არ დამახვევინა და ვკითხე: „რას იტყვი იმა-
35 ზე, რომ იოანეს „სახარების“ მეორე თავში ნათქვამია: „ოდეს მიავ-
ლინნეს მისა ჰურიათა იერუსალემით მღღელნი და ლევიტელნი, რაა-
თა ჰკითხონ მას, ვითარმედ: შენ ვინ ხარ? და აღიარა და არა უარ-ყო;
აღიარა, ვითარმედ: მე არა ვარ ქრისტე. და მათ ჰკითხეს მას: და უკუე

ვინ ხარ შენ? ელია ხარა? და მან თქვა: არა ვარ. წინააღმდეგობა იგი ხარა შენ? და მიუგო: არა. და ჰრქვეს: გუარქუ ჩუენ, ვინ ხარ შენ, რაათა სიტყუაჲ მივართუათ მომავლინებელთა ჩუენთა: რას იტყუ შენთჳს? და თქუა: მე — ჳმად მლაღადებლისაჲ უღაბნოსა: განჰმზადენით გზანი უფლისანი, ვითარცა თქუა ესაია წინააღმდეგობაჲ 5 ყუელმან“²⁷.

ხოლო მათეს „სახარების“ ოცდამეცამეცხედმეტე თავში ნათქვაჲ-
მია: ურიებმა მაცხოვარს — მშვიდობა მას! — ჰკითხეს: „ვითარ
უკუე იტყუან მწიგნობარნი, ვითარმედ ელიაჲსი ჳერ-არს პირველად
მოსლვაჲ? ხოლო იესო მიუგო და ჰრქუა მათ: ელია მოვიდეს პირვე- 10
ლად და კუალად-აგოს ყოველი, ხოლო გეტყუ თქუენ, რამეთუ ელია
აწვე მოვიდა და არა იცნეს იგი, არამედ უყვეს მას რაოდენი უნდა.
და ეგრეთვე ძესაცა კაცისასა ეგულების ვნებად მათგან. მაშინ გუ-
ლისკმა-ყვეს მოწაფეთა, რამეთუ იოანე ნათლისმცემელისათჳს ჰრქუა
მათ“²⁸.

მარკოზის „სახარების“ ოცდამეთთხმეტე თავში ვკითხულობთ:
და ჰკითხვიდეს მას და ეტყოდეს: ვითარ-მე იტყუან მწიგნობარნი:
ელიაჲსი ჳერ-არს პირველად მოსლვაჲ? ხოლო თავადმან მიუგო და
ჰრქუა მათ: ელია მოვიდეს და კუალად-აგოს ყოველი: და ვითარ წე- 20
რილ არს ძისა კაცისათჳს, რაათა ფრიად ევნოს და შეურაცხიჳმნიჳს.
არამედ გეტყუ თქუენ, რამეთუ ელია მოვიდა და უყვეს მას, რაოდენი
უნდა, ვითარცა წერილი არს მისთჳს“²⁹.

მათეს „სახარების“ ოცდამეთოთხმეტე თავში ნათქვაჲმია: „რამე-
თუ ყოველნი წინააღმდეგობაჲსი და სჯული ვიდრე იოანესამდე
წინააღმდეგობაჲსი ელენ. და უკეთუ გნებავს შეწყნარების, იგი არს 25
ილია, რომელი მოვალს. რომელსა ასხენ ყურნი სმენად, ისმინენ!“³⁰

როგორც ვხედავთ, იოანეს მიერი უარი, — ელია არა ვარო. —
და ჰრისტეს მიერი დასტური, ის ელია იყო, შეუსაბამობა“.

ამაზე ხსენებულმა პატრიარქმა ვერაფერი მიპასუხა, დამარცხდა
და მითხრა: „ჩვენს „სახარებებსაც“ აქვს კომენტარები და კომენტა- 30
რები ამ შეუსაბამობებზე მიმითებელთა მტკიცებებს გარკვეული
არგუმენტებით აბათილებენ“³¹.

[იქ დამსწრე] მუსულმანობამ გაიხარა¹⁹, ხოლო ჰრისტიანობა მე-
ტად დაღონდა. პატრიარქის ერთი მეგობართაგანი, რომელიც მის
გვერდით იჯდა, ამ კითხვა-პასუხმა წონასწორობიდან გამოიყვანა, აღ- 35
გილიდან წამოხტა, ჩემს წინ მოირთხა და მითხრა: „კარგი, რა მოხდა
ასეთი, რა აუგია, თუ პატრიარქს ერთი სიტყვა დაავიწყდა!“ მე ვუ-
პასუხე: „არაფერი! აუგი აქ არ არის!“ შემდეგ მკითხა: „ჰრისტე შე-

ქმნილია თუ შეუქმნელი“? ვუპასუხე: „ამ შეკითხვაზე პასუხად შენ-
თან საუბარი მაშინ იქნებოდა კარგი, შენ რომ მეცნიერთა და ბრძენთა
ტერმინოლოგიის მკოდნე იყო და მათი მნიშვნელობების. ისეთების,
როგორცაა: „არსება“, „შემთხვევა“, „ერთიანობა-სრულადობა“,
5 „ნაწილობრიობა-კერძობითობა“, „მარადიული“, „ქამითი“, „თვი-
სებების თანდართვა“, „თვისების იგივეობა“ და მისთანანი³², ერთმა-
ნეთისაგან გარჩევა შეგეძლოს. ხოლო იმის პასუხად, რაც მკითხე, მა-
თი ხმარება აუცილებელია“.

პატრიარქმა მას მიმართა და დარწმუნება დაუწყო: „მართალს
10 ამბობს, ასეთი ღონე ფუჭია!“.

მე ვკითხე: „ამასთან ერთად, შენ ქრისტეს ხორციელად თვლა
თუ არახორციელად?“ მიპასუხა: „რა თქმა უნდა, ის არა ხორციელად
იოქმის“. ვუპასუხე: „ჯერ ერთი ის, რომ თქმა არ უნდა, ხორციელია,
იმაში ეკვლის შეტანა არ შეიძლება, — უზენაესი უფალი ხომ ყოველ-
15 გვარი საგნის შემოქმედი! ასე რომ, შენს შეკითხვას, [ქრისტე] შე-
ქმნილია თუ შეუქმნელი, აზრი აღარა აქვს“.

კამათი შეწყვიტა. ვერაფერი მიპასუხა და ქათინაურზე გადავი-
და: ეს კაცი საოცარი ღვთისნიერი და გამჭრიახი ვინმე არისო!

ის შეკრებილობა ამაზე დაიშალა. ცოტა ხნის შემდეგ ავდექით.
20 დღითი დღე გასაგები გახდა, რომ პატრიარქის დამარცხებისა და
ზემოთმოთხრობილ კამათში მისგან ფარ-ხმალის დაპყრის ამბავი
აზნაურთ თუ უაზნოთ ენაზე ეკერა. იქაურ ქრისტიანობასა და სამ-
ღვდელოებაში ეს ამბავი ისე გახმაურდა, რომ ამ შემთხვევიდან რა-
მოდენიმე დღის შემდეგ ერთ დღეს საწუთროს ღირსეული ხელმწი-
25 ფე, დიდებული ვაწი შაჰნავაზ-ხანის³³ სასახლეში სუფრას უჭდა და
შემწევარ ქათამს გემოზე მიირთმევდა, მისი ნაწილი არდაშირ-ბეგ
მდივან-ბეგს³⁴ უწყალობა. ქრისტიანთა მარხვა იდგა და ეს ამბავი მის
უდიდებულესობას სულ გამოვარდნოდა თავიდან. არდაშირ-ბეგმა
[შაჰნავაზს] მეფური მოწყალების საპასუხოდ თაყვანი სცა. კერძის
30 გამორთმევაზე უარი მოახსენა, მადლობა უთხრა და დარცხვენილმა
ბოდიში უხსადა: მარხვას ვერ გავტეხავო. მისმა უდიდესობა ხანმა მის
პასუხზე გაიღიმა და ბრძანა: ეს ვითარება მავანმა (ჩემზე ბრძანებდა)
ღაარღვიო³⁵.

მ ე ჯ ლ ი ს ი მ ე ო რ ე

35 ამ შემთხვევიდან რამოდენიმე დღე იყო გასული, როცა თბილი-
სიდან მალალადგლოვან შაჰნავაზ-ხანთან³³ მომიხდა წასვლა, რომე-

ლიც კახეთში, ლილოს³⁶ საზაფხულო აგარაკზე ბრძანდებოდა. ზემოთ-
მოსხენიებული კამათის ამბავს იქაც მიელწია და ყველას მისი დაწვრი-
ლებით გაგება ეწადა.

ერთ დღეს მისმა უდიდებულესობა ხანმა მიბრძანა: „აქ ახლოს
ერთი ეკლესიაა, იხვალ ქრისტიანთა ერთ-ერთი დღესასწაულია³⁷ და 5
იმ ეკლესიაში ბევრი ხალხი მოიყრის თავს. წარმოშობით რუმელი³⁸
მავენი მღვდელი, რომელიც საკმაოდ განათლებული კაცია და იმ ეკ-
ლესიის წინამძღვარია, გვთხოვს იმ შეკრებილობას დავესწროთ. თავს
შეიქცევთ და გაერთობითო.

დავთანხმდი. მეორე დღეს მეფე წაბრძანდა. მეც გავეშურე. 10
დიდძალ ხალხს მოეყარა თავი. ქვეყანა იქ იყო. მეჯლისი გაიმართა.
ყველამ რომ თავისი ადგილი დაიჭირა, ის მღვდელი მევეს რალაც
საქმეზე ეახლა. მეფემ მე გადმომხედა. მიბრძანა: „თქვენ რომ მაკა-
რიოს პატრიარქთან კამათი ვქონიათ, იმ ამბის მოსმენას იხვეწება,
უნდა გაიგოს, ის რა საკითხი იყო, პატრიარქმა პასუხი რომ ვერ გაცა 15
და დამარცხდაო?“

მე, ელია იყო თუ იოანე, ამის თაობაზე რომ გვქონდა წინა მეჯ-
ლისზე კამათი, ეს განვიმეორე თურქულად. მეფე ამას მღვდელს ქარ-
თულად უხსნიდა³⁹. მთელი მეჯლისი ყურადღებით და ცნობისმოყვა-
რეობით გვისმენდა.

შემდეგ ამ მღვდელმა ცოტა ხანს იყუჩა და ბოლოს, რადგანაც 20
საპასუხო არაფერი ჰქონდა, მკითხა: „თქვენ იოანე რამდენად გწამთ?“
ვუპასუხე: „ეს შეკითხვა იმ შეუსაბამობასთან კავშირში არაა. მაგრამ
მაინც ვიტყვი, რომ მისი უწმინდესობა ძაპნა ზაქაროდას ძე — მშვი-
დობა მას! — მუსულმანობაში მაღალადგილოვან წინასწარმეტყველ- 25
თა დასწია ჩარაცხილი და „ყურანშიაც“ რამოდენიმეჯერ ქებითაა
მოსხენიებული“⁴⁰.

მიპასუხა: „თუ ასეა, მის ნათქვამს რატომ არ ასრულებთ?“ მიუ-
გე: „რომელ ნათქვამს?“ მიპასუხა: „განა მისი მოწამეობის მიზეზი ის
არ გახდა, რომ უფალი სახლისა ჰეროდე მას თავისი ძმის ცოლის 30
მოყვანის ნებართვას თხოვდა, ის კი ამის ნებას არ აძლევდა! ამის გა-
მო იგი დააპატიმრა. ამ მიზეზით მის უწმინდესობას ის ქალიც ისე
განურისხდა და გადაეკიდა, რომ თავისი ქალიშვილი დაარბია: რომე-
ლილაც დღესასწაულზე თავის ბიძის წინ რომ იცეკვებდა და ბიძა რომ
ეტყოდა, მთხოვე, სამაგიეროდ რითი დაგასაჩუქროო? — მას მისა 35
უწმინდერობის მოკვლა ეთხოვა; და ჰეროდემაც ბრძანა, იმ ქალი-
შვილის თხოვნა შეესრულებინათ. განა ნათელი არ არის, რომ მისი

უწმინდესობა იოანეს კანონად და წესად არ მიაჩნდა, რომ ძმას ძმის ცოლი შეერთო, მაშინ, როდესაც ეს საქმე მთელს სამაჰმადიანოში კანონიერ და დასაშვებ საქმედაა მიჩნეული!“

- ვუპასუხე: „ეს ამბავი „სახარებაში“ მოკლედ არის მოთხრობი-
5 ლი და გარკვეული არ არის, ჰეროდეს ძმა იმ დროს ცოცხალი იყო თუ არა. მაგრამ თქვენი, ქრისტიანების, ისტორიები იმაზე მეტყველებენ, რომ ჰეროდეს ძმა იმ დროისთვის ცოცხალი იყო და ჰეროდეს დიდი ცნება იმიტომ ჰქონდა ატეხილი, რომ უნდოდა მისი ცოლი, რომელიც ძალიან ლამაზი იყო, თვითონ ჰყოლოდა. ასეთი საქმე მუსულმანობა-
10 შიაც აკრძალულია და დიდ ცოდვად ითვლება, მიუხედავად იმისა, რომ გადახვევები და გამონაკლისები, ამის მსგავსი, რელიგიებსა და ეპოქებს ჩვევით ხოლმე. მსგავსად იმისა, როგორც ცნობილია და თქვენც დამეთანხმებით, ადამის, — მშვიდობა მას! — კანონით ძმე-
15 ბის მიერ დებზე დაქორწინება ნებადართული და ჩვეულებრივი საქმე იყო ვიდრე მის უწმინდერობა აბრამამდე — მშვიდობა მას! — როგორც წიგნში, რომელსაც თქვენ თორა⁴¹ უწოდებთ, არის ნათქვამი, რომ სარა, მისი უწმინდესობა აბრამის ცოლი, მისივე დაი იყო მამის მზრვი. ასევე, იმავე წიგნში ნათქვამია, რომ მის უწმინდესობა იაკობს — მშვიდობა მას! — ორი დაი ერთად ჰყავდა ცოლად⁴², რაც
20 მოსეს კანონის თანახმად ნებადართული არ არის, ისე როგორც მოსეს კანონში — მშვიდობა მას! — ერთზე მეტი ცოლის ყოლა და ცოლის გაშვება, ასევე ლორის ხორცის ჭამა ნებადართული არ არის. მაგრამ ქრისტიანთა კანონი ამას ეწინააღმდეგება. ამისთანა მაგალითები კიდევ ბევრია“.

- 25 ამ სიტყვების პასუხად ვერაფერი თქვა, ამავე დროს იუარა: ჰეროდეს ძმა რომ ცოცხალი იყო, ამაზე ჩვენს ისტორიებში არაფერია ნათქვამიო.

მე უთხარი: „არსებობს ეფთნ⁴³შიწის წიგნი „ნაჰმ ალ-ჰავჰა-რი“⁴³ და ჩვენი ეს ნათქვამი მასში იკითხება“.

- 30 ამაზე გაჩუმდა.

ვუთხარი: „მუსულმანები რომ მისი უწმინდესობის საწინააღმდეგოს აკეთებდნენ, ეს არ დამტკიცდა, მაგრამ თქვენ რატომ აკეთებთ მის საწინააღმდეგოს?“ მანაც და სხვებმაც იუარეს: „სად, როგორ? რას ვაკეთებთ?“

- 35 ვუპასუხე: „ლუკას „სახარების“ დასაწყისში ნათქვამია, რომ მისი უწმინდესობა ზაქარია — მშვიდობა მას! — ტაძარში შევიდა მარტო, როცა რიგით მისი მსახურების დღე იყო. „და ეჩვენა მას ანგელოზი უფლისადა... და შეძრწუნდა ზაქარია, იხილა რა იგი, და შიში

ერი იყო და არის, მაგრამ უმაქნისები, რომლებიც აღამიანურ ღირ-
სებებს მოკლებულნი არიან, მას სიძვეს ჩააგონებენ: სააკე პრიალაა,
მაგრამ სიბილწით მსუნთქავნი მას აჭუჭყიანებენ. მზე ჩახჩახაა და
ცხოველმყოფელი, მაგრამ დაშლის ღრუბლით ფარავენ.

... რაც დრო გადიოდა, იმ უკეთურთა რჩევა ზაღხულის დღის 5
ნსგავსად მატულობდა. იქ ერთი დიდებული იყო, მეფის ჩამომავა-
ლი, ბაგრატიონთა²⁰ გვარის ფარღულის საჩინო თვალი და დავითიან-
თა²¹ ეპოქის რჩეული. მისი სამართალი ამ სნების ჰიპოკრატე²² და ამ
რიგის დავითი²³ იყო. დიდებული ამირ-სასალარი, ერთგული მეგო-
ბარი მესიისა, ბწყერ-ე ყომარბი, რომელიც მე, მონას, ღირსების მშვე- 10
ნიერებით მფარველობდა. და წინ ვერ მიიწევდა, რაღჯან ისიც უსა-
შველობისაგან სხეებზე უფრო იყო ჭელმოცარული²⁴.

5. [პასუხი საქართველოს მეფე გიორგი III-ს²⁵]

სახელითა ალლაპისა მოწყალისა და შემწყნარებლისა!

მარად ცოცხლობდეს დიადი უზენაესობა: უფალი ქვეყნიერები- 15
სა; მეფე დროის მეუფეთა; აღზევებული აეგუსტოსი: უდიდესი ჰე-
რაკლე: დიდებული პტოლემეოსი²⁶; უმართლმსაჯულესი ფილიპე²⁷;
სიდიადე ბრწყინვალე სახელმწიფოსი: თავანი ზვიადი ერისა; მპყრო-
ბელი დიდებული მონებისა; დენიაზე სწორუბოვარი; ქრისტიანთა
სულთანი: სულთანთა დამცველი; ქრისტეს მოწაფეთა მემკვიდრე: 20
კეისართა წინამდგომი; ძლევამოსილი პტოლემეოსი²⁸; ირანის ბე-
ფეთა ნათესავი; ეპისკოპოსთა დამრიგებელი; მალაქანიათა²⁹ შემ-
წე; საქრისტიანოს მაცოცხლებელი: შეიდი კლიმატის უმართლმსაჯუ-
ლესი; [უფლის] სამსახეობის საუკეთესოდ მცოდნე: უმცოდინარესი
ქრისტეს მოწაფე; უდიდესი ჯვრის დამცველი; სრულუფლებიანი კეი- 25
სარი; დამხმარე სამი მიმდინარეობისა; მეთვალყურე სახარებისა და
შემწე მისი: მახვილი მესიისა და დასტური მისი; გამოვლინება სა-
მართლისა და გულუხვობისა; სიამაყე დავითის გვარისა³¹, [ჩვენ]
დროის ნო'მანი²⁹; თავმესაფარი მღვიმე ბაპრამის გვარისა³⁰ ქვეყნი-
მპყრობელობის დიდებულების განდიდებაში, ნებისაჲსრულების 30
შემზადების მოგვარებასა და სამართლიანობის ზეობასა და მართლ-
მსაჯულების განახლებაში; გამოცხადება ქრისტიანობის ნიშნებისა...
განახლება განდევილობის რიგისა; აღზევებული მეფური პიროვნება,
რომელიც ქრისტეს მემკვიდრეა და სულია ხორცუმესხმული; აღმო-
საველეთისა და დასაველეთის მეფენი რომლისაგან სრულქმნას აღ- 35
წევენ; ავი თვალის ვნებისაგან დაცული; ქვეყნისმპყრობელის ნათე-

დაეცა მას ზედა. და პრქუა მას ანგელოზნან მან: ნუ გეშინინ, ზაქარია, რამე თუ ესმეს ვედრებანი შენნი და ცოლმან შენმან ელისაბედ გიშვეს შენ ძე, [მომღერალი დადგება*)] და უწოდი სახელი მისი იოანე. და იყოს შენდა სიხარული და მხიარულებად, და მრავალთა შობასა მისსა განიხარონ. რამეთუ იყოს დიდ წინაშე უფლისა და ღვთისა და 5 თაფლუჭი არა სუას⁴⁴.

ცხადი ხდება, რომ ღვინისა და მათრობელა სასმელებისაგან თანის შეკავება უზენაესი უფლის წინაშე მოსაწონია. მაშ, რატომ არის, რომ თქვენ, ქრისტიანები, ასე თავგამოდებით ცდილობთ, მოგეტეოთ ეს ცოდვა?⁴⁵

10

ამაზე დარბაზში ხმაური ატყდა, რას ამბობდნენ, მე არ მესმოდა. საბოლოოდ, პასუხი ვერავინ გამცა, ზოგმა რა თქვა და ზოგმა — რა მეჭლისი ამაზე დაიშალა და ყველა თავთავიანთ სახლსა თუ სადგომში წავიდა.

იქიდან რომ ვბრუნდებოდით, ქართველთა ჯგუფები გვიერთდებოდნენ და გვიამბობდნენ: კამათის მსვლელობის დროს დიდებულები და რაინდები, რომლებიც იქ გვესწრებოდნენ, მღვდლებს კიცხავდნენ და საყვედურით ეუბნებოდნენ: თუ შეგიძლიათ, უპასუხოთ, მიდით, უპასუხეთ! რატომ არ აძლევთ პასუხს? ხელებს ხომ კარგად უშვერთ ხალხს საკოცნელად!

20

მ ე ჯ ლ ის ი მ ე ს ა მ ე

საქართველოში ჩემი ყოფნის მეოთხე წელს პატრი გაბრიელ⁴⁶ ეჭრენჯი⁴⁷, რომელსაც [ბედის] ჭადრაკის თამაშისა გამო კარგა ხანა იყო, რაც ფარანგის ქვეყნები დაეტოვებინა და მოგზაურობა, რაც მათთვის დამკვიდრებული წესია, დაეწყო: მრავალი მხარე მოევლო, 25 ბევრ ტომთან და სარწმუნოებების ხალხთან, განსაკუთრებით მუსულმანებთან, ურთიერთობა ჰქონდა; მრავალი წელი ეგვიპტეში დაცყო და ერთი ხანი სატახტო ქალაქ ისპაანში გაეტარებინა; დიდ ხანს სატახტო ქალაქ თავრიზში დარჩენილიყო; არაბული, თურქული და ცოტათი სპარსული ენები შეესწავლა, ისლამის სარწმუნოებასა და 30 „ყურანის“ არსზე ცოდნა მიეღო; თავისი უკუღმართი რწმენით, ქრისტიანთა რჯულის მცნებას არა მიზაძვის, არამედ ჭეშმარიტების ძიებისა და გამოწვლილვის მიზნით დამორჩილებოდა — ქალაქ თბილისში ჩამოსულიყო. ქრისტიანთა სარწმუნოების ჭეშმარიტების განმარტე-

* ეს ფრაზა ოთხთავში არაა.

ბისა და მისი საფუძვლები სისწორის [დამტკიცების] მიზნით, გაგონილ თუ საკუთარ ცოდნაზე დაფუძნებული, არაბული ტრაქტატი დაეწერა. [იგი] მე, კნინს, მაჩვენა, რათა [მის] წინამძღვარზე თუ სხვა საკითხზე, რომელიც შენიშვნების ან კამათის საგანი იქნებოდა, გვე-
5 პაექრა, [სულერთი იყო, სად], მარტო ან ხალხის თანდასწრებით, —
ნება და არჩევანი ჩემი იყო.

დროდადრო იმ ტრაქტატს თვალს გადავაავლებდი ხოლმე. მისი სიტყვები არაბული კი იყო, მაგრამ სიტყვათა არაბული წყობის, სა-
ერთოდ სიტყვათა წყობის ნიშანწყალი არ ეტყობოდა. რადგანაც ის
10 პაექრობა ერთიანად — წინამძღვრებისაგან და მისი მიზნები ძალა-
უნებურად, უნდოდა თუ არ უნდოდა, გზაზე გაბმისა და ნიადაგი ვედ-
რებისაგან შედგებოდა, და იმ მხარეების საქმეებით გართულს მო-
უცლელობა მისგან სულის მოთქმის საშუალებას მაძლევდა და ისიც,
15 რადგანაც მკურნალობას ეწეოდა, ერთ ადგილას არ დგებოდა, მარ-
თებულად მივიჩნიე, მის წინამძღვართაგან ერთ-ერთს დავეჯერებულა-
ყავი, სიტყვის საფუძველი და ნარკვევის საძირკველი დამედო და
პაექრობის ფარდაგი გამეშალა. იმის მთხოვნელი ვიყავი, რომ ეს პა-
ექრობა ვალწებისა და დიდებულების თანდასწრებით შემდგარიყო.
ერთი ხანი ამის მოლოდინში გავიდა. საწადელი მაინც არ მისრულ-
დებოდა. მართალია, ამასობაში ზოგჯერ ერთმანეთს რომ შევხედე-
20 ბოდით, სახელდახელო შეპაექრობები გვიხდებოდა ხოლმე ერთმა-
ნეთთან, — ერთხელ მისი უდიდებულესობა შაჰნაზარ-ხანის მეჯლის-
ში და სხვა დროს რამდენჯერმე სხვა ვითარებაში. ნამდვილად, გარ-
კვეული ცოცხის ყადრის საშუალება მისი მანერისა და მეთოდისა
25 იყო, რადგანაც მეტად ეშმაკი და ოინბაზი ვინმე გახლდათ. ამ ქვებუ-
დან და უნტიფარისაგან, რომელიც მსმენელთა ცოდნის უქონლო-
ბას⁹⁹, როგორც მოთხრობილი იქნება, მარჯვედ გამოიყენებოდა
ხოლმე. ერთი საათის წინ ამოსავალ დებულებად მოტანილ წინა-
მძღვარზე ისე იტყოდა უარს, რომ არც კი გაწითლდებოდა.

ბოლოს, მოხდა ისე, რომ იგი ლილოს აგარაკზე მკურნალად ჩა-
30 მოიყვანეს და კახეთის მაღალადგილოვანი ვალნს მაღალ მეჯლისში,
როცა მუსულმანებსა და ქართველ დიდებულებს¹⁹, მღვდლებს, დიდ-
სა თუ პატარას, მოხუცსა თუ ახალგაზრდას, ზოგს დამჯდარს და ზოვ-
საც ფეხზე მდგარს იქაურობა გაეჭედა, ერთმანეთს შეეხვდით. მის
უდიდებულესობა ხანს ჯერ თაყვანი ვეცი და მერე მოვახსენე: „პატ-
35 რის თავის სარწმუნოების სისწორის მიზნით ერთი ტრაქტატი დაუ-
წერია და თხოვნა ჰქონდა, მე მას გავცნობოდი და თუ რაიმე შენიშვნა
მექნებოდა, მისთვის მომეხსენებია. ხოლო შენიშვნას რომ იმსახუ-

რებს, ისეთი ადგილი იმ ტრაქტატში წინანდელზე მეტია და ყველა მათგანი ბოდიშის მოხდას იმსახურებს, მაგრამ ყველაფერი რაც იმ ტრაქტატშია განხილული, ერთ ისეთ წანამძღვარზეა დაფუძნელი, როგორცაა „წარმოშობა“. ყველა ისინი ამ წანამძღვარის სისწორეზეა დამოკიდებული და თუ ის წანამძღვარი სწორი არ გამოდგა, 5 სუყველა ისინი გაბათილებული და ძირშივე მცდარი აღმოჩნდება. საფუძველი თუ გამოეცალა, რაც მასზეა დამკვიდრებული, დაინგრევა. მინდა, რომ იმ [ტრაქტატის] თაობაზე ერთი საუბარი გავუმართო“.

პატრი ამაზე დამთანხმდა.

10

ვუთხარი: „ბატონო, იცი თუ არა, რომ ჩვენ თუ თურქულად ვილაპარაკეთ, მისმა უდიდებულესობა ხანმა და მეჭლისის დიდებულების დიდმა ნაწილმა, მართალია, ეს ენა იციან, მაგრამ აუცილებელი იქნება ზოგი ისეთი ტერმინის ხმარება, როგორცაა: „ერთიანობა-სრულადობა“, „თითოეული“, „გვიარი“, „გათვითებული“. „შებუნი-ბეებული“, „თანაარსებობა“, „შეუძლებლობა“ და მისთანანი³², მათ 15 კი ამ სიტყვათა თავისებურებების გარჩევა არ შეუძლიათ³³, ამიტომ კარგი იქნება, შესაძლებლობის ფარგლებში ჯერე ის მნაშენელობები განიმარტოს, მაგალითები და არგუმენტების აუცილებელი განწერება განმარტებული იყოს, რათა სიტყვის ძაფის თავი ყველას 20 ხელთ ჰქონდეს“.

ამაზე შევთანხმდით და საქმეს შევუდგეთ. იმ ტერმინების მნიშვნელობა განმარტებული იქნა. ამ საქმეში რომ ვიყავით, საუბარი ცხენისა და ვირის სახეობრივ მნიშვნელობებს შორის წინააღმდეგობას შეეხო და ამაზე შეჩერდა. მე ვუთხარი: „ჩვენს შორის რამოდენიმე წანამძღვარი უნდა გაირჩეს. კარგი იქნება, სანამ საკითხს შევეხებოდეთ, ის წანამძღვრებიც გაირკვეს და დაზუსტდეს და მას შემდეგ, რაც მის სისწორეზე შევთანხმდებით, იგი ვინმემ ჩაიწეროს“. 25

ამაზე ამიხიარდა. მე უკან არ დავიხიე. მანაც ჭირვეულობას უმატა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ყველამ უსაყვედურა, ტყუილა გინდა 30 მის ნათქვამს კილო გამოუბა, ცამდე მართალია და რას ერჩიო!

აქ კამათში ერთი კაცი ჩაგვერია, შაჰინი ერქვა, წარმოშობით ალექსოელი ქრისტიანი იყო¹⁶, ყველა ენა იცოდა და გარკვეული ცოდნა და მიხვედრილობა ჰქონდა. მე ვთქვი: „ყველა მეცნიერი ამაში შეთანხმებულია: ყოველი შემეცნების სისწორე იმისგან გამომდინარეობს, რომ მას ორი თვისება აქვს. ერთ-ერთი მათგანის უგულვებელყოფით ის შემეცნება, თქმა რად უნდა, გაბათილებულია და ფუჭი. ერთი --- თანაარსებობა და [ვეორე] — შეუძლებლობა. და გან- 35

მარტება და ახსნა ამ ორი თვისების არსისა საზოგადოებისათვის როგორ იქნება შესაძლებელი და რა დაბრკოლება იქნება? განსაკუთრებით თურქულ ენაზე და [ისიცი] ისეთ კრებულში, რომელიც ამ მნიშვნელობათა მსგავს მნიშვნელობებს არ იცნობს“. ამაზე შევთანხმდით 5 და შაჰინმა ჩაიწერა.

„ამის გარდა, ის სიტყვები, რომელიც იმ ტრაქტატშია ნახმარი და მათი ძირი წარმოშობის შემეცნების სისწორეზეა დაფუძნებული, თუ გარეგნულად აღიწერება იმ შემეცნების გამაბათილებელი არგუმენტი, საჭიროა, რომ ყველა მათგანის გამაბათილებელი არგუმენტიც 10 ჩამოაყალიბო... მეორე ასეთი წანამძღვარი გვაქვს: ორი რამე, რომელიც ერთმანეთთან სახეობის მხრივ გათვითებულია, ვითარება სხვა რამესა, გარდა იმ ორი რაიმესი, რაც არ უნდა იყოს იგი, იმ პირველი ორი რამის მიმართებაში ორიდან ერთ-ერთი იქნება: ან ერთ იმათგანთან იქნება (და, ამდენად, შებუნებებული არის სახეობის მხრივ 15 და მეორესთან — გათვითებული), ანდა ორივესთან გათვითებულია და ვერცერთთან ვერ არის შებუნებებული. რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, რომ მასთან ორივე ბუნებით შებუნებებული იყოს, როცა იმ ორის ერთმანეთთან გათვითებულებაზე შეთანხმებული ვიყავით“.

ამ წანამძღვრის განმარტებასა და ახსნაში ისეთი მონდომება 20 იქნა გამომკვლევებული, რომ იმ საზოგადოების ერთმა ჯგუფმა საქმის არსი გაიგო და მის სისწორეში დარწმუნდა. ეჭრენჯის მედიდურობის ძალი აღარ ეყო. შაჰინმაც ჩასწერა. ამ ვითარების შემდეგ ვუთხარი: „წარმოშობა ცოცხალი არსებისა მეორე ცოცხალი არსების მიერ შეიმეცნე მათი ბუნების შესაფერისობის კვალობაზე. 25 მაგრამ ყველამ იცის, რომ ბუნება გვარიცაა და სახეობაცაა. ეს გარკვეული შებუნებებულობა, რომელიც შემეცნების [განსაზღვრისას] მოიტანე, ბუნების რა გავებით ინებე წარმოგედგინა?“ მიპასუხა: „სახეობრიობის გავებით“. „თუ ასეა, ეს შემეცნება ჯორის წარმოშობის მაგალითზე შეუსაბამოა, რადგანაც ჯორი ცხენისა და ვირისგან 30 არის გაჩენილი, მაგრამ არცერთთან სახეობრივი შებუნებებულობა არა აქვს“. მიპასუხა: „რატომ არა აქვს?“ ვუთხარი: „რომელთან აქვს შებუნებებულობა?“

იგი ამ ახალი შეუსაბამობის შიშმა აიტანა, წავიდა, რათა ეთქვა. ორივესთან შაჰინის მიერ ჩაწერილზე მივუთითე იმ ნათქვამის შესა- 35 სებ. დაბრუნდა, აღელვებული იყო, ფერი შეცვლილი ჰქონდა, მთელი სხეული უტახცახებდა და სირცხვილის ოფლში იწურებოდა. ყველა ამ შეჭიბრის საყურებლად მოგროვდა, მისი მდგომარეობა ყველასთვის ნათელი შეიქნა. შაჰინმა გამოაცხადა: „წარმოშობა“ შეუ-

ფერებელი [წანამძღვარი] გამოდგა“. თვითონ თქვა: „შეიძლება ითქვას, რომ „წარმოშობა“ არარად იქცა“...

პატრის იმ ქვეყანაში გასაჩერებელი პირი აღარ ჰქონდა, ირანში წავიდა და ერთი წელიწადიც არ იყო გასული, რომ [იქიდან] თავის სადგომს მიაშურა. ნათქვამია: „დაე, ტირანები შორს იყვნენ ჩვენ- 5 განო! დიდება ალლაჰს, სამყაროთა უფალს!“

კომენტარები

1. ზაჰირ ალ-დინ თაქრეშ, როგორც მისი წარმომავლობა გვიმტკიცებს, ირანელი იყო, ქალაქ თაფრეშიდან (დაახლოებით ას კილომეტრზე მდებარეობს ქ. ყუმის დასავლეთით) ანდა მისი ახლო-მახლო ადგილებიდან. მამა მისი მოლღა მორად ალ-თაქრეშ (1557—1641) ასევე ცნობილი სწავლული და ლეთისმეტყველი იყო. ამ უკანასკნელს, სხვა ნაწერთა შორის, დარჩა პოლემიკური ხასიათის თხზულება رسالة الرومელიع 1688 წ. გადაუწერია მის შვილს ზაჰირ ალ-დინს, როგორც ეს ხელნაწერის ბოლოსაა მითითებული. ზაჰირ ალ-დინს მიუღია საფუძვლიანი სალეთისმეტყველო განათლება, მაგრამ მაინც ის შეიძლება საერო პირი ყოფილიყო და არა სასულიერო: როგორც თავად გვამცნობს, გარკვეული მისია თუ თანამდებობა ჰქონია საქართველოში. ჩვენში მას დაუყვია სულ მცირე ოთხი წელი მაინც (თავისი საქართველოში ყოფნის მეოთხე წელს ის კამათში იწვევს პატრი გაბრიელს). ამისდამიუხედავად, განსხვავებით თავისი ოპონენტისა, ქართული არ სცოდნია (მას თარჯიმნობა გაუწია თეითონ მეფემ, არჩილმა). „ნოსრათ ალ-ჰაყყი“ მისთვის ერთადერთი პოლემიკური თხზულება არ ყოფილა: 1689 წ. დაუსრულებია ტრაქტატი جواب الشبهتين, რომელიც ასევე ქრისტიანული დოგმების კრიტიკას შეიცავს².

2. „ნოსრათ ალ-ჰაყყის“ სპარსულ ვარიანტში დასახელებული არ არის იმ დროის ირანის მეფე, არაბულში კი მოხსენიებულია. ესაა خاقان بن الخاقان ابو المظفر ابو المنصور السلطان شاه سليمان الصفوي „ხაყანი ხაყანის ძე აბუ ალ-მოზაფჰარ აბუ ალ-მანსურ სოლთან შაჰ სოლემანს ზაჰავერ (გვ. 1). ტრაქტატის არაბულ ვერსიაში ეს მეფე (1666—1694) ცოცხალია, რადგან მას წარედგინა თხზულება, როგორც სპარსული ვერსიიდან ვიგებთ, ამავე დროს არაბულ

¹ ამის შესახებ იხ. دانش پژوه نسخه های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات و
شعر: تهران، تهران، ۱۳۳۹، ج. 289

² دانش پژوه، 188، ج. 188

ვერსიაში ამ შაჰის ხსენების დროს მისთვის ცხონება არაა შეთვლილი, რაც ასეთ შემთხვევაში აუცილებელი იყო. სპარსულ ვარიანტში კი ეს შაჰი მოხსენიებულია როგორც მიცვალებული, „სამოთხეში დამკვიდრებულ“³. ამდენად, უნდა გვეფიქრა, რომ ტრაქტატის არაბული ვერსია 1694 წლამდეა შექმნილი, სპარსული კი — 1694 წლის შემდეგ, მაგრამ სპარსულ ვარიანტს ტრაქტატის დასრულების თარიღად 1692 წელი უნის: «تمام الرساله في سنة ۱۱۰۴» „დასრულდა ტრაქტატი 1104 წელს“. გვ. 63). ეტყობა, ეს თარიღი ეკუთვნის არა სპარსულ, არამედ არაბულ ვარიანტს. ჩანს, ავტორს 1692 წ. დაუსრულებია არაბულ ენაზე შექმნილი ტრაქტატი და სოლემანისთვის მიუერთმევია, ამ უკანასკნელს კი ტრაქტატის სპარსულად თარგმნა უბრძანებია. ავტორს შეუსრულებია შაჰის ნება, სპარსულად გადაუთარგმნია იგი, მაგრამ ამასობაში (1694 წ.) სოლემანი გარდაიცვალა, თაქრემის კი ამის შემდეგ (არ ვიცით, როდის) დაუსრულებია ტრაქტატის სპარსულად თარგმნა და მისთვის საგანგებო წინასიტყვაობა დაუწერია.

როდის შედგა თაქრემის ეს პაექრობანი, არ ვიცით. ამ დროს ქართლში ვახტანგ V (1658—1675) მეფობს შაჰნავაზის სახელით, ხოლო კახეთში მისი შვილი შაჰნავაზ-ხანად წოდებული არჩილი (1664—1675). ამდენად, ეს შეხვედრები უნდა შემდგარიყო 1664 და 1675 წლებს შუა. უფრო ლოკალირებაც შეიძლება: დადგენილია, რომ მაკარიოსი თბილისში ჩამოვიდა 1664 წლის ივლისში. აქედან მოსკოვს გაემართა 1666 წ. აპრილში. 1669 წ. დამდეგს ჩამობრუნდა. ხოლო თბილისიდან სამშობლოში იმავე წლის ზაფხულის მიწურულს გაემგზავრა³. თაქრემი არაფერს ამბობს მაკარიოსის რუსეთში ყოფნაზე, ჩანს ის ჯერ არ გამგზავრებულა იქ, ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ მათი შეხვედრა მაკარიოსის თბილისში პირველად ყოფნის დროს უნდა შემდგარიყო, არც ის ვიცით, როდის უნდა შემდგარიყო მესამე მეჯლისი (თაქრემის პაექრობა პატრი გაბრიელთან). ვიცით, რომ ის შედგა კახეთში არჩილის მეფობის ხანაში, მაგრამ ეს ხანა დიდ პერიოდს, მთელ ათ წელიწადს შეიცავს, თაქრემის ცნობა, ეს პაექრობა ჩემი საქართველოში ყოფნის მეოთხე წელს გაიმართაო, აქ არაფერს გვძენს, რადგან თვითონ ის როდის ჩამოვიდა საქართველოში. ჩვენთვის უცნობია.

3. როგორც თავში აღვნიშნეთ, ტექსტი მხოლოდ ერთ ხელ-

³ ნ. ასათიანი, მასალები XII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის, თბილისი, 1973, გვ. 20—25. შემდეგში: ნ. ასათიანი, მასალები.

ნაწერს ემყარება. ეს ხელნაწერი ცუდად არაა შემონახული, მაგრამ ჩვენს ფოტოზე ერთი-ორი ადგილი კარგად არ იკითხება.

4. თაქრეში სახელმწიფო მოღვაწე ჩანს, იგი საგანგებო საქმეებს განაგებს საქართველოში, მაგრამ კერძოდ — რას, არ ვიცით. რა ინსტიტუტი იყო იგი და ვისი იყო, ქართლის ვაწინ (ვახტანგ V შაჰნავაზის) თუ შაჰისა? ირანის იმპერიის მთავრობას თავისი, ცენტრიდან ნოვლინებული, მოხელეები ჰყავდა მაშინ ჩვენში? „საგანგებო“ პირობით იხმარება ჩვენს თარგმანში, მისი სპარსული აღდექვატი **مهمات** ზოგ ლექსიკოგრაფს ეს მის როგორც „припасы, запасы; аммунция“ (М. А. Гаффаров).

5. ეჭრენჯ ფრანგის არაბული ფორმაა და აქვს ასეთი მნიშვნელობები: 1. ფრანგი; ევროპელი. 2. ქრისტიანი; საქრისტიანი ქვეყნებიდან წამომდგარი. ვფიქრობთ, თაქრეში აქ არ უნდა განასხვავებდეს სხვადასხვა აღმსარებლობის ქრისტიანებს. მისთვის ევროპული ან აზიის ქრისტიანული მხარეების წარმომადგენელი პირი ეჭრენჯია, სულერთია, მართლმადიდებელი იქნება იგი თუ კათოლიკე.

6. ამ დროისთვის ირანის სატახტო ქალაქი თავრიზი არ იყო, ისპაანი იყო. „დარ ალ-სალჟანე“ (‘სასულთნოს სასახლე’) ჰქონდა ტიტულად რამოდენიმე ქალაქს, რომლებიც სხვადასხვა დროს სატახტოდ ჰქონიათ ირანის შაჰებს: თავრიზს, ყაზვინს, ჰამადანა. ეპითეტები თუ ტიტულები ჰქონდათ და აქვთ ირანის იმპერიისა და საერთოდ ისლამური აღმოსავლეთის მრავალ ქალაქს. ასე, მაგალითად, არდებელის ეპითეტია იყო დარ ალ-არშადი, ყუმისა — დარ ალ-ამანი, თეირანისა — დარ ალ-ხოლაფა, ქერმანშაჰისა — დარ ალ-დავლა, თბილისისა — დარ ალ-სორჟრი (‘ნეტარების ქალაქი’), ბაღდადისა — დარ ალ-სალამი, შირაზისა — დარ ალ-‘ელმი და ა. შ.

7. ზაჰირ ალ-დინ თაქრეშისთან საგანგებოდ ჩამოდიან შორი ქალაქებიდან, რათა მასთან კამათში შეამოწმონ საკუთარი ცოდნა თუ შეხედულების სისწორე. რაც არ უნდა გადაჭარბებული გვეჩვენებოდეს მოპაექრე კაცის ასეთი თავის ქება, მისი გამაბათილებელი საბუთი არ მოგვეპოვება. ამ პაექრობებში ის ქრისტიანული ლიტერატურის ღრმა მცოდნე ჩანს (არაა სარწმუნო მისი ცნობა: სხვათაშორის, დრო და დრო ვათვლიერებდი ამ წიგნებსო) და კამათის ოსტატადაც გვევლინება. როგორც აღვნიშნეთ (იხ. კომენტ. 1), ზაჰირ ალ-დინს ქრისტიანობასთან საკამათო სხვა თხზულებაც ჰქონია (არ არის გამორიცხული, რომ ის ავტორი იყოს ჩვენთვის ამჟამად უცნობი ასეთი ხასიათის კიდევ სხვა თხზულებებისა), რაც მას ერთგვარად სახელს დაუგდებდა გარკვეულ წრეებში.

როგორც თავად მოგვითხრობს, ქრისტეს მოძღვრებას თაქრემში საქართველოში გაცნობია. ტრაქტატში ის წერს: *این بنده را در اوایل دخول بلاد گرجستان و مطالعه انجیل چنان اتفاق افتاد که* - „საქართველოს ქვე-ყანაში ჩამოსვლისა და „სახარების“ წაკითხვის პირველ ხანებში ისე მომიხდა, რომ ა. შ.“ (გვ. 14).

მართალია, თაქრემის ტრაქტატს უთუოდ აქვს გარკვეული მნიშვნელობა იმ პოლემიკის შესწავლის საქმეში, რომელიც ქრისტიანობისა და ისლამის მქადაგებელთა შორის სწარმოებდა, ამავე დროს ჩვენი ავტორის არგუმენტები, როგორც ეს მოსალოდნელიც იყო, ყოველთვის არც ორიგინალურია და, მითუმეტეს, არც შეუვალი (ლიმილის მომგვრელია ერთი ასეთი „არგუმენტი“: თაქრემის თავისი ანტიქრისტიანული შეხედულების კვერის დამკვერლად გამოყენებული ჰყავს თვითონ ქრისტე, — თბილისში ყოფნის დროს სიზმარში ვნახე ქრისტე, მას შევეკითხე, ხომ ვარ მართალი-მეთქი და ქრისტე-მაც დამიდასტურა. საერთოდ ისე მოვეწონე მაცხოვარს, რომ სულ „ბარაქალა!“ „ბარაქალა!“ მიძახაო. გვ. 14).

8. აქ კონკრეტულად ბიბლიურ სოლომონ მეფეზე გველაპარაკებიან და არა შაჰ-სოლემდნზე, ზმით კი ავტორი ამ უკანასკნელს გულისხმობს (ასე რომ არა, შაჰი ტიტულითა და ეპითეტებით იქნებოდა მოხსენებული).

9. აღმოსავლური გადმოცემებისა და აპოკრიფული ლიტერატურის მიხედვით, ნამდვილი სარკე პირველად ალექსანდრე მაკედონელმა გააკეთებინა (ეს იყო გაპრიალებული მრგვალი ლითონი). ლეგენდის საგნად ქცეული ეს სარკე საფუძვლად დაედო ზოგ პოეტურ სახეს აღმოსავლურ, მათ შორის სპარსულ, ლიტერატურაში.

10. ელია წინასწარმეტყველის ადექვატი მუსულმანურ სამყაროში. გადმოცემით, ხეჭრმა მიაგნო უკვდავების წყაროს და შესვა ივი. რისი წყალობით, სანამ სამყარო ჰგაუს, ისიც იცოცხლებს.

11. ღმერთი იაჰვე მოსეს ქორების მთის ძირას ქაცვის ბუჩქში მოდებული ცეცხლის სახით მოველინა და ეგვიპტიდან ისრაელელების გამოსხნა დაავალა. მოსე ასეთი მისიის თავს დებაზე უარს იყო, — ჩემმა მოძმეებმა რომ არ დამიჭერონ, შენგან ვარ მოვლინებული. რა ვქნაო? მაშინ იაჰვემ მას მიანიჭა სასწაულმოქმედების, კვერთხის — გველად და საკუთარი ხელის ფერის თეთრად ქცევის, უნარი („გამოსე“, IX, 1—7).

12. „ოთხთავში“ აღწერილ ქრისტეს ზებუნებრივ თვისებათაგან მუსულმანურ გადმოცემებსა და ისლამურ ლიტერატურაში განსა-

კუთრებით ხაზგასმულია ქრისტეს ერთი თვისება — მკვდრის გაცოცხლება.

13. სათაურად გამოყოფილი სინგურით ნაწერი ჩვენს ფოტოპირზე არ იკითხება, მაგრამ, ავტორის ცნობის თანახმად, აქ ('დასაწყისი') უნდა ეწეროს.

14. მაკარიოსი (სრული სახელწოდება: მაკარიდეს იბნ ალ-ზა'ინ ალ-ჰალაბი ალ-ანთაქი) წარმოშობით იყო ჩრდ. სირიიდან. 1635 წ. აირჩიეს ალემოს მიტროპოლიტად, 1647 წელს — ანტიოქიის პატრიარქად. რეზიდენცია ჰქონდა დამასკოში. დარჩა მრავალი შრომა, უმეტესად კომპილაციური ხასიათის ისტორიული ნაწერები, რომელიც მას გზადაგზა, გარკვეული სისტემის გარეშე შეუქმნია სხვადასხვა, მათ შორის, ბერძნული, წყაროების გამოყენებით. განსაკუთრებით ფასეულად მიიჩნევენ მის შრომებს აღმოსავლური ეკლესიის შესახებ. დიდი ადგილი ეთმობა მაკარიოსის მეცნიერულ-ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში მოგზაურობის შთაბეჭდილებებსა და სხვათა მიერ ნახული ამბების გადმოცემებს. ბევრი იმოგზაურა. თავის შვილთან, პავლე ალემოელთან ერთად იყო საქართველოსა და რუსეთში. გარდაიცვალა 1672 წ.⁴ დაგვიტოვა საქართველოს აღწერა (იხ. П. Жузе, Грузия в XVII столетии по изображению патриарха Макария. Казань, 1905. შემდეგი: Жузе).

15. ოსმალო (ოტომანი) სულთანთა დინასტია, რომელსაც სათავე დაუდო სულთანმა 'ოსმანმა (1299—1326), თურქეთის იმპერიას მართავდა 1925 წლამდე.

16. მაკარიოსისა და მისი შვილის, პავლეს, ამ მეორე მოგზაურობის მიზანი შესაწირვების მოგროვება იყო. ყოველშემთხვევაში, სხვა მიზეზი ცნობილი არ არის.⁵

17. სპარსულ და თურქულ წყაროებში იმ დროს იმერეთს ბან-შან-ჩაყ ეწოდებოდა, ხოლო სამეგრელოს — დანდანი. ასევე აქვს ეს მხარეები მოხსენებული თაქრეშის.

18. ზაპირ ალ-დინი საქართველოს საქმეებში ჩახედული პირი ჩანს. ამიტომ, მისი ცნობა, მაკარიოსი საქართველოს ყველა სამეფოსა და სამთავროში „გულთბილად და ტკბილად მიიღეს“ და გულუბნოდ დახმარება აღმოუჩინესო, ყურად საღებია.

⁴ მაკარიოსის შესახებ არსებული დიდალი ლიტერატურათაგან იხ. И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 687; ნ. ასათიანი, მასალები, გვ. 11 და შემდეგ.

⁵ И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 691.

19. თვალში საცემია იმ დროისათვის დამახასიათებელი ასეთი მოვლენა, ქრისტიანთა და მაჰმადიანთა ერთად თავშეყრა.

20. თაჭრეშის მითითებანი ძველი და ახალი აღთქმების ადგილებსა, როგორც წესი, ამ წიგნთა კანონიკური რედაქციების დაყოფებს (თავებსა და მუხლებს) არ ემთხვევა (შღრ. კო მ ე ნ ტ. 23), არც სხვაობის რაიმე პრინციპი შეინიშნება. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ავტორის მიერ ნაგულისხმევი ადგილი იკითხება XII თავში (იხ. მ ა თ ე, XII, 38—40),

რაც შეეხება მოხმობილ ციტატებს, ერთი-ორი გამონაკლისის გარდა, ისინი ზუსტია (ასეთი, არაზუსტი ადგილები ბრჭყალებში არ გვიჩნის). ეტყობა, რომ ამ ტრაქტატის წერის დროს მას არაბული „ოთხთავი“ წინ უღევს.

21. შღრ. მ ა თ ე: „და მეცხრესა ოდენ ეამსა კმა-ყო იესო კმითა დიდითა და თქუა: ელი, ელი! ლამა საბაქთანნი? ეს არს: ღმერთო ჩემო, ღმერთო ჩემო, რამსათუს დამიტევებ მე?“ (X XVII, 46).

22. იხ. მ ა თ ე, X XVIII, 1—6.

23. თაჭრეშის სათვალავით მეთოთხმეტე თავი მათეს „სახარების“ XII თავს უნდა შეესაბამებოდეს (შღრ. კო მ ე ნ ტ. 20), მაგრამ მეთოთხმეტე თავში ასეთი გამონათქვამს არ ვხვდებით. ასეთი ცნობები დაცულია სხვაგან: „მან მაცთურმან თქუა, ვიდრე ცოცხალა იყო, ვითარმედ: „შემდგომად სამისა დღისა აღვდგეო“ (მ ა თ ე, X XVII, 63. შღრ. მ ა რ კო ზ: „მესამესა დღესა აღდგეს“. IX, 31).

24. იხ. მ ა რ კო ზ, XVI, 1—3.

25. შღრ. ლ უ კ ა X XIV, 1: „ხოლო ერთსა მას შაბათსა ცის-კარსა მსთუად მოვიდეს საფლავსა მას“ იო ა ნ ე: XX, 1: „ერთსა მას შაბათსა მოვიდა მარიამ მაგდალენელი განთიად“.

26. იხ. მ ა თ ე, X XVII, 45; მ ა რ კო ზ, XV, 33; ლ უ კ ა, X XIII, 44; იო ა ნ ე, XIX. ვარსკვლავების გამოჩენაზე კი, რომელზედაც მიუთითებს მაკარიოსი, აქ არაფერია ნათქვამი.

27. იხ. იო ა ნ ე, I, 19—23.

28. იხ. მ ა თ ე, XVII, 10—13.

29. იხ. მ ა რ კო ზ, IX, 11—13.

30. იხ. მ ა თ ე, XI, 13—15. ბიბლიაში მინიშნებულია წინასწარ-მეტყველთა, კერძოდ, ელიას და ენოქის გამოცხადება მომავალში. ამის გამო ქრისტიანებმა იოანე ნათლისმცემელი მეორედ გამოცხადებულ ელიად შიიჩნიეს. აქვე შევნიშნავთ, რომ ისლამურ ლიტერატურაში (და მათ შორის, ბუნებრივია, თაჭრეშის ტრაქტატშიც) იოანე ნათლისმცემელს **حیى** (ჰაჰა) ეწოდება, ქრისტეს მოწაფესა და

სახარების ავტორ იოანეს — **يوحنا** (ეუჰანანა), ხოლო იონას, მეხუთე წინასწარმეტყველს თორმეტ ე. წ. მცირე წინასწარმეტყველთაგან, რომელიც თევზმა შთანთქა — **يونس** (აუნოს).

31. მაკარიოს ანტიოქიელის განათლებასა და ერუდიციას მისი ბიოგრაფები მაინცდამაინც დიდ ხოტბას არ ასხამენ. ამდენად, თაქრეშის ეს ცნობა სარწმუნო ჩანს.

32. თაქრეშის მიერ ჩამოთვლილი არაბული თეოსოფიური ტერმინების ქართული ადექვატები დაგვიდგინა ნანა კილაძემ. აქვე ვურთავთ მის ნარკვევს ამ საკითხზე (იხ. დ ა მ ა ტ ე ბ ა 1).

33. მაჰმადიანად მონათლული ვახტანგ V-ის თათრული სახელი იყო შანჰავეზი, ხოლო მისი შვილის არჩილისა — შანჰაზარი. თაქრეშმა მათ მხოლოდ ამ სახელებით იხსენიებს. მათ მიერ გაცემულ ორენოვან (ქართულ და სპარსულ) ჰოქმების ქართულ ტექსტებში ვახტანგ V და არჩილი ხელმწიფის თუ მეფის ტიტულს კი იტოვებენ, მაგრამ თავს თათრულად იხსენიებენ (პირველი — შანჰავეზობით, მეორე — შანჰაზარობით).

34. ა რ დ ა შ ი რ - ბ ე გ ი, რომელსაც შანჰავეზ-ხანის კარზე ნდივანბეგის სახელო ჰქონია, არის საკმაოდ ცნობილი პიროვნება, ედიშერი, ზაალ არაგვის ერისთავის ძმისშვილი, ვახტანგ V-ის დისწული. მისი მამა „გიორგი იყო კაცი ამაყი და უარშო და არა მორჩილებდა ძმასა თჳსსა, ხოლო შეიპყრა ზურაბ ერისთავმან (ზაალის ძემ. — მ. თ.) და ბატონმან თეიმურაზ და დაკლებულ-ყო ორთავე თუალთაგან“⁶. ედიშერმა და მისმა ძმებმა, ყოველშემთხვევაში, „ოთარმან და ძმებმან მისმან“, მოკლეს ზაალ ერისთავი“⁸, რომელიც სპარსელთა წინააღმდეგ აღმდგარი კახეთის 1659 წ. აჯანყების თანამგრძობი და მონაწილე იყო. შანჰავეზმა თავის ერთგულ დისწულს სამსახური დაუფასა, მდივანბეგად (მსაჯულთუხუცესად) დანიშნა⁹.

ედიშერს ვახტანგის ტახტის განსამტკიცებელ არაერთ ბრძოლა-

⁶ იხ. ქ ა რ თ უ ლ - ს პ ა რ ს უ ლ ი ის ტ ო რ ი უ ლ ი ს ა ბ უ თ ე ბ ი, ტექსტი დაადგინა, თარგმანი და შენიშვნები დაურთო ვ. ფუთურაძემ. თბილისი, 1955, გვ. 284, 287, 290, 308.

⁷ ქ ა რ თ ლ ი ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ა, II, გვ. 437.

⁸ ი ქ ე ე, გვ. 439. ვახუშტი: „მოურთეს ე ქ უ ს თ ა მ ა ხ ლ ნ ი და მოკლეს ზაალ ერისთავი, ბიძა თჳსი“ (გვ. 488).

⁹ ედიშერის, როგორც ქართლის მდივანბეგის განჩინება გვხვდება 1661 წლიდან. ჩანს, 1660 წელსვე (როცა ზაალი მოკლეს) მას უკვე შეცვლილი ჰყავს მდივანბეგი როინი (იხ. ქ ა რ თ უ ლ ი ს ა მ ა რ თ ლ ი ს ძ ე გ ლ ე ბ ი. ტექსტები გამოცდა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. თბილისი, 1972, გვ. გვ. 120, 121, 123).

ში მიუღია მონაწილეობა. მას სამართლიანობასა და გმირობას უქებს ფეშანგი თავის „შაჰნავაზიანში“¹⁰.

35. ა. საინტერესო სურათია დახატული იმის გასარკვევად, თუ რას ნიშნავს ევროპელ მოგზაურთა და თანამედროვე ისტორიკოსთა გამოთქმა: ქართველ მეფეთა „გარეგნულად გამაჰმადიანება“, როცა სამეფო კარი და ქვეყანა ქრისტეს ესავეს და ამით ეროვნულ თავისებურებებს ინარჩუნებს.

ბ. უნებურად გვაგონდება „კალმასობაში“ აღწერილი კამათის დროს მაჰმადიანი ხელმწიფის ნათქვამი: „მცირედ მაკლს, რომელ ქრისტიანე არა მყაო“ (II, გვ. 177).

36. ვახტანგ V-მ „მოგუარა ლუარსაბს რევაზ არავს ერისთვის ასული მარიამ ცოლად და უქმნა ქორწილი ლილოსა ზედა დედებით წარჩინებულნი“¹¹. „უქმნა არჩილ ქორწილი ძმასა თვისსა ლუარსაბს ლილოსა ზედა რევაზ ერისთავის ასულსა ზედა“¹².

37. ეს ქრისტიანული დღესასწაული ზაფხულში ყოფილა (როცა მეფე სააგარაკო სახლში იდგა ლილოში). იგი შემდგარა მარხვის შემდეგ. სად? (მარტყოფი, სამება, ნინოწმინდა?), როდის?

38. გარდა რომისა და ბიზანტიისა, რა უმსპარსულად ეწოდებოდა ბიზანტიის ყოფილ ტერიტორიებს, მათ შორის აწინდელი თურქეთის დასავლეთ ნაწილს. ვინ იგულისხმება აქ და სადაურია ეს მღვდელი (რომელსაც არჩილი იხსენიებს როგორც მღვდელს, თანაც ეკლესიის წინამდგომს და არა პატრის), რომლისთვის კახეთში გარკვეული მრევლი ჩაუბარებიათ, მართლმადიდებელი ბერძენი თუ რომაელი კათოლიკე, კაპუცინელი (კახეთში ამ დროისთვის სწორედ კაპუცინელი ბერები მოღვაწეობენ) მისიონერი? სირიელი მართლმადიდებელი ის არ არის (არაბული არ იცის).

თვითონ მაკარიოსი თავის დღიურში, სადაც საქართველოზე იძლევა ცნობებს, მართლმადიდებელ ქართველს موعظك-ს უწოდებს¹³.

¹⁰ ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, გ. ლეონიძისა და ს. იორდანიშვილის რედაქციით. თბილისი, 1936, გვ. გვ. 140, 182. ვახუშტის ცნობით ძმები ისევ „განდგნენ, რამეთუ აქუნდათ მანკიერება“, და ტახტის მაძიებელ ერეკლეს (ნაზარალი-ხანს) მიემხრნენ. ცოტახნის შემდეგ „შეუდნო მეფემან და მისცნა მათნი ყოველნი“ (გვ. 453).

¹¹ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა ტაქტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ. თბილისი, 1973, გვ. 454.

¹² იქვე, გვ. 603.

¹³ მაკარიოსის ამ ცნობათა ერთი ნაწილის კრიტიკული ტექსტი გამოქვეყნებულია. იხ. გ. წერეთელი, არაბული ქრესტომათია. თბილისი, 1975, გვ. 81.

ამდენად, ცხადია, როგორც ეს გ. წერეთელს აქვს განმარტებული, ۶۰۹ აქ მართლმადიდებელს ნიშნავს¹⁴. მაგრამ თაქრეშის ამ კონკრეტულ კონტექსტში ლაპარაკია არა სარწმუნოებაზე, არამედ წარმომავლობაზე. ეს მღვდელი წარმოშობით „რუმელი“ ყოფილა.

კაპუცინი ბერები ქართლის მეფე შაჰნავაზმა კარგად მიიღო, თბილისში მათ აჩუქა ორი სახლი, ერთი საცხოვრებლად, მეორე — ეკლესიად. 1663 წ. რომის პროპაგანდისტის გაგზავნილ წერილში ერთ-ერთი მისიონერი წერს: „თუმცა ეს ქართველი მეფე გამაჰმადიანებულია, მაგრამ მაინც ძლიერ კარგად მიგვიღო. ორი სახლი მოგვცა, რათა ერთში ჩვენ დავდგეთ და მეორეში პატარა ეკლესია მოვათავსოთ. ეკლესიაში უკვე ვწირავთ და მთელი ქალაქი ესწრება. ღვთისმსახურების შესრულების დროს ეკლესია ქალაქის საუკეთესო პირებით ივსება: ესწრებიან ქართველები, სომხები, მამაკაცები, დედა-კაცები, ეპისკოპოსები და მღვდლები“¹⁵.

მაგრამ 1675 წ. პატრების მიერ ასევე რომში გაგზავნილ წერილიდან ჩანს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში მათ ჯერჯერობით მხოლოდ ორი ეკლესია აქვთ, თბილისსა და გორში. ამავე წერილის ავტორი წერს: „მესამე მისიონის დამყარება საჭიროა კ ა ხ ე თ შ ი ა ც, რომელიც ცალკე და უდიდესი სამთავროა... ი ქ ხ შ ი რ ა დ მ ი დ ი ა ნ მისიონერები თბილისიდან“ (ხაზი ჩვენია. მ. თ.)¹⁶.

ამდენად, ცხადი ხდება, რომ 1675 წელს კახეთში კიდევ არ სწირავს კათოლიკე მღვდელთმსახური. თაქრეშნ კი ამ „რუმელ“ მღვდელს მანამდე, ან 1664 ან 1669 წელს, ეკამათება.

ვფიქრობთ, აქ მართლმორწმუნე ბერძენ მღვდელთან უნდა გვქონდეს საქმე. ამ დროის საქართველოში მართლმორწმუნე ბერძენ მღვდელთა ოფიციალური მოღვაწეობა დადასტურებული აქვს მაკარიოს ანტიოქიელს (იხ. Ж у з е, გვ. 21).

39. არჩილს, რომელიც ამ დროისთვის ჯერ კიდევ ახალგაზრდა იყო (თუ ეს პაექრობა 1664—1666 წლებს შუა შედგა, არჩილი 17—18 წლის იქნებოდა, ხოლო თუ 1669 წელს — 20—21 წლისა), თურქული ენა გამართულად სცოდნია, რელიგიის საკითხებზე პაექრობების მონაწილეთა მსჯელობების თავისუფლად თარგმნა შეძლებია. მაგრამ, ჩანს, ეს ენა ღრმად მას არ უნდა სცოდნოდა, რადგან მისივე

¹⁴ გ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 1951 წ.

¹⁵ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. თბილისი, 1902, გვ. 224.

¹⁶ იქვე, გვ. 251.

თანდასწრებით ეუბნებიან მოპირისპირეს (თუ ეს ცნობა სანდოა): მეფე ასეთ ფილოსოფიურ ტერმინებში ვერ ერკვევაო.

40. ისლამურ ლიტერატურაში ასე იწოდება იოანე ნათლისმცემელი.

41. ბიბლიური პირველი ხუთი წიგნის ებრაული სახელწოდება. „თორაში“ შედის: „შესაქმე“, „გამოსვლათა“, „ლევიტელთა“, „რიცხვთა“ და „მეორე შჯულისა“.

42. იგულისხმებიან იაკობის ბიძაშვილები: ლია და რახილი, რომელნიც ცოლად შეირთო იაკობმა. მას უმცროსი, რახილი, უყვარდა, მის გამო ემსახურა თავის ბიძას შვიდი წელიწადი, მაგრამ ამ უკანასკნელმა, იმ საბაბით, რომ უფროსზე ადრე უმცროსის გათხოვება წესი არ არისო, ლია შერთო. ამის გამო იაკობი იძულებული გახდა, კიდევ ემსახურა ბიძამისთან შვიდი წელიწადი და ახლა რახილი ეთხოვა (შ ე ს ა ქ მ ე, XXIX).

43. იგულისხმება როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ სამყაროში ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე და თეოლოგი ეუტახიოსი (სა'ნდ იბნ ალ-ბნფარჟე ეფთრშინაჟში. 876—939), ალექსანდრიის პატრიარქი¹⁷.

თვითონ ტრაქტატში თაქრეში ერთხელ კიდევ იხსენიებს ეუტახიოსს და მის ნაშრომს: سعيد بن بطريق نصراني در كتاب نظم الجوهر „სა'ნდ იბნ ბაფარჟე ქრისტიანი წიგნში: ნაშბ ალ-ჯავჰარი“ (გვ. 31).

44. იხ. ლ უ კ ა, I, 11—15.

45. ეს გაბრიელი არ შეიძლება პავლე ანტიოქიელის მეგობარი გაბრიელ ალ-სა'აგი იყოს, რომლის დაყინებითი თხოვნით შექმნა ამ უკანასკნელმა თავისი მოგზაურობის წიგნი¹⁸, რადგან იგი კათოლიკე ჩანს და თაქრეშის მოხსენიებული ჰყავს, როგორც პატრი (თუ გავიხსენებთ, რომ ამ დროისთვის საქართველოში კათოლიკე მისიონერი ბერი ბევრი იყო, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს პირიც კათოლიკეა). ავტორი საყურადღებო ცნობებს იძლევა ამ პატრი გაბრიელზე. იგი ეჭრენჯია (ამ ტერმინზე იხ. კ ო მ ე ნ ტ. 5), სამშობლო კარგა ხანია, მიუტოვებია. სანამ საქართველოში ჩამოვიდოდა, მრავალი წელი ეგვიპტეში უცხოვრია. შემდეგ ირანში გადასულა, ჯერ ისპაანში დარჩე-

¹⁷ უფრო ვრცლად მის შესახებ იხ. C. Brockelmann, 'Geschichte der Arabischen Litteratur. I. Leiden, 1943, გვ. 154. (ე. კრაჩკოვსკის VI ტომის დამატებაში ეს ეუტახიოსი მონოფიზიტობის მამამთავარ ეუტახიოსში (V ს.) აქვთ წიგნის შედგენელთ არეული (იხ. И. Ю. Крачковский, VI გვ. 668).

¹⁸ И. Ю. Крачковский, IV, გვ. 679.

ნილა, შემდეგ კი თავრიზში დაუყვია დიდი ხანი. აქ დაუწერია ქრისტიანულ დოგმათა დამასაბუთებელი ტრაქტატი (მას ჩვენ არ ვიცნობთ), რომელსაც დაწვრილებით განიხილავს და აკრიტიკებს თაქრეში თავის „ხოცრათ ალ-ჰაყყში“. თავრიზიდან თბილისში წამოსულა, რადგან აქ ეგულებოდა თაქრეში. ამ უკანასკნელის ავტორიტეტში დაჭერებულს (თუ მით გალიზიანებულს) მისთვის უთხოვია, გამოეთქვა თავისი მოსაზრებანი თუ შენიშვნები მისი, გაბრიელის, ტრაქტატის შესახებ. გაბრიელს სათანადო ცოდნა ჰქონია ისლამურ ღვთისმეტყველებაში, დაუფლებული ყოფილა არაბულ, თურქულ და სპარსულ ენებს. თაქრეშისთან პაექრობაში დამარცხების შემდეგ (თუ გამო) ირანშივე უქუქცეულა, ხოლო დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ სამშობლოში დაბრუნებულა.

ვფიქრობთ, ეს პირი უნდა იყოს ის კაპუცინელი მამა გაბრიელი, რომლის შესახებ ი. ტაბალუამ მის მიერ მოპოვებულ საარქივო მასალებიდან თავაზიანად მოგვაწოდა ასეთი ცნობები (რისთვისაც მას გულითად მადლობას მოვახსენებთ): 1629 წ. აპრილს ნეტარი მამა პასიფიკ პროვანსელი წერილს უგზავნის მამა გაბრიელს, კაპუცინელ მღვდელს, რომელიც ამ დროს ისპაანშია. მამა პასიფიკი პროვანსელი და მამა გაბრიელი ერთად მოღვაწეობდნენ სპარსეთში. გაბრიელი დარჩა შაჰ-აბაზის სიყვილის შემდეგაც. მან ახალი შაჰისგან ახალი შეღავათიანი განკარგულების მიღებას მიიღწია. მამა გაბრიელი ოცდახუთი წელი დარჩა სპარსეთში, მის სხვა და სხვა რაიონში. „შაჰი და უფლისწულები დიდი სიამოვნებით საუბრობდნენ მასთან ისპაანში“, როგორც ნათქვამია მამა გაბრიელის წიგნში „Traité de la religion, du gouvernement et de l'histoire des Perses“, რომელიც მისი გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნდა. აქვე დასახელებულია მისი წიგნი XVII ს. ირანში მოღვაწე მისიონების შესახებ „შესავალი წიგნისა ღვთაებრივი რწმენის“¹⁹ არჩევის შესახებ და ვალდებულებანი, რომელიც მოელის ადამიანს“.

46. სწორედ ალეპოში ეს გვარი (თუ სახელი) მანამდეც დასტურდება. XV საუკუნეში ამ ქალაქის ციხის კომენდანტია ვინმე შაჰინ ალ-მო'ამადინ²⁰.

¹⁹ ხომ არ იგულისხმება აქ ინდოეთში აქბარის (1556—1605) დროს გატარებული რეფორმების შედეგად შემოღებული სარწმუნოებათა შემაწყნარებელი ცნება „ღმ-ე ელაჰი (ღვთაებრივი რწმენა)?

²⁰ И. Ю. Крачховский, IV, с. 491.

[۱] جواب نامه ملک داود صاحب ابغاز

مثال همایون ملک اعظم پادشاه معظم قیساروس اکرم
 حسیب نسیب عادل مؤید جلال الدنیا و الدولة غیاث الملة
 المنسیحیة ضیث الامة العیسویة تاهر القیاصرة قانع الجبار
 ناصر صلیب الاعظم کشف جنوش انصارى تاج الحوارین وارث
 السریر و التیجان اسطفانوس المشرق و المغرب حافظ دین روح
 الهی ملک ملوک ابغاز و الشکی و الالان و الرّوس عون المسیح ادام
 الله دولته و خلد ملکه ملاطفه مسرت فزای مجلس اعلى مشعون
 بلطایف بنده نوازی و پاکر فزای بدین بنده و دعاگوی دیرینه آن
 خاندان مبارک و آستانه قدیم که ابد الذهر از بلیات زمانه غدار
 مصون باد رسید بوسید بر تارک سر نهاد و بر دیده مالید تعظییش
 را بر قدم عبودیت ایستاد مضمونش مطالعه رفت بر اسرار مودت
 و یکنادلی اطلاع افتاد حسن اعتقادی که در باره این بنده و

دعاگوی آن نسل ظاهر نموده بود بشنا و دعا مجازات نمود
 غرض از اهل پاک همین تا دارد و تا باد چنین باد الطافی که
 نسبت مکاتبات ستر معصومه ملکه ملکات الاناق شرح داده
 بود همایا که اقتضاء عصمت آن معصومه از آن بیشتر است
 ۵ که بندگان را حضرت اعلی و جناب خسروی از این طرز
 نماید و از عرق ظاهر و عقل و اخرو دین متین و یقین وافی
 آن خداوند ستر معصومه بدیع و غریب نیست که آن خاندان
 صفات محمود و مآثر مشکور معروفست حق بجز آن این
 بندگان را توفیق قیام بمواجب حُرّف حقوق خداوندانه آن ستر
 ۱۰ معصومه کرامات گرداناد و از نکبات محالت مصون داراد تا روز
 به روز در بندگی مطالعه بیشتر رود و باعزاز و اکرام لحظه
 بلحظه مراقبت نموده آید چه خدمت عمران اکبر و مهد بزرگوارش
 بر جمله اهالی اقلیم روم عمرها الله ببقاء سلاطینها واجب مطلق
 و فرض عین و عین فرض است اشارت که در باب ملتسمات این
 ۱۵ صوب بیادشاهان ترکسان فرموده بود از لطف پادشاهانه و
 حسن تربیت خسروانه دور نمود بخمد و ثنا و افرین و دعا و

مجازات آن حفظ الغیب کرده می آید بعد الیوم طریق مکاتبات
و جاده مراسلات و سبیل ملتسمات مسلوک داشته اند
و احوال محدث و متجدد بر وفق حال اہار و درجہ ہموارہ
انتاد ابن خاندان قدیم ظاہر بودہ است از ابا و اجداد و در گذشتگان
۵ و وصیت ملکہ مرحوم تمنّیہا اللہ مغفرانہ و این خاندان مجلس
اعلی بر قدم سالقان مصالح آن خاندان را مواجہ می باشد
حزاء اللہ غیر الخس بیوستہ سبیل مکاتبات و مراسلات و
تصاد و اثنق مفتوح فرماید داشتن نادر متجددات امور اطلاع
افتد و ملتسمات نمودن دریغ نفرماید تا در اتمام آن مسادرت
۱۰ نمودہ آید ان نشاء اللہ تعالی

۱۰ [۲] حواب نامہ ملک داود صاحب تفلیس

مشرنہ بزرگوار و مایہ افتخار مجلس اعلی خداوند اعظم ملک
معظم حسیب نسیب ناصر الدنیا و الدولہ شمس الملة العیسویۃ
۱۰ و جمالہا عضد ملک الامہ و کمالہا نصرۃ النصاری و معینہم ملعاء
۱۵ القسبیین و صلیبہم کھف الرهبانیۃ و شرفہا ملک الملوک

الابغاز مرزبان الروم والروس نصیر دین روح الله خلد الله
 دولته وابد ملکه بدین بنده و هوادار قدیم نیکخواهان دولت
 و خاندان رافت و شفقت رسید بوسیده شد و بر تارک
 سر و بر فرق جبین نهاده امد موردش باکرام تجلیل و
 اعزاز و تعظیم و تقبیل منلقی گشتت باشاشات فزود ۵
 مسیرت نمود شرح آرزومندی و نیازمندی که بوجه
 تلطف بی تکلف آنها فرموده بود از این جانب الاف و
 اصعاف آن اشتیاق تصوّر فرماید تشامد قلوب آن معانی
 نهانی را عیان باز نماید که القلب عندکم فانظر ماتری نیه
 دل خود برتوست باتو نقریر کند * سری که [به] نوک کلک ۱۰
 کنده اشارتی که در باب مواخواهی خلوص مودت با آل سلجوق
 و صفاخت و اخوت با سلطنت دودمان خاندان قدیم
 فرموده بود از آن جانب رفیع و حضرت اعلی که همواره
 بیکنادلی موصوف بوده است و بدیت آن خاندان مبارک
 اباعن جدی همگنان راجع و سابق بوده است غریب و ۱۵
 بدیع نمی آید که سیرت آن جمله مرضیه همان اقتضاه
 می کند ضاعف الله توفیقه و زاد فی کل لحظه ترفیقه
 عتابی که درباره انسداد مکاتبات و مراسلات رفته است
 بجای خویش است

[۳] نامه ملک ابغاز

زندگانی مجلس اسمی ملکی اجلی فاخری ما حدی
عمدی عدی ذخری نسیبی جلال الدینا و الدولة ناصر
الملة العیسویه کهنف الامة المسیحیة حامی البلاد ملک
الملوک الکرچ و الانغاز و الالان و الشکی و الغزر عظیم
النصارى شرف العوار یین ولی روح الله شمس الملوک
و السلاطین دایم باد فراوان سال درود و خدمت و افرین
و مدحت از سر حلوص و لا رسانیده می آید اعتداد بمقام
شریف مجلس اسمی ملکی اسماء الله رفته هرج بیشتر
است همواره تهمت برافامت رابط موالات مقصور بوده
است و استعلام اخبار سار استقامت امور دولت مجلس
اسمی ملکی اسماء الله رفته هر چند توقع داشته می آید
که مفاوصات شریف بر توالی رسیدی و به سوانح امور
اعلام فرمودی فیما بعد چشم داشت پنهان است که

مکاتبات کریم منقطع نشود و مطالعات برنوا ترسد تا
مرا بر اتحاد روز به روز استحکام زیادت گردد که معاوضت
و مطالب میسر باد و اغراض و امانی ارادات و اخارش جاری

۲

!

[۴ به ابراهیم باکوبی]

القمه ، اگر تا این غایت خدمتی اصدار نیفتاد و کشف الحال نرفت ،
 علت آن بود که دل معلول می دانست که برای مجلس عالی همه احوال
 زمان به زمان مجدّدات کشف است ، که بصیرت زاهره مجلس عالی
 جام جهانمای آن جهانی است ، و آفتاب جهان تاب این جهانی . از دریچه
 ۵ فکر و روزن دل همه ذرات احوال و دقائق اشکال ، روشن و هویدا بیند ؛
 و از رخنه تقدیر هیچ نادره ای بیرون نجهد ، که برای عالی پوشیده ماند .
 پس بر خاطر مقدّس ، که طیب عیمی صفت است ، چه علت عرض دادی ،
 که به امله تجارب ، محسّس روزگار گرفته است . می داند که چگونه نبض مبتلی
 دارد از مواد ظلم ، و چه سوء المزاج بی انصافی دارد از نامتمدی اختلاف ؛ و
 ۱۰ آب و هوای شروان به عنونت انفاس جافیان جیفه نهاد چگونه و باناک
 شده است . در آن وقت که : دم را از خدمت خداوند نقل افتاد به
 بردع ، رسول پادشاه نصره الله به خادم پیوست با تشریف و فرمان عالی
 مهتران و دوستان چنان گمان بردند که معاودت بنده به شروان ، که
 دارالاحن و دیرالحن است ، زیادت مراد و مرام و امل ، مال و لام و اسپ و
 ۱۵ ستام باشد . الحقی که اینجا رسید ، آن زیادت ، نقش زیاد شد ؛ و از آن مراد ،
 مردیافت ؛ و از آن مرام ؛ و از آن امل ، الم ؛ و از آن لام ، ملام ؛ و از آن
 اسپ ، آسیب ؛ و از آن ستام ، ستم . . . پادشاه نصره الله و ظفره نیکترای بود

وهست ، اما معطلان که از زیور مردی

عاطلند ، بدرایش می گردانند آینه بس روشن است ، به نفس
ظلمت آمیزش تیره می گردانند آفتاب پاشنده و بختنده است ، لکن

به میغ منعش پوشیده می دارند ... هر چه روزی آمد ،

چون روز بهاری ، سگالش آن ماستان را فزایش بود . در میان مهتری^۵
پادشا گوهر بود . میانه عقد گوهر بقراطیان ، و یگانه عهد دولت داودیان ، که
انصاف او بقراط این علت و داود این آیین بود . امیرانمهسالار اجل
عادل ساین ، عزالدوله مخلص المسیح ، باقرقار ، که چون محمد باقر عالم
خاکی را به قارخاک زده است ، من بنده را از حسن حمیت حمایت می کرد ،
و هم پیش نمی رفت . که او نیز از بی درمانی درمانده تر از دیگران بود .^۱

[۵ در جواب ملک انجاز گیورگی]

زندگانی حضرت عظمی : خداوند جهان ، ملک ملوک الزمان ،
 اعظم معظم : هرقل اعظم ، بطلمیوس اجل ، فیلقوس عدل ، جلال الدولة
 الغراء ، علاء الملة الشماء ، مالک رقاب العطاء ، عظیم الدنيا ، سلطان النصاری ،
 ناصر السلاطین : خلیفه الحواریین ، سید القیصره ، مؤید البطالسه ، مهجتن -
 ۵ الاکاسره ، ملقن الاساقفه ، ظهیر الملکانیه ، محیی النصرانیه ، عدل سبعة اقالیم ،
 اعلم ثلثة اقالیم ، الحواری الاعلم ، حافظ الصلیب الاعظم ، قیصر المطلق ، معین
 ثلث فرق ، امین الانجیل ومعوانه ، حسام المسیح و برهانه ، مظهر العدل والوجود ،
 مفخر آل داود : نعمان الایام ، کھف آل بہرام در مزید ابھت جهاننداری و
 تمھید ابھت کامکاری و زنده داشتن مکرمت و تازہ گردانیدن
 ۱۰ معدلت و اظهار معالم نصرانیت و احیای مراسم رهبانیت سالیان ابد مدت
 باد . و ذات معظم شہرباری : کہ خلیفه روح الله است . و روح مشخص ، و
 ماوک مشارق و مغارب استکمال ازوکنند ، از هجوم عین الکمال معصوم ، و
 روزگار انور جهاننداری به اشراق انوار جلال موسوم . و تخت داران و تاج -
 داران به مکان عالی پناه و سرفراز و آفریدگار عز اسمہ هادی و مرشد
 ۱۵ و کارساز . خادم مخلص کہ طوق دار عبودیت است : سلام و خدمت موظف
 و مرتب می دارد ، و به التزام خدمت آستان معلی ، کہ آسمان معالی است ،
 آرزومند و متعطش می باشد ؛ و به شرف دستبوس اعلی ، کہ سرچشمہ نیل
 مکارم است ، نیازمندی تشنگان چشمہ حیوان می نماید . و چون می نماید کہ

اشغال همایون جهاننداری بروفق نیت و حسب امنیت جاری و منظم است ،
از لذت این بشارت در بشره بشریت نمی گنجد . شکرهای آغازی ، و تهنیت
نامه می سازد و اگرچه مدتهاست که بنده مخلص نایان اعلی را اعلامه الله
و حرسمم عن التآیبات ، به انفاذ خدمات و انبساط مکاتبات هیچ ابرام
۵ نرسانیده است و تصدیع نیفزوده ، و از جاده ادب تجاوز نکرده ، و خویشان را
بر یاد خاطر منور جهاننداری روحه الله و ادام ملکه نداده ، و محافظت نمودن
بر تخفیف از مفترضات خدمات شمرده ، اما به هر اقلیم که رسیده است ، اقلام را
به رقوم مدایح شهریاری معبر داشته است ، و به هر خطه که گذشته ، زبان را
به خطبه ثنائی زاهره جهاننداری غضب یمانی کرده ، و به جواهر مناقب
۱۰ خاندان معظم ملک الملوك دامت عظمته مسامع اخلاق را مشتف ، و مجامع
اوقاف را مشرف گردانیده . چنانکه خانه داران خاندان ملوک را از آن غبطی
غیرت آمیز و حسرتی حیرت انگیز حاصل آمده . و درین وقت چون آوازه
بشری رسان رسیده که مواكب علیاء جهاننداری ، که سعد اکبر در رکاب
و بحر اخضر در عنان دارد ، با جیوش کوه پیکر و عساکر دریافش ، که عرصه
۱۵ زمین از جوش آن تنک صفت نماید ، به فال فرخ ، بر اطراف
ممالک شروان حیاه الله و احیایا ببقاء مالکها معسکر و محیّم فرود ، و خاک
مطهر شروان را نشانه گاه آب خضر و آتش خلیل و باد مسیح گردانید ، و
همای رایت علیا بر بیضه دار الملک شماخی نورها الله سایه سعد السعود
برافگند ، و همان لطایف اعادت نمود که کرامت مریمی با نخل بی بر ، و معجز
۲۰ عیسوی با قالب عازر ، و همان دست برد ایلاف فرمود که سحاب ربیعی و اعتدال
طبیعی با نوای نباتات . بنده مخلص این سعادت عظمی را

براسماع باشندگان خطهٔ آذربيجان شرح می‌داد و اشباع می‌کرد ، و ساعی
 باز می‌گفت که : دو ملک بخش ممالک ستان ، و دو مخالف بند شهر گشای
 که هر یک تاج دار سه اقلیم است ، بریک سریر مسرت استرواح منافت و
 منافت یافتند ، و دو قطب را به یک مرکز و دو شه را در یک خانه ملاقات
 افتاد. **۵ جمع الشمس والقمر** . ناظران یمین و یسار را که ملایک اند حاصل است
 که مغرب بقراطیان و داورِ داودیان با افسر بهرامیان و سرور اسلامیان مستأنس
 گشت . داود با سلیمان و زال دستان با رستم توران ستان ، و قباد یا انوشروان
 اجتماع یافت . آفتاب ذروهٔ ممالک با مشتری سعادت بخش اتصال سعد کرد .
 و دریای محیط به بحر اخضر و کوه قاف به طور انور ، و عقل اشرف به روح
 الطیف پیوست . **۱۰** و الحمد لله علی هذه البشائر شکرا . فرزانگان عهد درین اتفاق
 به نظر شکفتی می‌نگریدند ؛ و بنده در اشاعت این اخبار بشارت رسانید بیضا
 می‌نمود ، و مبشر اسماع می‌بود . هم در وقت از افواه الناس آوازهٔ تهنیت رسید
 که ملک الاسلام شروانشاه اعظم را نصره الله و اظفره خلقی که خلافت کیان را
 شاید ، از کیان خدایگان بیامده است . بنده از ورود این بشارت خواست
 که دستار براندازد ، بل که سر دربازد . و در وقت صدقات قرض و حسنات
 فرض شمرد . و بشارت رسان را جوهر روح و کیمیاء عقل ، و زیر رخسار و
 گوهر اشک و در نثار در دامن کرد ، و حقیقت شناخت که این
 موجب الهی و تمغهٔ غیبی از مبارکی وصول کوبهٔ علیاء ملک الملوکی لا زال
 من العلاء بمزید ظاهر آمده است ، که مراد بخش و آرزو رسان است ، ملک
 رحیم ، خاقان اعظم را چه به یمین حضور موبک اعلی ملک الملوکی ، چشمهٔ
۲۰ دولت را زهاب گشادن گرفت ؛ و صبح امانی دمید ، و کشت مرادات خوشه
 کشید ، و غنچهٔ باغ ممالک شکفت ، و ماه نواز فلک جلالت دبدار آمد ،

والحمد لله حمداً كثيراً . بر عقب این بشری روح پرورِ راحت رسان همی نابوسان
 مثالِ معلّی و فرمانِ معظمِ ملک الملوک
 به بندهٔ مخلص
 رسانیدند بنده از غایت بشاشت در اضطرابِ دهشت افتاد حالی به پای
 خضوع برخاست ، و دست بر زمینِ عبودیتِ وسر بر آسمانِ تفاخرِ افراخت ،
 و در پیشِ آن کارنامهٔ دولت و منشورِ عزّت ، که سیاه عواطف و ختم
 ۵ غوارف داشت ، نجات شکر برد و رخسار بر خاک بمالید و گفت :

بیت

دوشم لقبی دادی کمتر سگ کوی خود

من کیستم از عالم تا این خطر م بختی

بنده از عدادِ کدام نیگهٔ خدمتان باشد که چندین نوازش و الطاف
 ۱۰ و پرورش و استعطاق دربارهٔ او فرمایند . و تعهدی که عیسی علیه السلام
 حواریان را فرمودی . و تفقیدی که سلیمان صلوات الله وسلامه علیه صفّ طیور را
 واجب دیدی در حق بنده تقدیم کنند و ترتیب سازند و بر خاطرِ انور
 جهاننداری یاد بندهٔ مجروحِ سینه چندین نوبت بگذرانند . یا الله العجب ، غبار
 ۱۵ ذرهٔ بر ذروه چون گذرد ؟ و گاه برگ بر آب برکهٔ کوثر چون نشیند ؟ اما
 ماورکٔ جهان را که نور آفرینش و سایهٔ آفریدگازند ، چنین مبالغهٔ اشفاق
 دربارهٔ بندگان به اتفاق بسیار نموده اند .

شعر

مورچه را جای شود دست جم	سوی مگس وحی کند غیب دان
۲۰ حق به شبان تاج نبوت دهد	ورنه نبوت چه شناسد شبان
ابر گهر باشد بر تیره خاک	باد گلستان کند از گلستان
سنت فضل و کرم است این همه	وین همه در وصف نوگفتن توان .

بنده چون بر مضمونات کتابِ اعلیٰ اعلاه الله تعالی وقوف یافت ، در
 اواخر آن اشارات لطف آمیز ، بر قلمِ دبیر خاصه گذشته بود که اگر بنده ما را
 مهاجرت از موسم مجد شروان شرفها الله و عمرها به سبب وحشی یا کراهیتی افتاده
 است ، ما استمالت فرماییم . حاشا و عوذ بالله غفرانک ریتنا . مبادا که بنده را از
 ۵ ارادلِ عوامِ شروان فخاصه از امائلِ خواصّ شروانشاهی نصیرم الله و رعاهم
 به یک سر موی آزاری بر خاطر نشسته باشد . یا کراهیتی در دل جای گیر آمده .
 چه امروز در سایهٔ حمایت و جناح رعایت ، و آثار رحمت و انوارِ عظمتِ
 خداوند جهان ، ملک الملوک دامت مناظم ملکه ، شروان ، شرفوان و خیروان
 شده است . و از هفت شهر عراق ، به شرف اعراق ، و از چهار شهر خراسان
 ۱۰ به عدل و احسان ، قصب السبق برده اند ، و بل که شروان ، روضات الجنان
 است ، و ساکنان او خازنان رضوان . در نوبتِ همایون و معدلت روز افزون
 خداوند ولی النعم بل ولی الله فی الامم ، خدایگان معظم : خاقان اعظم ، کیخسرو
 زمان و زمین ، خسرو راستین ، ملک رحیم مشفق : مالک الملک المشرق ،
 وهاب معنی مفنی ، اریجی غازی ، موحد مهتدی : جلال الدنیا والدین ،
 ۱۵ ملک الاسلام والمسلمین : ...

که آن حضرت در همه مشارق الارض و مغاریها از بنده
 صادق تر عاشقی ، و دولت خواه تر دوستداری ندارد . و اگر فی المثل عمر بنده
 به صد سال کشد ، و خواهد که به ده زبان هزار یک انعام این پادشاه فرشته
 خلق را ، که خلقت از صفاء رحمانی دارد نه از اجزاء الحانی ، و ترکیب از
 ۲۰ صفات سلسال یافته است نه از کثافت صلصال : شکر بگذارد ، نتواند
 گزاردن ، و عهد عمر بدان وفا نکند ...

اما بنده را مفارقت از شروان و مهاجرت از او طمان به سبب فراغت و ازوا طلبیدن است ، که به ترك زخارف دنیاوی گفته است . از هر گنجی و توشه‌ای ، به کنجی و گوشه‌ای خرسند شده ، و دانسته که نقش فریبنده دنیا به صورت دربا ماند ؛ که زنده در کشد ، چون بکشد ، بیرون اندازد .

۵ و امروز درین دریای شور ،

مصراع

یک صد فی و صد هزار ننگ

واگر درین باب مبالغت کرده شود ، صد هزار جگر پاره از نوک قلم فرو چکد ، و دامان روزگار طوفان خونابه بگیرد . آن به که عنان قلم باز- کشیده شود ؛ چه بنده را با مختصری همت او نام دنیا بر زبان راندن لعمراکه که کرامتی کند ، و چرب و شیرین روزگار بر مایده دنیا بنده را مگس راندن نمی‌ارزد

۱۰

وقتی حکایتی شنوده است که بر لفظ اشرف شروانشاه ماضی : ملک سعید منوچهر افاض الله علیه الرضوان و ابد بقاء الملک المعظم ، ملک ماوک اثرمان می‌گذشت ، که در نواحی اقلیم اجماز عمرها الله ببقاء سلطانها دوستی داشتم مهتر زاده . الحق جوانی هنرمند شیرین و شمشیر زن . مقبول طلعت ، تمام آفرینش : خوشس لاجت ، بذله گوی : نکته انداز ؛ سرمایه مردانگی و پیرایه فرزانیگی به هم کرده ؛ میدان رزم را مرد سیر ؛ و ایوان بزم را مرد ساز . و به مهتری رسیده ؛ و به اندک مدت بسیار عدت بر عادت اسلاف خویش حاصل گردانیده . خبر دادند که یکباره دست از سوزیان دنیاوی بشت ؛ و پرداخته و ساخته : مالی و جاهی را پشت پای زد . و به سنت عباد و زهاد ملت

۲۰

عیسوی بت‌نیل گزید و پلاس در پوشید؛ و در غار رفت و هم زانوی جانلیقان و استغنان نشست. شروانشاه گفت که: من کس فرستادم و او را پرسش کردم؛ و دروغ خوردم و گفتم که: ای جوانمرد، چه افتاد که در تازگی فصل جوانی از خنق انفصال جستی؛ و هنوز از لذت برنایی بر ناخورده به ترک مهتری ۵ بگفتی؟ فرستاده را جواب داد و گفت: شروانشاه را از من

سلام برسان و بگویی که: مرا همه مهتری دنیا دردِ سر پرچم شستن و شانه زدن آن نمی‌ارزد. از سر همه برخاستم بنده می‌گوید: که اگر آن جوانمرد بیدار دل را همه مهتری: درد سر پرچم شستن و آراستن نمی‌ارزد؛ بنده را همه هنروری قلم ستردن و پیراستن نمی‌ارزد. خاصه که با خدای جلّ ذکره عهد ۱۰ و نذر کرده است که بعد الیوم خدمت درگاه ملوک نوزد. و ازین نوبت به دارالامن مکه حنفها الله بالعدل و المعالی بر آن نیت رفته بود که آنجا مقام سازد؛ و بتیبت عمرهم در آنجا بگذرانند. اما عارضه‌ای، بعیدا عن نواب الحضرة العلیا: حادث شد که بنده را به مدینه السلام بغداد به سبب معالجت مراجعت بایست کردن؛ و از آنجا به صتمع تبریز به ظهورشکلی عجیب تحویل افتاد. و اکنون هم بر آن عزیمت است که سفر قدس و زیارت شام برآورد و باز مکه ۱۵ شود ان شاء الله تعالی. و اگر نه چنین بودی درین مدت سه سال که بنده بیرون از شهر شروان است: بسیار ملوک و سلاطین و خلفاء ادام الله ظلهم بنده را طالبیدند. هیچکس آثار قلم و قدم بنده به هیچ درگاهی ندید. و اگر سر خدمت درگاه ملوک داشتی؛ هیچ درگاهی شریفتر و بلند نام‌تر از درگاه معظم ۲۰ خداوند جهان: ملک ملوک الزمان؛ ثبت الله ملکه نیست

به درگاه ملک الملوک آمدی؛ و از آن همت آسمان.

فرسای، که دریای متموج است، به جواهر مکارم آرزو درخواستی. آخر نانی از بنده دریغ نداشتی. چه سبب عاطفتی و رحمتی که از آن درگاه نورالله در باره امیر القرا اشرف خراسانی به روزی دادن و برگ و نوای زندگی بردوام رسانیدن می فرماید؛ هزار بنده موافق درگاه ملوک عهد و محافل ۵ صدور زمان را به یاد کرد این رحمت و انعام معطر و معتبر گردانیده است. و جهانیان به شگفتی بازی گویند. این بلند نامی مکارم بردوام باد ...

بر بنده واجب چنان بودی کچون از بارگاه چنان ملکی رحیم: خاقان اعظم مدالله ظلّ کوکبه دور ماند، پناه جز به درگاه معظم قیصر اعظم: مالک ملوک الزمان، اسکندر دوران ادام الله عظم شانه نکردی، تا از بیت الله الحرام ۱۰ به بیت المقدس آمده بودی. و از آسمان چهارم، که خانه مسیح

است، به بهشت هشتم: که گلشن ادریس است رسیده. اما عذر بنده آن نذر است که در پیش اعلام کرده شد والسلام. و از صورت حال بنده، و از عزیمت و نیت او به دقیق و جلیل و خفی و جلی، همانا که صاحب معظم، عالم عادل: صدر مطاع: مفضل سمیع کبیر، مؤید مظفر، عز الدنیا و الدین، قوام ۱۵ الاسلام و المسلمین، نظام الدّولة بالبراهین... آگاهی یافته باشد، بر

مسامع علیاء جهاننداری ملاء الله بشارت و بشری فرماید رسانیدن. و امر سیاه- سالار اجل کبیر معظم: عز الدّولة الزّاهره ... تهمتن ایران، پهلوان انباز و شروان، مخلص المسیح ادام الله ایامه بر صغیر بنده اطلاع یافته است و شناخته، که بنده عزلت و فراغت اختیار کرده است. و تا بوده، همچنین بوده ۲۰ است. بنده مخلص: ذات مقدس خدای را تعالی، و کلمه الله و روح الله، مسیح پاک را، و معصومه آفرینش: مریم طاهره را؛ و حواریان حق پرست را، و انجیل معظم را به حضرت علیاء ملک الملوک دام ملکه مؤبدا شفیع می آورد،

کہ یاد بندہ سیاب دل بعد الیوم سیاب وار از میان انگشت فرماید فرو۔
گذاشتن؛ و او را معلوم پنداشتین؛ تا بندہ در دعاء اخلاص آمیز و ثنای سحر۔
پیوند۔۔۔ نعلی . سعادتے کہ ثمرہ آن در مصالح پادشاهی از

هدایت الہی دیدار آید ، ابدال دہر نثار و ایثار بارگاہِ معظّم و پیشگاہ
۵ مکرمِ خداوندِ جہان: ملک ملک الزمان، اغسطس الدوران، قیصر اعظم و
هرقل اعلم: بطليموس اکل، فيلقوس اعدل، جلال الدولة، حسام المسيح باد،
وعین الکمال از کمال سعادت مصروف و مدفوع باد ، و حسبنا الله وحده ابد۱۔

[۶ به . سیف الدین]

در وقت خبردادند که کوچهٔ مجد مجلس اسمی به سه فرسنگی از چهار
حدود تبریز عنان

بگردانید . و آفتاب وار به شرفهٔ بیت الشرف ، محروسهٔ معظمه عظمها الله و
شرفها ببقاء مالکها پیوست و اقامت فرمود . خادم خواست که تهنیت نامه
نویسد ، و روین دژ میمون را به معاودت اسفندیار عهد ، و قلعهٔ البرز مبارک ۵
را به حضور فریدون روزگار ، و فلک چهارم را به صعود مسیح مکارم ، و
بهشت هشتم را به مکان ادریس معانی تهنیت کند ؛ و خاطر منور مجلس اسمی را
روحهٔ الله و اسماء با یاد دهد ، که وقت وداع همابون بر زبان خادم فال سعادت
پیوند چگونه گذاشت .

بیت

۱۰

زد دفتر فال امیدم چنان آمد که من گفتم

ز قرعهٔ نقش بندارم چنان آمد که من خواهم

انتهاز فرصتی می کرد که خدمتی نویسد ...

چون اختیار کرد که به خدمتی پیش دستی کند ، همی ناگهان ازدحام

مشاغل و اکتحام شواغل در راه آمد . و در وقت از دار الضرب شروان حیاها ۱۵

الله و احیایا ببقاء سلطانها ، مرکب عالی خدر معظم و ستر مکرّم ، ملکهٔ ایرانیان ،

مخدومهٔ سامانیان ، معصومهٔ ساسانیان ، زبدهٔ کیان ، زبدهٔ برمکیان ،

عصمة الدنيا و الدين ؛ صفوة الاسلام و المسلمين ، ابنة الملك الشهيد افریدون
 رحمه الله و مدّ ظلّالها بدين طرف پیوست ، و سایه همايون بر همگان گسترده . و سفرا
 و رسل از بارگاهِ معظمِ خاقانِ اعظم ، ملك رحيم مشفق ، ملك ملك
 المشرق ، جلال الدنيا و الدين ؛ ملك الاسلام و المسلمين ، ملك الرحمة في الدنيا ،
 ۵ المظفر من السماء نصره الله و اظفروه ، و از درگاه معالی شهریار جهان ، ملك
 ملوك الزمان ، مفخر بقرایان ؛ افسر داودیان ؛ اغسطس اعلم ، هرقل اعظم ،
 بطلمیوس عدل ؛ فيلقوس اكل ؛ جلال الدولة الغراء ؛ سلطان النصارى ، حسام
 المسيح و برهانه ؛ امين الانجيل و معاونه هداه الله و ارشده لمصالح الدين و الدنيا ؛
 به خادم آمدند با فراوان نوازش و تشریف خادم پروری ؛ چنانکه در آینه
 ۱۰ ضمیر ، مثل آن صورت نبستی ، و در خریطه خاطر جنس آن جای گیر نیامدی .
 خادم از مکاترت آن اقبال دهشت افزای دراضطراب افتاد . قرب یک ماه
 به مراعات آن طایفه مشغول بود تا به الطف الحلیل ایشان را گسیل کرد ، و
 عذر نارفتن را تمهید درخواست . چه تبریز با قرب الجوار مجلس اسمی ، که
 کعبه فضایل و قبله فواضل است ، خادم را هزار بار از شروان شریفتر
 ۱۵ می نماید .

[۷] در ممالک ابخاز بنخدمت ملک الوزراء

عزّ الدین نویسند

و تتمه این فصل آن است که سالِ پارِ خادم به بلد الله الامین مکه حرسها الله تعالى رسید ، در بیضه غرّاً و غرّه بیضاء کعبه عظم الله قدرها به - حضور هم شهریان خویش و در مشافهه صلحاء گنجبه و امناء نفلیس ، کثر هم الله و وفقهم ، ذات مکرم مجلس عالی را اعلاه الله فراوان دعاء خالص براند ، و به صدق این معنی خادم در (حضور) ملکانِ یمین و بسار خجلسار

۵

نیاید و امسال خادم بر دست قاصدان عالم

ارواح به صباح و رواحِ خباکثِ مقدّسِ شروان را نورها الله تعالی ببقاء مالکها تهنیت فرستاده است به وصولِ موبّ عالی چه حضور جهان آرای خطر افزای آن خطّه و تعظیم نمای آن اقلیم بودست لا رب ، و این خدمت هم تهنیت نامه است دولتِ خانه ابخاز را به معاودتِ رکابِ مجلسِ عالی ،

۱۰

مسیرک محمود و عودک احمد . چه عودِ مبارک سبب ارشاد و افادتِ ملوک و اصلاح و تهذیبِ ممالک و رعایتِ رعایا و امت تواند بود ابد الدهر درین وقت که فرمانِ معظمِ ملکِ ملوک الزمان المسیح دامت عظمته و مثال معلاء معظم خاقان اعظم دام بنصر الله مؤیدها . چون دولتِ حیره پیوند و

۱۵

نیمه وحی مانند به خادم رسانیدند ، خادم از عایتِ دهشت در اضطراب افتاد . چه ابتدا که شواهد دولت روی نماید ، مرد را حیرت حاصل آید .

الحقّ خادم را ازین دو تشریف در یک فرصت ، تحصیل السعادتین و قران - السعدین و مجمع البحرین نصب عین آمد . و چون بحر مواج و سحاب فیاض :

هبت و هیبت و رغبت و رحبت با خویشتن داشت ، در وقت هر دو سعادت
 به مثال مکرم مجلس عالی مثلث گشت خاطر دهشت یافته خادم تمکین
 پذیرفت و هوش رزیده آرمیده گشت . و چون بر مشروح مثال و قرف یافت ،
 در هر سطر و شطری صد هزار کرم سبحانی و کلم سبحانی تضمین یافت ، و
 دانست که هر چه اشارت فرمود و نمود ، همه عین اشفاق و حنّات است . و
 ۵ تشریفی که از دوات خازنه حضرت علیاء ملک الملوک فرمودند ، هم
 به اشارت و تحریض مجلس عالی بودست . و آلا حضرت عظمی ملک الملوک
 را به خادم چه الثفات رقی چه بر خاطر انور شهریاری یکت باره نسبتاً
 منسیا شده بود . و اگر نه تذکیر خیر بزرجمهر بودی ، نوشین روان آبادشاه را
 ۱۰ به سلسله جنیان درگاه کی نگرش افتادی ؟ این همه اعظام و اکرام تربیت
 مجلس عالی است ، و همه عالم را معلوم است . صورت حال خادم همانا که بر-
 رای منور پوشیده نمانده باشد ، بعضی در زمان تشریف دادن به حسن -
 الحضور مشاهدت کرده باشد ، و برخی از افواه الرجال استماع فرموده . در
 جمله خادم را مهاجرت از دارالانس موطن نه به سبب وحشتی یا کراهیتی
 ۱۵ بودست . حاشا حاشا . تا خاطر دوست و دشمن عنان گران به هر طرف باز
 نکشند و هر یکی را صورتی نیندد و خیالی نصب عین نگردد سر جمله
 حدیثان خادم آن است که او را فراغت و کنج نشینی می باید ، نه رفاهت و
 گنج گزینی . و به شروان او را فراغت حاصل نمی آمد ، و از مزاحمت صادر و
 وارد و قصّاد و زوّار ، و تراحم مهمّات و تراکم ملمات ، و مکاترت حوایج
 ۲۰ و وسایل و مشاغل خادم به جان آمده بود ، و
 و ممسوخ شده . و هر سال مبلغ سه و چهار هزار دینار اخراجات رای بایست .

و پیدایش آنست که حضرت عظمی خاقان اعظم را عظیم الله شانه چند شایستی ابرام دادند . و ایم الله که خادم از فراوان انعام و مواعید صدق و تباشیر لطف کز آن حضرت عظمها الله بر دوام می فرمودند ، شرمسار و تشویر زده می بود . . .

خادم به فرمان حضرت علیا اعلاها الله از موطن جلا و هجرت گزید و بیرون آمد ، بر آن عزم که بقیه عمر به مکه بگذارد . و اگر چه شعوده

قضا و بوالعجبی ایام او را بدین طرف افگند ، هم بر آن عزیمت است که زیارت شام و سفر قدس بر آرد و باز به مکه شود . ان شاء الله تعالی . و هم درین هفته علی استخاره الله تعالی از صقع تبریز تحویل خواهد

کردن . چه خادم باز وحشی شده است . از گزیر گزیر کرده و هوا گرفته ؛ بعد الیوم آشوب قید و خلخال نتواند کشید . و نداند که طلب کردن او از آن

درگاه ، عظیم الله شانه چه سبب است و به حضور او چه حاجت ؟ و چه خدمت است که خادم به حضور کند ، به غیبت هزار چندان نتواند گزاردن ؟ و قد انتقضی هذا النصل و لا ینتقضی فضل المجلس العالی الی یوم النصل . ظلال مکارم مجلس عالی ، صاحب عالم عادل بر مهر اصحاب و سایل و ارباب فضایل ابد الدهر ممتد باد . حسینا الله وحده ابدًا ؛ و الصّورة علی النبی محمدا وآله جدًا .

[١١ به تفرل ارسلان]

مجلس شريف امير اجل اشرف اكرم بطلميوست معظم ، فيلسوف اعظم ، جلال-
الدولة الغرأ ، علاء الملة السماء ، فخر انصار نصارى ، صفوة الاساقفة ، بهجة -
القيصرة ، قدوة القسبين ، اسوة الراهبين ، ظهير فرق بالبراهين ، اكرم -
الحواريين ، حافظ الانجيل وامينه ، صفي المسيح ويمينه ، مختار الملوك الاعلام ،
ملك الندماء في الايام ، امير الصيد وردنا مجد الله وراشده ، سلام و تحيت و
آفرين فرمايد خواندن ٥

[۹ به جلال الدین احستان]

درین ساعت که فرمان عالی تریاقِ فاروق است جهانیان را ، جامع همه عوافی و حاوی شفاء وافی ، به خدمتگارِ سقیمِ دل رسید و برهانِ عبسوی نمود .
 قرب پانزده روز بود که امیر اجل مَبَجَل ، بطلمیوس محترم فیلسوف فنیاتوس
 اکرم ، بدرالدوله الغرا ، شمس الحضرة الشفاء ، فخرکبراء النصارى ، بهجة نیاصره ،
 صفوة الاساقفة ، مجد القسیین ، ذخر الرهایین ، انیس الحواریین : حافظ - ۵
 الانجیل ، عالم ثلثة اقانیم ، صنی المسیح : ملک الندما : امیر الصید وردنا : ارشده الله
 و ایده بر وفق امید و آرزو و بر حسب اختیار و مراد به جانبِ مراغه تحویل
 کرده بود . اگر چه مدتی زمامِ اختیار به دست نداشت ، بحمد الله که به
 فراغت خاطر و رفاهیتِ حال خرم وقت و آسوده دل رفت . چه فراوان
 نوازش و انعام و اکرام یافت از جناب ... سپهدار ایران ، پهلوان عراق
 و مرزبان آذربایجان ...

چه مهتری بلند همت : صافی عقیدت : حمید سیرت : پاک سریرت است ...
 و چون امیر بدر 'الدوله وردنا به سلامت باز گردد و به خدمت دستبوس اعلی
 جهاننداری شاهنشاهی خاقان اکبری لازال مظننرا منصورا پیوندد ، تواند بود
 ۱۵ که مکرمات امیر سفه سلار حسام الدین را شرحها دهد ... ان شاء الله تعالی .

[۱۰ به جلال الدین اخستان]

بنده دولتخواه

برخاک آستان اعلی که آستان مکارم است ، زمین بوس می کند ... و از
تاسف باز ماندگی از خاک درگاه معظم باد سرد حسرات می کشد ؛ و چون
آتش که در آب افکنند و چون آب که بر آتش نهند ...

۵

و چون آوازه بشری رسان به بنده می رسد
که حضور کوب اعلی جهاننداری نصره الله ، اقلیم ابحاز را یک باره از آفت
غوغا و هجرم فتنه و وحشت دو هوایی چنان پاک و مجرد گردانید . که اقالیم
اسلام را به شمشیر آب رای و رای ممالک پرور از خبث شپوت و لوث
بدعت و ظلمت ظلالت مضغی گردانیده است ؛ و زیور انصاف و حلیت
معدلت و نور هدایت آراسته کرده ...

۱۰

لاجرم بنده از لذت بشارت در لباس

حیوة و قالب وجود نمی گنجد ؛ و جای آن است که به جای دستار . سر اندازد .
و لعمر الله که اگر بنده تا اکنون در اثنای ثنای زاهر . و در تضاعیف مدایح
فناج ، ذات مقدس خدایگانه را نصره الله ، یوسف جهانبخش می خواند ؛
بعالمیوم عیبی جان بخش خواهد خواندن . چه که لبید ماکک داودیان عازر وار
از عدت حیوة برداشته شده بود ؛ و از رمقی که داشت : رقی نمانده . دیگر
بارش رای ممالک آرای خدایگانی روحیه و نصره که برهان انفاس عیسوی
دارد . زنده گردانید ...

۱۵

و تواند بود که فغفور چین و فور هند و مهراج زنگک و قیصر روم ،
و تبع یمن و حاکم مصر . و والی شام و رئیس عرب : و مرزبان فارس و
تاجدار عراق : و صاحب خراج خراسان و امیر سیستان ، و خسرو و ختلان و
غازی غزنین : این اخبار عجیب استماع کنند : به بلند نامی موکب اعلی خاقان
اعظم نصره الله باز گویند : که به حکم قرابت و قربت : و مراقبت داد و مصافقت
بلاد که حضرت علیاء ملک الاسلام نصرانه احزاب الدین ببقائه با جناب
معظم ملک ماوک انجامز دامت عظمته داشت : چندین تاکید ابواب معاضدت
و تمهید اسباب معاونت فرمود و دقائق الطف الخیل را تقدیم ساخت ،

تا شیر شریزه مملکت را از دم دمنه صیانت کرد : و از دم فسون و فسوس
آزاد گردانید . و آفتاب انجم پرور و نوربخش را از عقده ذنب و حجاب ظلمت
خلاص داد و به انجملای تمام رسانید . چه داور اعظم در میان اصناف خلق به
انصاف و حق چنین ملکی رحیم تواند بود : که راعی منصف را از مرعی
مشرق ، و داعی به حق را از داعی ملحق ، و مخدوم حق شناس را از خادم
ناسپاس باز رهاوند . چه فرزند شیر سیاه و بچه پیل سپید را از آسیب اساءه
آموز پشه ضعیف ستمگار رهانیدن ، از امتهات مکر مات جهاننداری است . و
معلوم است که رعیت را افسر شاه نرسد : و بیدق را خانه شاه ندهند . و ستاره
را قربت ماه نهند . حد هر جوهر و جوهر هر موجود دیدارست : و درجه هر یک
متفاوت . و هر آینه از (هر) شکوفه ، فواکه لذیذ ؛ و از هر سنگ پاره ، لعل
مسوح ؛ و از هر مگس ، عمل مصفی ؛ و از هر کرم ، دیبای فضیاض تمتی
نتران کرد .

جبار مطلق و جهاندار به حق آفریدگار تعالی و تقدّس به نیابت و
 خلافت خویش، جباری و جهانداری آن کس را دهد که خواهد. و تا ارزانی
 نبیند، ندهد. «أَهُمْ بِقَسَمِ مَنْ رَحِمَتِ رَبِّكَ» * . خاك در دیده همه
 محال جویان کرده است: و سنگ بردندان همه گزاف گویان زده. «تَوْتِي
 الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ» * ، والسلام. ۵

ایزد جلّ ذکره ذاتِ معظمِ ملکِ رحیم، خاقانِ اعظم را که
 خلاصه لطف آفریدگار، و دیباجه دست آفرینش است، همچنین به سعادت
 توفیق بهر مند دارد، تا تدارک این چنین کارهای صعب که ملوک عهد را افتد،
 بر رای اعلیٰ خصّه الله بانوار الکمال فرماید. و تاجدارانِ تحت نشین را از
 ۱۰ منازعتِ زیردستان فریاد رس، و از صفِ نعال مهانت باز پیشگاه مکانت
 رساند؛ و عاصی شدگان، بعضی را که توبه کنند و در استغفار گریزند؛ امان
 دهد؛ و برخی را که ترمّد نمایند و در حجت آورزند، تادیب فرماید. چه خوانده
 آمده است که وقتی سایبانِ نگیں سبک‌نگین رحمة الله با کوبه خاصان و موکب
 و شاقان تماشا کنان در طلب شکار به مرغزاری رسید که هواس از
 ۱۵ طيور بهشت، حیوان داشت؛ و زمینش از چشمه حیوان آبِ روان. سید
 بازگریزی بر ساعدِ سلطان بود

انلك ضعفی داشت. هنوز بر صید گستاخ نشده بود. آهنگ نذروی
 کرد. قضا را شاهی از دست خاصه پرواز کرد. هم بر آن نذرو برفت و بر
 سید باز مسابقت جست و در شکار آویخت؛ و سید باز از بالا به پستی گراید،

و شاهین شکار بینگند . در وقت سلطان بفرمود تا شاهین را سر از تن جدا کردند و برخاک افگند . گفت : سپید باز ملکی با شکوه است : و شاهین خیل ناشی برملکی در مقام مفاوضت ، دلبری و گستاخی نکند

وقت است که کوکبه علیاء جهاننداری ، که

۵ اقلیم پنجم زیرنگین : و انجم فلک زیر زین ، و ملک و مردم زیر رایت ، و جودی و قلزم زیر کفایت دارد ، به فال فرخ به موکب جلال و مرکز اقبال دارالملک شروان حیاها الله و احیاها بعد عدله مراجعت فرماید ، آفتاب وار بر شرفه بیت الشرف شعاع افگند ، مشتری وار به اوج بیت السعود باز رسد . و نه این همه اقسام بهر مندی و انواع نیکبختی تنها به ابخاز و ابخازیان می رسد :

[۱۱] به جلال الدین اخستان

اما چون بنده طالع ندارد،

گفتارچه فایده؟ حقیقت است که صاحب غرضان هر روز بنده را در حضرت
عظمی اجلهاالله صورت به زشت تر گردانند، و به قلم تزویر تصویرها سازند،
و بگردند که: ناناانی باری کیست؟ او را محل نباید نهادن و تمکین نباید دادن و
۵ تشریف نباید فرستادن؛ که او نازگری می کند. اِحْسِبْ وَدَبْ که چنین است.
آخر ناز بر ملوک جهاندار کنند. چه شنوده آمده است که ملک مارک ابخاز،
داود: شخف الله عنه یک چند به قول حاسدان از جانب سیموی جاناتی نظر
عنایت برگردانید و الثنات باز داشت. سیمو فرصت یافت؛ از میان خانه
ابخاز میانه کرد؛ و به خطه روم رفت و آنجا مقام ساخت و گنبد: دوستداری
۱۰ دولت منک از دوری کم؛ که از غرض دورتر نماید. حاسدان دیگر باره مجال
مجال گنفتن یافتند. به حضرت ملک آنها کردند که سیه وی؛
سپای مودت بگردانید و بر حضرت ناز می کند، و نمی رسدش. ملک گنفت:
اگر میاجرت او را از وطن سبب این است، سهل است. بادا روزی که
خدمتگاران ما بر حضرت ما ناز کنند، که تا ما پادشاه باشیم خدمتگاران
۱۵ را بر ما ناز رسد، که ما را سایه خدای دانند. چه ناز ایشان به پادشاهی ما
پیوسته است. هر وقت که بامداد پادشاهی ما حاشا منقطع شود، ناز ایشان
گسته گردد. در حال حاسدان زبان در کام کشیدند. وَقُبْهِتَ الَّذِي
كَتَبَ * . و بنده این حکایت جهت آن آورد که او ناز می کند،

۱۲] به جلالِ نَدِیْنِ اَحْسْتَانِ :

چه اسمال حضرت عظمی را عظم الله

شانها دو سعادت از یک فرصت از فتوح روزگار حاصل است : یکی آنکه شرفه شروان شرفها الله سعادت تازه باز یافت از وصولِ کوکبه^۱ ، ایما و موبِ اعلاء خداوند جهان ، مالک ملوک الزمان ، اغسطس معظم : هرقل اعظم ،

۵ بطلمیوس اجل^۲ : فیلقوس عدل : جلال الدوله ، عملاء الملبه : مالک رقاب

العظمی ، عظیم الدنيا : سلطان النصاری : ناصر السلاطین ، سیّد القیاصره ، موبد

البطالسه : مهجن الاکاسره : ملقن الاساقفه ، قیصر المطلق : معین ثلث فرق ،

امین الانجیل و معاونه ، حسام المسیح و برهانه : مظهر العدل والجود ، منخرآل

داود : نعمان الایام ، کهف آل بهرام ، ادام الله مالکه و عظمته : و دیگرى تازه شدن

۱۰ آفاق به مورد ورد مضاعف که تا اکنون در غنچه^۱ غیب مضممر بود ۰۰۰ و نوبر

اقبال رسیدن ، و کشت سعادات خوشه^۱ کشیدن : و نور حدقه^۱ مراد سر برزدن ،

و نور حدیقه^۱ مالک از کماج کمال شکفتن : و زهاب چشمه^۱ آمال گشادن ، و

موجه^۱ قدسی و تحنه^۱ غیبی رسیدن ، و ماد نوی که ذات البروج نه

فلک چنان ندارد از منزل^۲ نه ماهی روی نمودن ۰۰۰

بنده به همگی دل و جان درین تهنیت ، که موافق نیت و مطابق امنیت

۱۵

آمد : مستغرق بود ، همی ناگهان امیر اجل^۲ مبعجل اکرم اخصّ اخلص ،

موتمن ممکن بدرالدوله ، شمس الحضرة ، اختیار الماوک و السلاطین ، سیّد

الخواصّ : منبع الاخلاص : فخر الحواریین . مجد التمسین ، سیف الرّهابین ،

بهجة القیاصره ، صفره الاساقفه : صبی المسیح : ملک الندما ، امیر الصید وردنا

ارشده الله تعالى و ایده و هداه چون دولتِ بی بهانه و بختِ یگانه از در بنده
 در آمد؛ و فرمان معلی که عوده' ارواح است جهانیان را برسانید ؛ و توقیع
 اعلا: که تمیمه' اوقات است بنده را، بر حاضران عرض کرد . بنده بر عادتِ
 معیود پیشِ فرمان معلی اعلاه الله چون آسمان پشت دو تا گردانید ؛ و چون
 ۵ آفتاب روی برخاک مالید، و توقیعِ معظّم را چون آستان بیت الله و حجر الاسود
 بوسیدنی گرفت و چون مصحف بر سر نهاد ، و در وقت امیر شکار ، خلعت
 فباخر ملکانه بیرون آورد ؛ چنانک فضل ربیع به آزادگانِ آستان دادی ، یا
 فصل ربیع به نوزادگان بستان دهد؛ قبا و کلاه شاهوار در بنده پوشید . آری ،
 امیر شکار را عادت باشد که هر سال باز سپید قبا و کلاه در پوشد

[۱۳] به جلال الدین اخستان

• در وقت، آوازه سارت^۱ رسان رسیده که موبک اعلی، که چرخِ اعظم
در رکاب و سعد اکبر در عنان، و بحرِ اخضر در جنیت ...
دارد، به طالعِ سعد و طایرِ یمن، همی از نشیب ناحیت شکی به
بالای خطّه^۲ ابنخاز تحویل فرمود

[۱۴] سوگندنامه ابخازی از انشاء عمادالدین اصفهانی

که [به] صلاح الدین فرستاده بود

بسم الاب والابن و روح القدس اله واحد این عهدیست
که میکنیم و میثاقست که می پیوندیم من کی تامل دختر
گیورگی ام و میگویم بذات و نفس پاک خدا و بدان خدا
که موصوفست بسه اقنوم اب و ابن و روح القدس و
۵ بحق آن ساعت که کلمه لاهوت بنسوت بیوست و
بحق آن صفت که مریم تن گرفت و بحق آن تن که
پذیرای صفت قدم شد و بحق مسیح و سخن او در مهد و
بحق مریم و روزه او در آن عهد و بحق طهارت و شرم مریم

و بعقّ انجیل و تورات و زبور که کلام خداست و در مسیح
 و کلبم و داود علیهم السلام نازل شد و بعقّ سواری و جمهور
 انبیا نصاری و بعقّ صلیب صلبوت و جمعوت لاهوت و
 ناسوت که از این روز و از این ساعت و هو الخمیس
 ۵ السادس عشر من شهر جمادی الاول سنه کذی با فلان بن
 فلان صافی نیت و پاکیزه عقیدت باشم با دوست او
 دوست باشم و با دشمن او دشمن باشم تا زنده ام و هرگز
 قصد فلان شهر و ولایت و قلاع آن نکنم و نه فرمایم نه
 بتصریح و نه بتعریص و قصد خدمت و لشکر و خدم و خشم
 ۱۰ و رعیت او روا ندارم و اگر از این چه گفتم خلاف کنم کیش
 یهودی را بر ملت مسیح گذیده باشم و از دین ترسای و
 ملت مسیحا بیرون آمده و انجیل و تورات و زبور
 که کلام خدا است افسانه و هذیان گفته اگر خلاف کنم
 صلیب صلبوت را زیر پای نهاده باشم اگر خلاف این عهد
 ۱۵ و میثاق کنم ان شاء الله تعالی

[۱۵] القاب کفار از انشاء خاقانی

زندگانی مجلس عالی امیر سپاه سلار کبیر مطاع معظم
بطلیموس اکرم نصرۃ الدولة العلبا شمس الملة الشماء
فاهر القیامره قاع الجباره ملجا القسیسین ناصر
صلیب الاعظم مقدم جیوش النصارى تاج الحوارین ملک
رقاب الامرا پهلوان انغاز [و] شکلی مرزبان الارمن و
الروم سپهدار الان و الروس قیساروس العظم در اقبال تمام
ابد الذر باد بحق جمیع انبیایهم

[۱۶] نوعی دیگر از انشاء خاقانی رحمة الله

۱۰ زندگانی مجلس اسی امیر سپاه سلار معظم مکرم مقبل
بلد الدولة و جمالها عضد ملک الملة و کمالها سید جیوش الملکبه
و امینهم نصرۃ النصارى و معینهم ملجا القسیسین و صلیبهم
کهف الرهبانیه و شرفها ملک الامرا سپهدار ارمن و شکلی مقدم

[١٧] القاب ملك ابغاز

مجلس عالی ملك معظم حسیب نسیب مؤید عادل جلال
الدینا والدوله غیاث الملة المسیحیة مغیث الامة العیسویة
٥ وارث السّریر و التیجان اسطفنوس المشرق و المغرب
حافظ دین روح الهی ملك الملوك الابغاز والشکی والالان
عون المسیح لاشا ابن بنت ملك گیوردگی

[١٨] خطاب ایوانی بن سرگیس

مجلس اسمی امیر سپاهسلار مؤید عادل نصره الدوله
١٠ نصیر الملة المهنیة عماد الامة عیسویة عضد الملک و
السلطین رعین الجیوش پهلوان الثغور ملك الغوام تاج الامرا

الابغاز و الشكى و الالان سيف المسيح زيد سموه

[١٩] خطاب يحنيد يلى وزير

مجلس اسى صدر اجل كبير مكرم مبعث متعبد كافى نظام
الدولة توام الملة المسيحية شمس الامة العيسوية ذخر الملوك
٥ و السلاطين تاج المعالى ذوالمناقب و المجاهد ملك الوزراء
الابغاز و الغزر انطونى بن يحنيد يلى عماد المسيح دام سامياً

[٢٠] خطاب فارتان بطرا (٢)

مجلس سامى امير سپاه سلا ر اجل كبير مؤيد مكرم عماد
الدولة عضد الملة المسيحية سيف الملوك و السلاطين مقدم
١٠ الجيوش بهلوان الاطراف تاج النصارى ملك الامرا الابغاز و الغزر
و الشكى و الالان حسام المسيح دام سموه

[٢١] خطاب شلوا بن سرگيس

مجلس شريف امير سپاه سلار اجل كبير مؤيد حسيب
نسيب اصيل حسام الدولة سيف الملة المسيحية عضد النصارى
مقدم الجيوش معين الملوك و السلاطين پهلو ان البغاز و الروم
ه و الارمن و الخزر و الشكى و الالان حسام المسيح

[٢٢] خطاب زكريا كمال (؟)

جانب شريف امير سپاه سلارا اجل كبير اخص مبعث
مكرم مؤيد سهم الدولة فخر الملة المسيحية مقدم الجيوش ملك
الخزر تاج الامرا الابغاز ظهير المسيح

بيانده باد و مقاصد و اغراض بروفق مراد حاصل و
مارب دو جهانى يتحاج مقرون

=

[۲۳] خطاب ابخازيان

زندگانی خداوند ولی النعام امیر سپاه سلار کبیر عادل مؤید
متصف عضد الدولة عماد المملکة الملة الحواری مجد الامة
المصارى قوام دین المسيحية نصره الملك الابغازو الالان پهلوان
۵ ارمن ملک الامرا الشکى و القفجاق و الخزر سپهدار اعظم در
عدل گستاری و رعیت پروری سالیان نامحصور باد و امداد
سعادت و صحت متواتر و اوراد جهانداری و تاج بخششی
متکثر بحق جمیع انبیایهم

[۲۴] خطاب ابخازيان

۱۰ دولت خداوند عضد الدولة سيف الملة كهف الامة
مجیر اهل النصاری مقدّم زمرة العیسویة مرزبان الارمن
و الابغاز مفخر السلطانیة ملحا العالم ملاد الضعفا زعيم
الجيوش فى العالمين کيو مرث زمان رستم الثانى تا نیامت

پیانده باد و مقاصد و اغراض بروفق مراد حاصل و
مارب دو جهانی یتحاج مقرون

=

ظهر الدین تفرشی

نصرة الحق

- ۱ ابن ملاً مراد التفرشی رحمه الله ظهر الدین بر لوحه
عرض مینگارد که این رساله است اصل آن مسمی نصره
۵ الحق که داعی دولت قاهره باهره دراوانی که حسب
الحکم جهانمطاع آفتاب شعاع اعلا حضرت خلد آشیان
صاحب قران که طوطی طوبی نشیمن خورشید نورش
ابد الابد و دهر الدهور در شکرستان رحمت نامتناهی
شیرین کام شکر خوشنودی الهی باد برای [ ] دین
۱۰ و رفق و فتق مهمات دولت برضی از عمر بی بدل را در
بلاد گرجستان میگذرانید در قلم آورده غرض از آن و خلاصه
آن بیان رد اباطیل و نقص اضالیل رساله که پادری
گراییل افرنجی در احقاق عقاید و تحقیق مقاصد نصاری
و توجیه و تایید آنها بادلۀ عقلیه و نقلیه در دار السلطنه
۱۵ تبریز تألیف کرده و بپنداری تمام سوی بنده ببلده نقلیس
آمده و آورده بود تا آنکه بمساعدت بخت بلند و نیروی

طالع ارجمند رسالهٔ معروضه که بر محاذات رسالهٔ افرنجی
 بلغت عربی املا شده بود در دارالسلطنهٔ قزوین بعز
 عرض اشرف اقدس چنانکه فرق فطرت این بنده از زمین
 بوس مجلس بهشت آیین باوج فلک اطلس رسید و [۰۰۰]
 ۵ اثر شاهنشاهی دل و زبان این دلشدهٔ از خود گم شده
 را بعرض اجمالی عرض از آن رساله و وقوع مناظره با
 افرنجی جری و جاری گردانید بشر بشارهٔ مبارک و بهجت
 طلعت همابون در آن بارگاه سلیمان آئینهٔ اسکندرم در
 ۲ برابر داشته و آب || حانبخش خضرم بجام لریز تبسم
 ۱۰ بغشید بسر انگش بد بیضای موسوی اشارت رفت
 و به نسیم نفس عیسوی غنچهٔ گل محمّدی امر اشرف
 ارفع اعلا صبا در گردید که رسالهٔ معروضه رابت شهرة علم
 عموم منفعت را پرچم و بلغت فارسی مترجم گردد (۰۰۰)
 ۱۵ صون غایت الهی و میاس اقبال بی زوال ظل الهی فلم
 مثال فرمان قضا جاریان شاهنشاهی را کمر خدمت و
 امتثال بسته بر لوحهٔ بیان نگارش و در دیباچهٔ عرض گذارش
 میدهد که این رساله مشتمل است بر آغاز و سه مقدمه

آغاز

در ذکر صورت چند مجلس از مجالس مناظرات [۱۰۰]
که در مدت مقام آن بلاد با قسیمیسان ایشان روی

میداد

۵

مجلس اول

از عظماء ملت مسیحی ماکاریوس^{*)} حلبی بطریق
انطاکیه و سایر بلاد شرقی که از دیوان سلاطین آل
عثمان تولبت کنیسه قدس خلیل که نزد ایشان .. از
سایر کنایس آفاق بمزید شرف و منزلت امتیازی تمام^{۱۰}
میدارد و بدو مفوض میبوده و در آن اوان از و مقطوع
و بدیگری از مشایخ مسلمین آن بلاد مرجوع شده بود

^{*)} ماکاریوس: ماریوتا

و بطریق مذکور بدان سبب بطریق تظلم و بیداد و سبیل
 استعانت و استمداد روی در بلاد نصاری کرده بر کافه
 ایشان و عموم هم کیشان اعانت او را در استرداد آن
 منصب که خروج آن را از طبقه نصاری و هنی نمایان در
 ۵ اساس دین و آیین ایشان میدانند لازم و متحتم فرامینود
 و فی الواقع زعماء و عظماء و عموم اهل ثروت و مقدرت
 ولایت گرجستان از کار تیل و کاخت و باشی آچوق و
 دادیان مقدم او را باعزاز و اعظام تمام تلقی نموده و در زمان
 اندک صلح بسیار و مالی خطیر المقدار بروجع شد پس
 ۱۰ تقریبات مناسب انگیخته و با جمعی از مسلمین بوسیله
 تفرج کنیسه که محل نزول او بود اجماعی اتفاق افتاد و
 بعد از انقضاء متعارفات از کنبی که بر اطراف او چیده بودند
 کتابی برگرفتند و در آن اصرار نظر میکردم آن خود انجیل ایشان
 بود و قبل از این نسخه اناجیل و نسخه مزامیر منسوب بعضرت
 ۱۵ داود علی نبینا و علیه صلح و هردو مترجم بعربی تحصیل نموده
 نزد بنده میبودند و قدر معرفتی بانها حاصل داشتم پس
 سوال کردم که این کتاب را شما کتاب الهی و منزل

سماوی میدانید گفت بلی و لاشک و لاریب گفتم چگونه
 چنین تواند بود حال آنکه در بسیاری از مواضع سخنان متناقض
 متدافع در آن موجود است گفت عاशा و کلاکی و کجا گفتم
 3 در فصل چهاردهم از انجیل متی اول اناجیل اربعه || مذکور
 5 است که جمعی از عظماء علماء یهود با حضرت مسیح علیه
 صلّم گفتند که ای آموزگار میخواهیم تو ما را آیتی بنمای و گفت
 مسیح ایشان را که این گروه فاسقان بد کردار طلب ایت
 میکنند پس داده نمیشود بایشان مگر ایت یونان ^{نبی} مراد بیونان
 حضرت یونس است علیه صلّم زیرا که همچنان که یونان در
 10 شک ماهی بود سه روز و سه شب همچنین خواهد بود این انسان
 در دل زمین سه روز و سه شب و مراد مسیح علیه صلّم بزعم
 نصاری بودن آن حضرت است مدفون سه شبانه روز و در
 فصل یکصد و هشتم از همان انجیل مذکور است که ساعت
 نهم از روز جمعه بود که از حضرت مسیح بعد از آنکه سه
 15 ساعت بر سردار مانده بود آواز عظیم برآمده گفت الهی الهی
 چرا مرا وا گذاشتی و بعد از این آواز جان بجان افرین سپرد
 باز انجیل مذکور بعد از نقل التماس نمودن یوسف نای جسد

آن حضرت را از بیلاطس که جانب قیصر بر بلاد یهود والی
و حاکم بود و دفن کردن او مسیح را بعد از دخول شب
شنبه در فصل صد و یازدهم آورده که در شب شنبه صباح
یکشنبه دوزن که هر یک مریم نام داشتند آمدند که قبر
آن حضرت را نگاهی کنند و ناگاه زلزله عظیم واقع شد زیرا
که فرشته پروردگار از آسمان فرود آمده و سنگ را از
روی قبر غلطانیده و بر سر آن نشسته بود و بود
دیدار آن فرشته درخشنده چون برق و جامه اش چون
برف و از خوف او نگاه بانان قبر مضطرب و مانند مردگان
شده یس فرشته بآن دوزن متکلم شد و گفت مترسید
دانستم که شما طلب میکنید یسوع مصلوب را نیست
آنجا بنحقیق که برخواست چنانکه خود گمت و از این نقل
معلوم میشود که زمان بودن مسیح در قبر شب شنبه
و روز شنبه و شب بعد که فرداش یکشنبه است بیش
نموده و این مجموع یک روز است و دو شب و این
مناقص است بانچه در فصل چهاردهم آورده و گذشت
که سه روز و سه شب در قبر خواهد بود و مرقس انجیل

در فصل شست و چهارم آورده که آن دوزن مریم نام
 صبح روز یکشنبه بسوی قبر آمدند هنگامی که طلوع کرده
 بود آفتاب و با خود میگفتند آیا که از برای ما خواهد
 غلطانید آن سنگ را الی آخر القصة و لوقاء انجیلی در فصل
 ۵ مد و یازدهم و یوحنا انجیلی در فصل هفتاد و پنجم زمان
 حضور آن دوزن را اول صبح که هنوز تاریکی باقی باشد
 نوشته و در آن وقت مسیحا را برخاسته یافتند و دلالت
 میکند بر آنکه تمام آن شب نیز در قبر نبوده باشد مع ذلک
 در میان نقل مرقص که حضور آن دوزن بعد از طلوع آفتاب
 ۱۰ بوده میان نقل انجیلیان که اول صبح بوده ناقص دیگرست
 در جواب گفتم پیشین روز جمعه آنحضرت را بردار کردند
 بعد از آن کسوف عظیمی واقع شد و همه جهان تاریک شده
 و ستارگان نمودار شدند چنانکه در اناجیل مذکور است
 آنچه از پیشین تا وقع تاریکی گذشته بود به آن سه ساعت
 ۱۵ تاریک و بآنچه آن روز ماتی بود در حساب دو روز یک
 شب است اینجمله باشد شنبه و روز شنبه و شب
 یکشنبه سه روز و سه شب میشود و چون بنده میخواستم

ذکر دیگر مناقضات کرده باشم بر جواب ناصواب او نه
 پیچیده گفتم چه میگوی در آنچه در فصل دوم در انجیل
 یوحنا مذکور است که چون صیت دعوت حضرت یعنی
 بن ذکر تا علیه صلح که در بلاد بنی اسرائیل بلند شد
 4 | عظماء یهود جمعی را از علماء خود از اورشلیم نزد او فرستادند
 تا از او سوال کنند که تو کیستی پس اقرار کرد و انکار نکرد
 و اعتراف نمود بآنکه من مسیح نیستم پس سوال کردند
 که چون مسیح نیستی پس کیستی ایا ایلیائی پس گفت من
 او نیستم ایا ان نبی یس گفت کلا پس گفتند کیستی آخر تو
 10 | گو تا جوابی بپریم برای آنکه آنانکه ما را فرستاده اند تو
 خود را چه میگوی یس گفت من آن بانگ آوازه دهنده ام
 در مردم که هموار گردانیده راه پروردگار را چنانکه
 شعیانی گفت و در فصل پنجاه و هفتم از انجیل متی
 مذکور است که حواریان حضرت مسیح علیه صلح از آن
 18 | حضرت سوال کردند که چگونه و برای چیست که اهل
 کتاب یعنی علماء یهود میگویند که می باید که ایلیا آمده
 باشد گویا نزد یهود چنین بوده که مسیح موعود بعد از

ظهور ایلیا خواهد آمد و باین احتجاج میکرده اند بر حواریین
 مسیح که چگونه مسیح موعود ابن باشد حال آنکه هنوز
 ایلیا ظاهر نشده پس مسیح علیه صلّم جواب داد ایشان
 را و گفت بلی درستست ایلیا می آید و آماده میسازد هر
 ۵ چیز را و میگویم شما را بدرستی که ایلیا آمد و نه شناختند
 او را ولیکن کردند با او هر چه را برخواستند همان روش بن
 الانسان آماده آنست که رنج کشد از ایشان آن هنگام
 فهمیدند حواریان که حضرت مسیح این سخن بجهت یوحنا
 معتمدان میگوید یعنی یحیی بن زکریّا علیه صلّم در فضل
 ۱۰ سی و پنجم از انجیل مرقس مذکور است باز که حواریین
 پرسیدند از مسیح علیه صلّم که چرا کتبه میگویند که البته
 ایلیا میباید اولاً آمده باشد مسیح گفت ایشان را بدرستی
 که ایلیا چون بیاید اولاً پس او بدرستی که مهیا میگرداند هر
 چیز را و چه گونه نوشته شده برابن الانسان که بکشد رنج
 ۱۵ بسیار و خواری بیند لیکن میگویم من شما را بدرستی که
 ایلیا آمد و کردند با او هر چه دوست داشتند همان روش که
 برای او نوشته شده و در فصل سی و چهارم از انجیل متی

مذکور است که حضرت مسیح علیه صلّم در اثنای آنکه
 برای حواریّین ذکر فضایل یوحنا میکرد فرمود که جمیع
 انبیا و ناموس در اخبار که میدادند نظر سوی یوحنا داشته
 اند پس اگر خواسته باشند که به پذیرید او را پس اوست ایلیائی
 ۵ که لابد خواهد آمد هر گرا باشد دو گوش شنوا پس باید که
 بشنود پس نفی کردن یوحنا از خود ایلیا بودنرا و اثبات
 نمودن مسیح ایلیا بودن او را متناقضانند پس بطریق
 مذکور را جوابی از آن بغاطر[انه] رسید: و فرو ماند و همین
 قدر گت اناجیل مرا نیز تفاسیر هست و هر آینه مفسّرین
 ۱۰ متعرض دفع این تناقض بوجهی شده خواهد بود پس نشاط
 و انبساطی تمام در مسلمانان نشسته و ایستاده بهم
 رسید و کاتب^{*)} و ایدوهی عظیم در وجود نصاری دیده شد
 یکی از اصحاب بطریق که در پهلوی او نشسته بود از این
 سوال و جواب بغایت متغیّر و کوفته خاطر شده از جای خود
 ۱۵ برخاسته و در برابر بنده بزانو نشست و گت خوش چه
 تصور دارد اگر جواب یک سخن بوطاظر^{۱)} بطریق نبوده باشد گفتم
 کاتب: ^{*)} کتاب

به قصوری ندارد و پس گفت کلمه الله مخلوقست یا غیر
 مخلوق گفتم مکالمه با تو در جواب این سوال وقتی
 خوشست که عارف بالفاظ مصطلحه حکما و علما و تمیز
 معانی آنها از یکدیگر مثل جوهر و عرض و کلی و جزئی و ازلی^۹
 ۵ و حادث و زیادتی صفت و عبثیت صفت و امثال آنها بوده باشی
 5 و در جواب آن سوالی که تو کردی از استعمال آن ناگزیر
 است پس بطریق متوجه او شده خاطر نشان میکرد که راست
 است و معرفتهای مذکور ناچار است باز گفتم مع ذلک تو کلمه
 الله را شیء میدانی یا لاشیء گفت حشا که آن را لاشیء توان
 ۱۰ گفت گفتم پس چون البته شیء است و شکی خود نیست در
 آنکه الله تعالی خالق کل شیء است دیگر سوال کردن تو
 که مخلوقست یا نه وجهی نداشته باشد پس منقطع شد
 و در جواب این سخن بآنکه تخلیطی بود بهیچ نتوانست
 گفت بر در خوشامد زد که غلانی عجب زکی و فهم است
 ۱۵ و آن مجلس بآن منقضی شد و بعد از زمانی برخاستم و
 روز بروز مفهوم شد که فراماندن بطریق و سپر انداختن
 اذلی: ۵۵۶۰۶*

او در جواب و سوال مذکور زبان زد خاص و عام میشود و
 نصاری و قسّیسیان آن حا از وتوع آن صورت حساب عظیم
 برگرفته اند حتی مذکور شد که بعد از چند روز که ازین ماجرا
 گذشته بود روزی نواب مستطاب گردون جناب والی و لاشان
 ۵ شاهنوازخان در مجلس خاص نشسته مرغ کبابی تناول و
 تحسین خوبی و نارکی آن میفرموده اند پس قدری از آن را
 بارد شیربیگ دبوانبگی عنایت میفرمایند و آن روز از جمله
 ایام صیام نصاری بوده گویا خصوصیت آن روز برخاطر شریف
 نواب خانی نبوده پس ارد شیربیگ درازاء عنایت خانی بعد
 ۱۰ از اقامت مراسم کرنش و تسلیم آمیخته بشرم امناع خود را
 از تناول عنایت کرده خانی عرض خصوصیت روز و آنکه آن
 روزه داراست تمهید معذرت مینماید نواب خوانی در جواب
 آن تبسمی و بعد از آن فرمودند که این مراتب را فلانی
 یعنی این بنده خود بر هم زده است

مجلس دوم

بعد از اینقضاء چند روز از مجلس اول بنده از تفریس
بخدمت عالیجاه شاهنظرخان در بیلاق لیلای من محال کاخ
تشریف داشتند روانه گردیدم خبر مناظره معروضه آنجا
۵ رسیده و همگی طالب شنیدن تفصیل آن شده بوده اند
پس روزی نواب خانی فرمودند که درین نزدیک کنیسه است
و فردا عید است از اعیاد نصاری و در آن کنیسه اجتماع
عظیم روی خواهد داد و فلان کشیش روی الاصل که خالی
از مغزفتی نیست قیم آن کنیسه است و استدعای حضور
۱۰ ما بآن مجمع مینماید چون خالی از تماشا و تفریحی نیست
و نخواهد بود شما نیز موافقت نمایید بنده نیز قبول
نموده فردا بعد از آنکه نواب خانی تشریف بردند روانه
آنجا بن شدم مجمعی عظیم شده بود و خلقی کثیر مجتمع
شده و مجلس رنگین ترتیب یافته بعد از قرار مجلس چنان
۱۵ نمود که کشیش مذکور مطلبی بخدمت نواب خانی عرض
مینماید پس نواب خانی متوجه بنده شده فرمودند که استدعا

مینماید که صورت مکالمات که میان شما و ما کاربوس
 بطریق گذشته بشنود و بداند که کدام سخن بوده که بطریق
 در جواب آن فرو مانده پس بنده خلاصه تناقض که در باب ایلیا
 بودن یا نه بودن یوحنا در مجلس اوّل تقریر یافت بترکی نقل
 ۵ کردم و نواب خانی بلغت گرجی برای کشیش بیان میفرمودند
 و نهاد اهل مجلس مستمع و مشتاق استماع میبودند پس
 کشیش مذکور بعد از تدری تأمل چون جوابی ندانست سوال کرد
 که شما ببوحنا چه اعتقاد دارید گفتم این سوال بجواب آن
 تناقض خود تعلق ندارد مع ذلک میگویم که حضرت یحیی بن زکریّا
 ۱۰ علیه صلّم نزد مسلمین در سلک انبیاء عالیشانست و در
 مواضع متعدّده از قرآن مجید مدح آن حضرت ذکر شده
 گف چون چنان است چرا بسخن او عمل نکنید گفتم کدام
 سخن گفت نه سبب شهادت او همان شد که هر دوس رئیس
 ریح از وقتوی میطلبید که زن برادر خود را بگیرد و او فتوی
 ۱۵ ۶ نمیداد پس او را محبوس کرد و بدن سبب آن زن نیز بر آن
 حضرت پراز خشم و کینه میبود تا آنکه دختر خود را در آسخت
 نادرازا رقصی که در روز عیدی در نظر عمّ خود کرده و عمش

اورا در طلب جایزه آن مختار ساخته بود قتل آن حضرت را
 در خواهد و هردوس بر طبق خواهش آن دختر حکم بقتل
 آن حضرت نمود نه ظاهر میشود که حضرت یعی حایزو
 مشروع نمیدانسته که برادر زن برادر را بگیرد و حال آنکه
 ۵ این امر در میان کافه اهل اسلام مشروع و معمول است
 گفتم این قصه در انجیل روجه اجمل مذکور است و تصریح
 بآنکه برادر هردوس در آن وقت زنده بود یا نبود نیست
 لیکن تواریخ شمانصاری ناطق است مآنگه برادر هردوس
 در آنوقت زنده بود و هردوس را غلوی هوس برآن داشته
 ۱۰ که زن او را که بسی جمیله بوده خود میداشته باشد این
 صورت خود نزد مسلمین نیز حرام و از کبایر گناهانست
 بآنکه تبدل و تغیر مثل این احکام بحسب ادیان و
 ازمان بسیار واقع شده مانند آنکه بحسب آنچه
 مشهور و نزد شما مسلم است در شریعت آدم علیه صلح
 ۱۵ تزویج برادران با خواهران حایزو معمول بوده تا زمان حضرت
 ابراهیم علیه صلح چنانکه در کتابی که تورات نام کرده آید
 مذکور است که ساره زوجه حضرت ابراهیم خواهر یدری آن حضرت

بود و همچنین در آن کتاب مذکور است که حضرت
 یعقوب علیه صلّم دو خواهر را با هم در جباله نگاه داشت و
 در شریعت موسوی اینها جایز نیست و مانند آنکه در
 شریعت موسوی علیه صلّم زیاده بر یک زن حلال و طلاق
 ۵ دادن زنان جایز و گوشت خنزیر حرام و در شریعت عیسویان
 برخلاف آنست و از این قبیل بسیار است پس در جواب
 این سخنان چیزی نگفت و انکار نمود که در تواریخ ایشان
 ذکر زنده بودن برادر هر دوس مذکور بوده باشد گفتم کتاب
 نظم الجواهر تالیف افیشیشیوش حاضر و این سخن مادر آنجا
 ۱۰ موجود است پس خاموش شد گفتم ظاهر خود نشد که مسلمین
 مخالفتی کرده باشند آنحضرت را اما شما چرا مخالفت آن
 حضرت کرده اید پس او و هم دیگران استنکاف نمودند
 گفتند چه مخالفت و در کجا گفتم در اوّل انجیل لوقا مذکور
 است که حضرت ذکریا علیه صلّم بپیکال داخل شد تنها در
 ۱۵ روزی که نوبت خدمت از او بود پس فرشته برو ظاهر شد و
 ذکریا از دیدن او خائف و مضطرب گردید پس گفت اورا
 فرشته مترس ای ذکریا بتحقیق که شنیده شد دعای تو و

بدرستی که زوجهٔ تو بشبع آبستن میشود و بسری خواهد
 زاید و خواننده خواهد شد اسم او بوخنا خواهد بود برای تو
 فرجی و شاطی و بسیاری بمولد او شادمان خواهند شد و
 خواهد بود عظیم نزد الله تعالی و خمری و مسکری نخواهد
 ۵ آشامید ظاهر میشود که اجتناب از شراب خمر و مسکرات
 نزد الله تعالی پسندیده است^(*) پس چرا شما نصاری اینقدر
 مبالغه و اصرار در حلیت آن دارید پس به این سخن همه
 و فیل و فالی در میان آن جمع بمرسید اگرچه بنده را
 مفهوم نمیشد بالجمله کسی متوجه جواب نگردد و سخنان
 ۱۰ دیگر از مقولهای دیگر بمیان آمد تا مجلس منقضی شد و هر کس
 بمقام و ماوی خود روزه شدند و در اثنای موارد از آنجا
 جمعی از گرجیان ملحق میشدند و نقل میکردند که در حین
 مناظرات که میگذاشت امرا و سپاهبانی که نشسته بودند
 زبان طعن و ملامت در کشیشان کشیده میگفتند جواش اگر
 ۱۵ دارید بگویند چرا جواش نمیگوید همین دست خوب دراز
 میکند که مردم ببوسند

ناپسندیده است: نه مروتا (*)

مجلس سوم

در سال چهارم از مدب اقامت بنده در گرجستان پادری گبرانیل
۴ || افزنجی از این مفاصری شطرنجی که مدتها بوده که از بلاد فرنگ
بقصد سیاحت که سنت مؤکد ایشان است برآمده و در
۵ اطراف عالم طواف نموده و با اکثر طوایف و اهل ادیان خصوصاً
مسلمانان صحبت داشته سالها در مصر مقیم بوده. و روزگاری
در دارالسلطنه اصفهان گذرانیده و زمانی دراز در دارالسلطنه
تبریز اقامت داشته و لغت عربی و ترکی و بقدر فارسی در
آموخته و بر عقاید اهل اسلام و بر مضامین قرآن مجید اطلاع
۱۰ حاصل کرده و با اعتقاد فاسد خود بعقیقت دین نصاری نه محض
از روی تقلید بل از سر تحقیق و ایقان اذعان نموده وارد
بلدهٔ تغلیس گردید و رسالهٔ عربیت که در بیان حقیقت
دین نصاری و تصحیح اصول آن بادلۀ عقلیه و نقلیه نوشته
بود بنظر این قاصر رسانید و فرامود که در مقدمه و هر مطلب
۱۵ که محل ایراد و جای سخن باشد مناظره را خواه در خلوت و خواه
در انجمن بهر وضع که خوش و مستحسن افتد ایستاده ام پس

بیلای لیلای اتفاق افتاد که برای طبابت او آوردند و در
 عالیمجلس والی و الاشان کاخ و در هنگامی که جمع کثیر و جمعی
 غفیر از مسلمین و امراء گرج و تسیسیس کوچک و بزرگ پیرو
 بر نانشسته و بر پا بودن اجتماع واقع شد یس بعدمت نواب
 ۵ خانی عرض کردم که یادی در صحیح عقاید خود رساله نوشته
 و خواهش میداشت که بنده آن را ملاحظه نموده و در هر جا
 سخن گنجد با و مذکور شود و موضع سخن در آن رساله بیش
 از پیش است و ذکر همه آنها معذور لیکن از جمله در آن
 رساله ذکر کرده مبتنی است بر تعریفی که ولادت کرده و
 ۱۰ همه آنها بر صحت این تعریف توقف دارند و اگر آن تعریف
 صحیح نبوده باشد حامی آنها باطل و غیر صحیح خواهند بود
 بمنزله پایه و اساس بنا که چون از زیر کشیده شود پهرجه
 برو بنا شده باشد بالضروره ویران و منهدم خواهد شد میگویم
 با پادری در آن باب صحبتی داشته شود یس پادری بقبول
 ۱۵ آن استقبال کرد گفتم آغا میدانی که سخن میان ما اگر
 بلغت زکی مذکور میشود نواب خانی و کثیر از مجلسیان عالی
 بآن معرفت دارند ولیکن ناچار است از استعمال بعضی الفاظ

در مبادی و مقاطع آن رساله امرار نظری میکردم بل الفاظش
 عربی بودند اما از نظام کلام عربی بلکه از نظام مطلق کلام بهره
 نداشتند و چون مناظره آن در یک یک از مقدمات و مقاصد آن
 ناچار و لابد مستدعی تکرار آمد و شد او بود و اشتغال با اشتغال
 ۵ آن حدود از آن معافیت مینمود و او نیز چون طباطبی میکرد
 در یکجا مقام نمیداشت صواب چنان دیدم که در یک مقدمه از
 مقدمات آن رساله که بنیاد کلام و اساس مقاله بر آن نهاده
 بساط مناظره گسترده و بر آن اقتضار کرده شود و خواهشمند آن
 بودم که این مناظره در حضرت ولیان و والاشان اتفاق افتد
 ۱۰ و زمانی در انتظار آن گذشت و دلخواه رونمیداد آری دین
 عرض گاه گاه برسبیل صحبت مباحثات جزئیة واقع میشد
 یکبار در مجلس عالیجاه شاه نظر خان و چند نوبت دیگر در مواضع
 دیگر و فی الواقع وسیله قدر معرفتی بطریقه و روش او بود
 زیرا که بغایت معیل و بازیگر بود ازین پراحتیال کم انفعال
 ۱۵ که عدم معرفت مستمعین را بخصوصیات آنچه مذکور میشود
 غنیمتی حساب کرده از انکار مقدمه که ساعت قبل ازین
 بآن اضرار کرده باشد شرم نکند و بیروائی نداشته باشد پس در

مصطلحه مثل کلی و فرد و جنس و مابین و موافق و جامع بودن تعریف و مانع بودن آن و معانی آنها نزد ایشان متمیز نیست پس مناسب آن است که اولاً آن معانی بقدر مقدور بیان نمودن (؟) مثالها و ذکر لوازم بیینه شرحی داده شود

۵ ناسررشته سخن همگی را بقدر در دست بوده باشد پسندیده شروع کردیم باتفاق و توضیح معانی آن الفاظ بقدر کرده شد و در ضمن او اقرار او بمباینیت نوعی میان فرس و حصار پیوست و در کار بود باز گفتم مقدمه چند نیز میان مذکور خواهد شد خوبست قبل از مطلب ذکر آن مقدمات نیز بروجعی واضح و روشن کرده شود و بعد از اتفاق بر صحت آن کسی آنرا بنویسد درین مضایقه کرد و بنده مبالغه کردم و او در مضایقه افزود و آن قدر که همگنان ملامتش کردند که چون در ثبت آن مفسده متصور نه و بغایت مطلق عدل و انصافست مضایقه در آن وجهی معقولی نداشته باشد ناچار تن در داد

۱۵ یس شاهین نامی نصرانی حلبی الأصل که همه زبانی میدانست و بقدر فهمی و اطلاع داشت باین کار مقرر شد

بیاز: ۵۵۶۶۶ *

پس گفتیم اتفاق همه علماست که صحت هر تعریف فرع آن است که دو وصف در آن موجود باشد و بعدم هر یک از ایشان آن تعریف البته باطل و فاسد است یکی جامعیت و مانعیت و شرح و توضیح معنی این دو وصف برای انجمن چقدر که ممکن باشد کرده شده و چه مشقتی بود خصوصاً بلغت ترکی و باجمعی که هرگز با مثال آن معانی آشنای نکرده باشند پس بدان اقرار نموده و شاهین ثبت کرد باز سخنانی که در آن رساله ذکر کرده و بنای آنها را بر صحت تعریف و لادن گذاشته اگر ظاهر شود بطلان آن تعریف باید که بطلان همه آنها اقرار

۱۰ کی (۰۰۰) مقدمه دیگر داریم اینکه هر جا دو چیز که ایشان را بایکدیگر مبین بالنوی یافتیم چیز دیگر غیر آن دو چیز هر چه باشد حالش نسبت بآن دو چیز اول از دو بیرون نیست یا با یکی از ایشان و موافق است بالنوی و با دیگری مبین یا با هر دو مبینست و با هیچیک موافق نه و البته نمیتواند بود که با او هر دو دو موافق بالنوی باشد چون آن دورا بایکدیگر مبین قرار داده بودیم و در توضیح و تفهیم این مقدمه آن قدر

مبالغه رفت که جمعی از آن انحصن فهمیده نصبت آن
اذغان کردند و افزونگی را مجال مکاربه نهاد پس اقرار نمود و
شاهین ثبت کرد و بعد از این مراتب گفتم تعریف کرده ولادت
را به بیداشدن زنده از زنده دیگر اتفاق ایشان در
۵ طبیعت و همه دانسنند طبیعت جنسی میباشد و نوعی
میباشد این موافقتی که در تعریف آورده موافقت در کدام
طبیعت اراده کرده گفتم در طبیعت نوعی گفتم پس این تعریف
ولادت استر منقض باشد زیرا که متولد است از فرس و
حصار و با هیچ یک مواقع بالنوع نیست گفت چرا نیست
۱۰ گفتم با کدام موافق است هول این نقض وارد او را در
تلق آورده بود رفت که بگوید با هر دو اشاره به ثبت کرده
شاهین نمودم از آن گفتنی رجوع کرد و اصطراب و تغیر
رنگ و لرزش اندام و عرق انفعال جمله با هم در مسابقت
آمدند و سوی حالش به همگان روشن شد شاهین رسانید
۱۵ که آن ولادت ناقصیست خودش گفت میتوان گفت که
ولادت نیست پادری را دیگر آبروی در آن
ولایت نهادم در آن زودی بعد و ابران رمت و هاما
سالی بر نیامده بماوای خود واصل شد و نیل بعداً للقوم نظالین
و الحمد لله رب العالمین

რამდენიმე არაბული თეოსოფიური ტერმინის განმარტებისათვის

იბნ რუშდის (ავეროესის) უმთავრესი ტრაქტატის „თაჰაფუთ ალ-თაჰაფუთის“ ქართულ ენაზე თარგმნისას გამოვლინდა, რომ ორიგინალის სიზუსტით დაცვა შესაძლებელი ხდება, საერთოდ, ძვ. ქართული ლექსიკისა და, კერძოდ, იოანე პეტრიწის ენის მოშველიების შედეგად. სიზუსტე განპირობებულია იმით, რომ ქართული და არაბული შუასაუკუნეობრივი ლიტერატურის ნიმუშების ენა ერთნაირად ეყრდნობა უმთავრესად ბერძნული თეოსოფიური ტერმინების ინტერპრეტირებულ გადმოცემას. იოანე პეტრიწისა და იბნ რუშდის შემოქმედება ერთნაირად წარმოადგენს შუასაუკუნეებში ქართული და არაბული საზოგადოებრივი აზრის განვითარების გარკვეულ ეტაპს — შემაჯამებელს და დასკვნითს. პეტრიწისა და იბნ რუშდის ინტერპრეტაცია ერთნაირად დგას პროგრესულ გზაზე. მაგრამ პეტრიწის პროგრესულობა სიზუსტესთან და თანამიმდევრობასთან ერთად ზოგჯერ იმდენად ხელშესახებია, რომ ქართულ ენაზე ხერხდება ორაზროვანი და გაურკვეველი ბერძნულ-არაბული შესატყვისობის და ბერძნული ორიგინალების დაზუსტებაც. ზემოაღნიშნულის საფუძველზე მითითებული კონკრეტული შედარების მიხედვით შესაძლებელი ხდება ზოგადად უმთავრესი ბერძნულ-არაბულ და ბერძნულ-ქართულიდან გამომდინარე არაბულ-ქართული ეკვივალენტების დადგენა. უკანასკნელთა რიცხვს მიეკუთვნება ქვემოაღნიშნული ტერმინებიც.

1. ტერმინი **تعريف** (عرف ძირიდან), თუ სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას გავიზიარებთ, განსხვავდება **تعليم** — علم-ასაგან. უზშირესად მათ ერთნაირად თარგმნიან ევროპულ ენებზე. მაგრამ ზემომითითებულს გარდა ერთნაირი თარგმანის უზუსტობას ადასტურებს მათი შესატყვისი ბერძნული ორიგინალების განსხვავება. **عرف** და **علم** ძირებთან დაკავშირებული ლექსიკური

ერთეულების ბერძნულ ეკვივალენტებად სამეცნიერო ლატერატურაში მიჩნეულია $\gamma\psi\omega\sigma\epsilon\zeta$; $\xi\pi\iota\sigma\epsilon\chi\mu\eta$. იოანე პეტრიწი მათ თარგმნის, როგორც 1. უწყებაა, ცნობაა და 2. ზედმიწევნაა, რაც ნიშნავს 1. ცოდნის შემოქმედებით გააზრებას ახლის ძიების მიზნით. ე. ი. შ ე მ ე ც ნ ე ბ ა ს და 2. ცოდნის დაგროვების უნარს.

აღნიშნული ძირების და მასთან დაკავშირებული ტერმინების განსხვავება ევროპულ ენებთან შედარებით უფრო გამოიკვეთება ლათინურ ეკვივალენტებში (cognitio; scientia). მაგრამ პეტრიწის შესატყვისები. რომელთაც თანამედროვე ტერმინთაგან შეესაბამებათ 1. შ ე მ ე ც ნ ე ბ ა და 2. ცოდნა ან შ ე ე ც ნ ო ბ ა. კანონზომიერი სიზუსტით გამოირჩევიან.

2. تعريف: — შ ე მ ე ც ნ ე ბ ა ს თ ა ნ უშუალო კავშირშია გამოთქმები: 1. تعريف + არსებობა + علم ('თა'რძის მანი'ად ყოფნა) და 2. تعريف + არსებობა + جامع ('თა'რძის ჭამი'ად ყოფნა). უურანისა და. საერთოდ, ზეცნებებისა და ზესამყაროს შემეცნება. ზოგიერთი შუასაუკუნოებრივი მოაზროვნის აზრით, დასაშვებია. ზოგიერთი მათგანი ზესამყაროზე, როგორც ქეშმარიტ სინამდვილეზე, სრულყოფილ ამალლებასაც ქადაგებს. ამდენად, ჩნდება გამოთქმები, რომლებიც გამოხატავენ ერთის მხრივ ქეშმარიტების მიმწვედომი შემეცნების შეუძლებლობას, მეორეს მხრივ კი მის აუცილებელ არსებობას. ასეთი შინაარსის არის ზემომითითებული გამოთქმები, რაც დასტურდება მათში შემავალი ლექსემების ეკვივალენტების საფუძველზე. მათ შორის علم არის ბერძნული $\xi\pi\iota\sigma\epsilon\chi\mu\eta$ -ის შესატყვისი, მაგრამ როდესაც علم მისი მრავლობითია, იგი უფრო აბსტრაქტულ სახელთან არის დაკავშირებული. ამიტომ ინგლისურ ენაზე علم-ს შეესაბამება impossibility. პეტრიწის შეუძლებლობა ასევე ზუსტად გამოხატავს علم-ის შინაარსს, როგორც ბერძნული $\xi\pi\iota\sigma\epsilon\chi\mu\eta$ -ის ეკვივალენტი. جمع ითვლება $\sigma\upsilon\sigma\sigma\epsilon\sigma\iota\zeta$ -ს შესატყვის ტერმინად. უკანასკნელს პეტრიწი თარგმნის, როგორც თანაწარმოვლოაა, რაც ნიშნავს თ ა ნ ა ა რ ს ე ბ ო ბ ა ს. ამ შემთხვევაში ქართული ეკვივალენტი ევროპულ და ლათინურ ენებზე (Eng. consensus; F. combinaison; L. concensus omnium) უფრო ზუსტად გადმოსცემს არაბული ტერმინის შინაარსს. სიზუსტე გამოხატება იმაში, რომ თ ა ნ ა ა რ ს ე ბ ო ბ ა პეტრიწის მიხედვით ნიშნავს რაიმეს თანაბუნოვან არსებობას. ამ შემთხვევაში თანაბუნოვანება გულისხმობს შე-

ეცნების თავისთავად არსებობასთან ერთბუნებოვანებას, ე. ი. ამტკიცებს იმას, რომ შემეცნების პროცესი და მისი არსებობა ერთდღივივე ბუნებისა არიან.

3. **آحاد** სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად ფენოქენისა და სხვა ბერძნული წარმომავლობის ტერმინების ეკვივალენტია. ისლამის ენციკლოპედიაში მასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია განხილულია ბერძნული ორიგინალების გარეშე. მაგრამ აქაც ხაზგასმულია ძირითადად მოვლენის მნიშვნელობა, როგორც დროში შექმნილის და პირველად განხორციელებულის. დროში შექმნა (Eng. creation in time) ყველაზე ზუსტად გადმოსცეს **آحاد** ძირიდან მომდინარე ლექსემებთან დაკავშირებულ შინაარსს. ამდენად, პეტრიწის **ჟამითი**, რომელიც ზოგადად გადმოსცემს ყველაფერს, რაც დროსთან ან ჟამთან მიმართებაში იმყოფება. საფიქრებელია, რომ **آحاد**-ის ზუსტი შესატყვისია. აქედან გამომდინარე, პეტრიწის **ჟამითთან** გატოლებული ბერძნულ **χρονιάδος** სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩამოთვლილ სხვადასხვა ბერძნულ ორიგინალებზე უფრო შეესაბამება არაბულ **آحاد**-ს. თუ ეს მოსაზრება სწორია, მაშინ სხვა შემთხვევებთან ერთად კიდევ ერთხელ დასტურდება, რომ იბნ რუშდისა და იოანე პეტრიწის ლექსემათა თანაბუნოვანებას საფუძვლად უდევს პროკლეს ინტერპრეტირებული ტერმინებიც ისევე, როგორც „Lieber de Causis“ ლექსიკა, როდესაც მიმართება ბერძნული ორიგინალის გარეშე აღინიშნება.

4.—6. ტერმინები 1. **كلى** 2. **جزئى** 3. **فرد** არაბულშიც და ქართულშიც არიან ბერძნული **ἄσπερ-ἄσπερ**; **μέρος-μέρος**; **ἕκαστος**-ის შესატყვისები. მაგრამ პეტრიწის მიერ მათი გადმოტანისას ზუსტდება არა მარტო არაბულ-ქართული ეკვივალენტები, არამედ ბუნდოვნად და ორაზროვნად აღიარებული ბერძნული ორიგინალებიც. განსაკუთრებით დასტურდება აღნიშნული სიზუსტე საუკეთესოდ მიჩნეულ ლათინურ და ევროპულ შესატყვისებთან (L. universale; L. singularis; Eng. odd number) შედარებისას. მათგან განსხვავებით პეტრიწის 1. **ყოველობა-საყოველთაო**; 2. **ნაწილებითი-უნაწილებსრე**; 3. **თითოეული** — გამოხატავენ: 1. **ერთიანობას რულადობას** 2. **ნაწილობრივობა-ეკერძობითობას** და 3. **თითოეულს**. ამდენად, შესაძლებელი ხდება სრულყოფილის, ერთისა და

მთლიანის წარმოდგენა. როგორც უნივერსალის და მისი დაპირისპირება ნაწილობრივის მომცველ კერძობითთან შემდგომ ყოველივეს თითოეულში გაერთიანებასა და გამოყოფასთან ერთად. პროგრესულობა პეტრიწის ინტერპრეტაციისა უდავოა და ამას გარდა იმდენად კანონზომიერად არის გავითარებული, რომ ბერძნული ორიგინალების სხვა ენებზე გადმოტანაშიც შეაქვს თანმიმდევრობა. პეტრიწის მიერ 1. ყოველობა-საყოველთაოსა, 2. ნაწილებით-უნაწილესრეს და 3. თითოეულის გააზრებას თუ გავყვებით, კერძოდ იბნ რეშდის და, საერთოდ, არაბულ ტერმინოლოგიაშიც შესაძლებელი გახდება ზუსტი ეკვივალენტების გამოყოფა: 1. *ἅλως* (ἀλῶς) — *كلّی* — ერთიანობა-სრულადობა; *μέρος* (μερῶς) — *جزء* ნაწილობრივობა-კერძობითობა; *ἕκαστος* — *فر* — თითოეული.

7. ატრიბუტი ანუ თ ვ ის ე ბ ა არაბულში გამოიხატება ტერმინით *صفة*. ეს უქანასენელი ძირითადად შეესატყვისება „ყურანში“ დასახელებულ ალაჰის 99 ატრიბუტს. და აქ სადავო არაფერია. მაგრამ თვისებასა და ალაჰს შორის მიმართებას სხვადასხვაგვარად განმარტავენ შუასაუკუნეების არაბულენოვანი საზოგადოებრივი აზრის წარმოადგენლები. ზოგს მიაჩნია, რომ თვისების არსი თან ერთვის ალაჰის არსს, ზოგი კი ემხრობა თვისების არსისა და ალაჰის არსის იგივეობის თეორიას. *الصفة* ანუ *صفة* არის გამოთქმა, რომელიც წარმოქმნილია პირველი შეხედულების საფუძველზე და ნიშნავს თ ვ ის ე ბ ის თ ა ნ დ ა რ თ ვ ა ს. ასეთი თარგმანი განპირობებულია იმით, რომ *صفة* ანუ *صفة* არის ბერძნული *προσημῶς* შესატყვისი. ამ შესატყვისობას. მაგალითად, ინგლისურ ენაზე თარგმნიან, როგორც მიმატებას და გაზრდას (*augmentetion*). პეტრიწის თანმიმდებამ ასევე *προσημῶς* შესატყვისია და აზოგადებს რა მიმატებასა და გაზრდას აღნიშნავს თანდართვასაც, ამდენად, შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ ზედმიწევნით ზუსტად გადმოსცემს არაბული ეკვივალენტის შინაარსსაც, რომელიც აგრეთვე უფრო ზოგადია, ვიდრე მიმატება და გაზრდა და ყოველგვარ თანდართვას აღნიშნავს.

الصفة-ის ზუსტი შესატყვისი ქართულ ენაზე დაიფიქნება აგრეთვე მისი შემადგენელი *صفة*-ისა და ბერძნული *προσημῶς*-ის შესაბამისობისაგან გამომდინარე. შესატყვისობა *προσημῶς* — *صفة*-ის უზუსტესი თარგმანი მხოლოდ ინგლისურ ენაზე (*exactly itself*) არსებობს. მაგრამ პეტრიწის მასვეობა, რომელიც იგივეობის ერთ-ერთი სახის გამომხატველია, კიდევ უფრო ზუსტად გადმოსცემს თვისებისა და არსის განუ-

ყოფელ ერთიანობას. ამიტომ الصفة المضافة-ის შესატყვისი არის თვისების იგივეობა, რომელიც შეიძლება გაუტოლდეს აგრეთვე თვისების მასვეობას.

8, 9. جوهر და عرض ბერძნული εὐσεία, σωματειαδ-ასაგან მომდინარე ტერმინებია. პეტრიწის მიხედვით მათ შესატყვისება არსება და შემთხვევა. ეს შესატყვისები უხშირესად გვევლინება, როგორც ამ ტერმინებთან დაკავშირებული ბერძნულ-არაბულ-ქართული ეკვივალენტები.

10. جنس არის ონომა-ის შესატყვისი, რაც პეტრიწთან ტომის ტოლფასია. მაგრამ პეტრიწის ტომზე უფრო მისაღები ეკვივალენტია გვარი. იგი ზუსტიც არის და თანამედროვეც.

11, 22. مواقيت და مباحين არის შებუნებებულ ისა და გათვითებულ ის არაბული ვარიანტი. არაბულში ისევე, როგორც ქართულში, ანტითეზი მომდინარეობს ბერძნული σωματειαდ და ონომა-ისაგან. ბერძნულ-არაბული ანტითეზი ყველაზე ზუსტად გადმოცემულია ინგლისურ ენაზე (coordinate X different), მაგრამ ქართული უფრო ზუსტია, რადგან შებუნებებულნი ნიშნავს ვინმესთან ერთად ბუნებით გაიგივებას, ხოლო გათვითებულნი — იდენტურობისაგან დაკლებილ თავისთავადობას.

6. კილაძე

؛ ندکان ستر معصوم خاتون اجل کبیره عالمه مایه سیره صابنه صالحه
 عمیفه کرمه حزه زاهده عاده عمره مشهه فآخره زاهره ظاهره عصمت
 الذین معفوه الاسلام والسلمین سیده النساء العالمین علیهم السالمین
 وناجیة خالصه الملوک والسلاطین شریفة العالم رابعة الدهر زیدة
 العصر امام عصمها ورفعتها اندر عصمت ورتاد وعتق و سداد دراز
 باذ فراوان سال وانراض و مقاصد نجاح وایمان سز و نحمد له مخصوص
 و محبت ستر معصوم عصمت التبر عصمتها الله یفون سلام و محبت
 و شاد و بخت ارز و مندی مثاله کبیره متجاوز الحد و العذات طاقات
 بخیر و خوبی میرا ذ ، مقصودات ابن بخت شمل بیکر انک فلان
 نامه خادمان اصناف مکالم الحقی قریب ایام و در سن اعوام مجلس عالی امیر کبیری
 عالی عدلی بویندی مصوری مختاری بحسنی شعی کبری اجوی قمر القریب حال الاسلام
 معقول امام شرف الایام ذخیر الکرام سید الامثال امیر الامرا حلیم الکبر الاحسن الخواص
 حید الخدام ناج الاقبا ثقه الدولة سقرت الخضر مخلص الملة محتص الائمة اعجاز
 السلطنة یر ال الجبته احبار الملوک و السلاطین العها یون لکا ایام ابانج
 اعظم خاص و ثاباتی یک اطال الله بقاه و رفع یندرج المعالی ارتقاء باذ دعا و حدت
 و افرین و محدث از صمیم جان و قهر سینده و خلوص عبودیت و صلوات عقیقت
 موظف و مرتب است اشواق بدریافت دستوس تک الامرا اعتر نعم نجات
 بذ بریت توفیق الفاکر امت باذ علی احسن الخالات و اجل الخیمات بعد ادر لم
 عبودیت عومین بی دا رذ القاب که ادا را اشا خاتان زندکانی مجلس عالی
 امیر سیه سلا کبیر مطاع معظم بطلمیوس اکرم نصر الدولة العلیا شمس المله الثما
 قاهر القیصر فامع الجبار و بی القیسمین ناصر صلیب الاعظم مقدم جوش

۱۸۰۰

. وبن حبيب سيف ميل حسام الذواليف ثلثه - تحية عند تسميته
 . سنة خمسون معين المديك والسلاطين بطولان بوحارة الذوقه بمنزله حمزة
 واخلع والى ختام التاسع حساب ركوبها ذاب حاب شريف اسود
 سياه سلا ابل صبيد اخس محل بكم موند سم الذوقه لخر ملاء السم سيد
 مقدم الخيوش هك اخور باع الامراء بخار الخيز السبع حساب اخذ اب
 زيد كان حذا دد وفي العم اسير سياه سلا ركبه ياد موند ضعف عند
 الذوقه عاد الملكة الملكة الحواري مجد اللمة الصاير في نوم في السجدة نقره
 الاحار والارن ملوان ارس ملك الامرا التكن والخلق والخر سيدار
 اعظم در عدل سترين رخت بروري سا بيان اعمور باد و امداد سعاده
 وصحت مسوار و او اود احماد دارن ذناج بحسنى كاتر بحى جميع انبا ايم خطاب
 اخار باب ده لث حله بد عند الله له سيف الملاء كف الامه بحسنى اهل
 السماري مقدم رسمه العيسوي سر زمان الارمن والمخار مغر السلطانية
 ملجى العالم بلاد القضاة مع الخيوش العايز كيو مرت زمان رسم النابى اوبن
 بلده باد ومفاده الخوانى بر وفق مراد حاصل و ملاب دو جهانى شعاع مغز
 كخيت نام من المقدس زحور رب : ملك الخايمين تون و اسب
 قال الله تعالى ونصر الله من اعزنا وقال البيع على الله عليه
 و لم السلطان ملكه في الارمن اوبن البدل مطلوبه و متهاومه رطو امطنا
 لا يزال و اثر ارتفاع ذو الخالات تعالى الله عما يشتمون در طمان اجناس
 مخلوقات و ابداع ملكويات و انواع محسوسات ترخند است كه اصحاب خمي
 و ارباب فنى برغوا من و خفا يان : اقف و مدرك شوند بر طاق درج
 و مراناه و اذناق امان و يكات و اضاها رك بقت و احلام باهت نامك اسب نما

یازده و خون معسومان اجارت و رحمت داده و جمیع ما حتریم ابنة
 لجال داشته باشیم و صد حج یازده دردمت مانابت و لازم کشته
 باشد و هر یابی که دارم از ناطق و صامت و نقد و جنس بر اه خدا
 سیل باشد و بر ما بخرام اگر این عهد و میثاق بر کورم خدا کن
 زنده باشیم و اللّٰه و بانیّه تالّٰه کی جنین است و اللّٰه علی ما نقول و کلم
 سوگند نامه احاری از اسباب اعداء اللّٰه الصّحابی یک صلاح الدین فرستاده بود
 سم الالب و الالب و روح القدس الیه واحد این عهد است که بی کیم و بند
 کدی بیوندیم من کما نامار دحتر کیور کی ام وی کونم بدات
 و نفس مال خدا و بذران خدا که موصوفت بسد اقوام اب و ابن و روح
 القدس و بحق ان ساعت که کلمه لاهوت یا صوت بیوت و بحق
 ان صفت که مترم تن کوفت و بحق ان تن که بد برای صفت قدم شد
 و بحق سمع و سخن او در بهد و بحق موم و روره او در ان عهد و بحق
 طهارت و شرم موم و بحق الحیل و نورت و زبور که کلام خدات
 و بر میخ و کلم و داد و علیهم السلام نازل شد و بحق حواری و جمهور
 اعیان نصاری و بحق سلبوت و جمعوت لاهوت و یا صوت
 که ازین روره و ازین ساعت و هو الخمیس التماس عشر من شهر جادک
 الاول سه کذبی با فلان بر فلان صافی بت و با کینه عقیدت
 باشم بادوست او دوست باشم و یادش از دهنم با هم نازند نام و هو کز
 قصد فلان شهر و ولایت و قلاع ان کیم و ز فرمایم نه سخر و نه سقر و
 و قصد حلت و لستک و خدم و خیم و رعیت او و اندام و اگر ازین
 جد کلم خلاف کنز کیش هودی را بر ملت سنج کز بد باشم از دین

ترسي وملت يحايرون امده وانجل وتور وزبور. كلام
 حبات افسانه وهديان كهفته اكرخلاف كتم صليب سلبيوت رازير
 باي سهاد باشم اكرخلاف ابن عمده و متناق كتم ان شا الله تعالى
 القاب ملك عبات الدنيا والدين جايه دولته

سرم حرانه الملك المعظم شاه ااعظم مولى الملوك العرب والعجم
 مالك رقاب الامم فترة عبون امدة العالم محر مالك الدنيا مطهر كلمات
 الله العليا المويديس السما المنطق على الاعداناظم معالي الافاق فهران
 الزوم والاشام والعراق حسره وكبي كشاى باج محش حادرد خدائى سار جيش
 افلم محش كسروى الوت واهل بناح والتحت قامع عبدة القلبيات
 قامع الزابيرو كاسر الاومان جامع كلد الامان رابع على العدا والاحسا
 عيات الدنيا والدين ركن الاسلام والمسلمين مرزبان الماء والطين
 المخصوص معانيه العالين باعنه فروع الضلال ناجح دروع الخلاله
 خلف الاياناصب للخلق احوال الدولة الموحدين جمال مله المومنين
 ابي المطفر كحسروس سلطان ظل الله في الدوران امد فرة الله في الاوان
 الامر باذن الله النامي بعون الله علا الدنيا والدين فضل الله واياته
 في العالين سلطان سلاطين الترو المحركاسر الاطيرة فاهو الجابره الي
 الفتح كيفاد كحسرو فيم ابي المومنين عظم الله شانها واطهره في الخافقين
 برهانها وجعل ثم اناج بهما جان اسنة الزمام باحصل منادى الفلاح
 محمده ال الظاهرين الص

سرم مغالعه خزانة مولاي وموالي العالم مواليد وملوك الكرة الارض
 عند عبدة ابيه وبي عهد سلطان الزمن الذي سكن سمينه الفتح ووال

فرستاد تا آیت ناباکوش هوش را معاف نماید چه عالم و عالمان به معلوم
 آن بند و نجران حضرت علیان تک آیت از یاد کار و نژاد ابا و اجداد النجا
 دیگرین بر دست طوموا هب و عواطف ملک الملوک باشد آنکه چون نماند
 پیوند در بندگی قیام نماید حال را استری راهوار بر... از نیکوایق
 مرکوب ملک الملوک ارسال اقا با حامل بندگی محل قبول مقروض نماید
 که ذال الزمان جاری ارا دته و الاقدار مسخر با علی طاعته و متع اهل السلام
 بطلعه محمد و معتز به ان شاء الله تعالی نامه صاحب دورک
 اصاف مکادم الهی قرن ایام و رفیق اعوام ملک جل کبیر عالم عادل مویده
 مظهر منور و مجاهد مرابط حسام الدوله و الدین سیف السلام و السلب عامم
 شعور الموحذین فان الالفه و المشیه بز قاع الخوارج و المحدثین قاهر الاحدیه
 و المتمرذین عیان المنار منیر طهیر الحق بضمیر الخلق معین سائر العظمه
 رضی الخلائقه انکره سید ملوک العصر مالک الترق ذرنا و المحاصر رفع
 الله قدره و کانه وسط احسانه و انعامه و نصر خياده و لعونه باذ اولیاء
 دولت منصور و اعداء حضرت مقهور عقد کامکارین در کلام کرامتی منظوم
 صحیفه نیک نامی بار قار فضل بردانی مرقوم محمد و اله الماکرمین سید مجلس
 بر عادت بالوق و طریق مهور و ظایف دعا و خدمت مرتب می اراد
 و استمرار انظام دولت می خواهد مستجاب باذ محمد و اله الرطش هین
 جواب نامه ذکر او در سانسب انجان شمال همایون ملک اعظم باذ شاه معتم
 قیاس و من کرم حبیب سبب عادل مویده جلال الدنیا و الدوله عیانت
 البلا السبحه معیت الامه العیسویه فاهر القیصره قاع للتباریه باصر
 سلب اعظم کشف حیوش ساری تاج الخوارین و ارث السرب و النجان

استیسا، المشرق والمغرب حافظه بریح الحقیقی ملک ملوک الممکنات
 والشکی والامان والروس بحون المسح احام الله دولت و حلدتک لادنی
 مسرت فرای مجلس اعلا مشحون بلطایف نده نواری حاگر فوارن
 نده ودعاگوی دیرینه ان خاندان مبارک و اتانده قدم که ابد الدهران
 زمانه عدا رمعون یاد رسید بوسید بر تارک سر بهاد و بر دیده مالید
 بعلمش بر قدم عبودیت ایستاد مصموش مطالعہ برت بر اسر مودت
 و نکاد بی نافع افتاد حسن اعتقادی که در باره ان نده ودعاگوی ان نسل
 طاهر نسوده بود ثنا ودعا مجازات نمود عرض از اسل باک هر پنج باره
 و تا ادا جنین اذ الطافی که سب کتاب استر معصومه ملک
 ملکات المرات شر را بر درهما ناکه اقصاء رعیت ان معصومه
 از ان ستر است که نده کابن با حضرت ایله و جناب خستری ازین طریزاید
 و از عرق طاهر و عقل افز و دین متین و یقین و اقی این خداوند ستر معصومه
 بدیع و غریبیت که ان خاندان بصفات محمود و ما توشکور معروفست
 حق عوامه ان نده کائن را تو متقی پیام مواج حرف جعوق خداوندانده
 ان ستر معصومه کرامت کرد اناد و از بجات محالت مصون دارا داروز
 بروز در بندگی مطالعہ بیستر روز و با عزاز و اکرام لحظه لحظه مراقبت
 نموده اید چه خدمت غمراں اکبر و مهد بزرگوارش بر علم الهالی اولیم
 روم عر هانتة عاسلا طینها واجب مطلق و فرض عین و عین فرزند است
 اشارت که در باب ملتقات ان سوب بیاز ثنا ما ترکستان فرموده
 بود از لطف باذ ثنا و حسن تربیت خسترو اتده دور نمود بحد و ثنا
 و افز و دعا مجازات ان حفظ العیب کرده بی اید بعد الیوم طریق بیاید

و چنانچه مراسلات و سیل مکتوبات مسلول داشته اند و احوال محمّدی
 و متحدیه در برون قبال آنها در درجه همواره اتحاد این خاندان قدم ظاهر بوده است
 از ابا و اجداد و در گذشتگان و وصیت ملکه مرحوم تقدّمها الله بعفرانده این
 خاندان مجلس اعلی بر قدم سالقان مصالح ان خاندان را مواجب می باشد
 جزاء الله غیر الخسین بنو سته سیل مکاتبات و مراسلات و قضاد و اتق مقصود
 فرماید داستان با در متحد دات امور اطلاع افتد و مکتوبات نمودن در
 بفرماید تا در اشعاع ان میادرت نموده اید ان شا الله تعالی
 جواب نامد ملک داود صاحب تفلّیس شرفه بر رگوار و مایه افتخار
 مجلس اعلی خداوند اعظم ملک محمّد خبیب سبب ناصر الدّین و الدّولت
 المله العیسویّه و جاها عند ملک الامد و کما لها نصره التصاری و معینهم
 ملجاء القیسین و صلیهم کفّ الرّهبانیه و شرّ فما ملک الملوک الملتحد
 موزیان الروم و الروس بفضیله روح الله جلد الله دولته و ابد ملکه
 بدین سنده و هوادار قدیم سکوها ان دولت و خاندان را وقت و شفقت
 رسید بوسیده شد و بر تارک سو و برفوق جین سهاذا آمد و درش با کرام
 و بحیل و اعزاز و بعلیم و تعبیل ملتی گشت نشانت فروخیرت نمود
 شرح ارزومندی و نیاز مندی که بروجه لطفی با تکلف آنها فرموده
 بود از رخ حاب الهای و اصعاف ان استباق تصور فر باید شاهد قلوب
 ان معانی نهائی را عیان باز نماید که القلب عندکم فانظروا منی فیّه
 دل خود برنت با تو تقریر کند سزی که نوک کلک بخور کند اشارتی
 که در باب هوا خواهی خلوص مودت با آل لبحوق و مباحلت و اخوت
 ملسطنت و در دوزبان خاندان قدم فرموده بود از ان جانب رفع و حضرت

ایلی که همواره سکا دنی موصوف بوده است و بدیت ان خاندان بملک
 آبا عن اجدی همکان راجح و سابق بوده است خوب و بدیع می آید که
 سیرت ان جمله مرصیده همان اقتضای کند ضاعتی گفته که توفیق و زاد
 نیف کل لحظه توفیق عیابی که در باره اسناد کتابیات و مراسلات رفقه
 است بجای خویش است نامد ملکان احسان زندگانی علقن اسی بملکی ایلی
 فآخری ماجدی عمیدی عدی ذخری سید جلال الذیاء الذوله ناصر
 المللة العیسویة کشف اللمة المسجده مای البلاد ملکن ملوک الکرج
 و الملحاز و الملکان و السکی و المحرد و عظیم النصاری شرف المجر ایشین بی
 روح الله شمس الملوک السلاطین دلم باذ فواد ان سال درود و خدمت
 و افزین و مدحت از سر خلوص و کرامتند بی اید و اعتدال مقام شرف
 مجلس اسی ملکی اسماء الله رفقه هرج مسترات همواره سمت بر اقامت
 رابط موات معصور بوده است و استعلام اخبار سارا اسفاست نامور
 دولت مجلس اسی ملکی اسماء الله رفقه هرجند توقع داسته می آید
 کنی مفاوضات شریف بر توالی رسیدی و بسوا الح امود اعلام فرمودی
 فیما بعد خشم داشت جان است که کتابیات کرم منقطع نشود و مطالبات
 بر تو اتورسد نامر ابر اتحاد روز بروز استخکام زیادت کرد که
 مفاوضات و مطالب میسر باد و اعراض و امانی ارادات و اجازت جاری
 نامه صاحب شمس الدین باری عز و علا ظل لعلیل صاحب اعظم صف
 اعلم خداوند ارجع عالم عادل عامل ابل موید مطهر منصور مجاهد مساعد
 معاون معاضد و بی المیادی و الماحسان شمس الدولة و الدین عناد
 الاسلام و السالین ناصر المظلومین فاهو الطلحة و المنتر من تلش البر و الماحسان

بعد فخره و تفسیر و تفسیر است. مبحث ن: خسته و کجا
 رفته بن بیکر شکسته بسته نرسد قدم مؤمنین و مستورین و انبیا و اولاد نبوت است
 نوبت این خرد مغز رخسار خیره بینا برود و در حق بیکار و کجا بن برسد است
 کسی صحت حق که در عودت فایده باهر در وی که حسب حکم جبهت است
 که حضرت خود نشان ما سوزی که خوی طوی نشین روی سوار شده و است
 بهر آنکه جوید شکسته در صحت نیست می نشیند که استخوان شود در مرتبه
 صحت و در وقت و وقت صحت است است می رفته بدین در بود که حسن است
 رفته آورد بود عرض از عا و صفا در بیان رفته بهین و نقص حساب است
 سیرتین نوری را حقایق مفایده و تحقیق مفاد لغت و توجیه و تفسیر است
 فقه و در این سطح تفسیر تالیف کرده و باید در تالیف اسرار و بیرون تفسیر است
 زدن بود تا کجا صحت بخند و نیز می رفته رفته است که می
 است که در تفریحی بخت می باشد در راه سطحه قزوین جز عرض است
 است پس چنانکه فرق نظرت این بنده از زمین با سو محبت نیست بیج باج ملک صحت
 سید و تفسیر است نشان می دلایل با این و شده از خودم شده را بوضوح
 در بی عرض از آن رسالده و قوی است نظره و تفریحی جاری و جاری که اندیشه نشین است
 و جهت طلعت مایون در آن بارگاه سلیمان آینه اسکندر دم در سرداشته است

جاء بخش خرم بجا، نیز نیم بخشید به گفت بد بیضای موهای اشارت نیت
 و به نسیم نفس عبوی بنجه کل محمد را ز شرف ارفع اعلا صها و کردید که رس از مو و فرشته
 شد قطعه هم منفعت را هر چه و بلفظ فارسی مترجم کرد و

بعین عایت هر وب من اقبال بی زوان خلی بر
 قومت از زمان قضا بر جان شاهنشاهی که خدمت و امثال سینه مر لوط بیانه
 بخارش و درو بی چندی کند از نفس سید همد که این رس را مشتمل است بر اغا زوسه
 مقدمه و در مغاره و انجمنی در آنکه صورت چینه مجلس از مجرای رس من لغات
 جزئی که در مدت مقام آن بلاد با قبسان ایشان روی میداد از زعفران
 صفت مسی مارا که بوسه علی بطریق انفا گبته و سایر بلاد مشرق که از دیوان سینه
 آل عثمان توفیق کینه فرس ضعیف که نزد ایشان از سیرت کس ایاقی بمنزله پیشین
 و مشرف است امین زین نام میدارد و بد و مغفرت منبوه و در آن او ان از و مفضل و توفیق
 از من ای مسلین آن بلاد مرجع شده بود و بطریق مذکور بر جان سبب بطریق نظیر
 و میداد که سبیل استعانت و استمداد روی در بلاد نصاری که در آن کافه ایشان و همو همه
 کیشان اعانت او را در استمداد او ان منتهی که خروج از آن از طبقه نصاری و هفتی تا
 بان در اسس دین و این ایشان میدهند لازم و متعمق فرامیند و آن الواضع زعم او در حق
 در عوم این شروت و مقدرت ولایت کرستان از کار نسیل و کاخ و با شیخ آخونی
 و داد بان مقدم او را با غراز و اعظام نام تعقیف نموده و در زمان آنکه مبلغ بسیار و وقت
 خیر لفظ را بر و چینه نسیم تقریبات مناسبت آگیزته و با جمعی از مسلمانان و سید
 و تقی کینه که عمل نزول او بود و ایام طریقی افند و بعد از آن نصف مسفار عادت از کبکی که
 که بر اطراف او دیده بود نه که بی بر کفرم و در آن امر از نظر میکردم آن خود انجیل ایشان بود
 و قبل از این نسخه از قبیل نسخه من امیر منسوب بحفوت و لفظ و جزییات و عظیم و بر دو متر
 بعد از قبیل نسخه تازه شده میبودند و قدر معرفی با شما حاصل و هشتم بس سوال کرده که با
 تکثیر استعانت بسیار و متنزاسی و رسیدن به گفت جلی و لا سکت و لا هیچ گفتند که
 چنین توان بود حاصل اگر در بسیاری از مواضع سخن من متناقض است اقم در آن خبر بود
 است گفت عاقل و کلاکی و کجا گفته در فصل چهارم از انجیل منی اول انجیل اربع

مذکور است که چهار از خطه ه علی بود با حضرت مسیح علیه السلام گفتند که ای آموزگار مسیحو اجماع تو ما را
 آتی بنا بر او گفت مسیح ایست ترا که این گروه ناسفان بیز کرده از طاعتت میکنند پس د او گفتند
 با ایشان ملکات یونان نبی مراد یونان حضرت یونس است علیه السلام زیرا که چنین گفته بود که یونان بر شکم
 ماهی بود سه روز و سه شب چنانچه خواهد بود این الاثان در اول زمین سه روز و سه شب بود
 مسیح علیه السلام بزم نصاری بودن آنحضرت است مدفون سه شبانه روز و در فصل یکصد و شصت و
 همان انجیل مذکور است که ساعت نهم از روز جمع بود که آنحضرت مسیح بعد از آنکه سه ساعت بجز در
 مانع بود از او عظیم بر آمده گفت اللهم صبر امر او آنکه استثنی و بعد ازین آواز جان بیان افروید
 باز انجیل مذکور بعد از نقل الحاق نمودن یوسف نبی عتبان حضرت را از بیدار طبع که از جانب
 قیصر بر بلاد یهود و الرواحک بود و دفن کردن او مسیح را بعد از دخول شب شنبه در فصل
 صد و یازدهم آورده که در شب شنبه صبح یکشنبه دوزن که هر یک هر یک نام داشتند آمدند
 قبر آنحضرت را نگاه کردند و نگاه از زلزله عظیم واقع شد زیرا که فرشته بر روی کار از آسمان
 فرود آمد و سنگ را از روی قبر غلط نیمه و بجز آن نشسته بود و بودیداران فرشته درخشید
 چون برف و جامه اش چون برف و از خوف او نگاه بانان محض طریقه مانند مردگان شده پس
 فرشته بان دوزن منکلم شد و گفت منکلم دانستم که شما طلبت کنید بسوی معلوم نیست
 اینجا تحقیق که برخواست چنانکه خود گفت و ازین نقل معلوم میشود که زمان بودن مسیح در قبر
 شب شنبه و روز شنبه و شب بعد که فرود آتش یکشنبه است بیش نبوده و این جمیع یک روز است
 و دو شب و این منافی است با آنچه در فصل چهاردهم آورده و گفته است که سه روز و سه شب
 در قبر خواهد بود و در فصل انجیل در فصل شصت و چهارم آورده که آنکه دوزن هر یک نام مسیح
 روز یکشنبه سیوسر آید نگار که طلوع کرده بود و شتاب و بخود میگفتند آیا که از برای
 ما ظاهر شده بندگن سنگر لاله انکه القصد و لوقا انجیل در فصل صد و یازدهم و بوجت انجیل
 در فصل هفتاد و بیستم زمان حضور آن دوزن را اول اول مسیح که هنوز تا یکبار میفرستد نوشته
 در آنوقت مسیح را بخواسته چنانچه و دلالت میکند بر آنکه آن شب نیز در قبر نبوده باشد
 حج و ملاک در میان نقل هر فصل که حضور آن دوزن بعد از وضع اوتاب بوده و میان نقل
 انجیل بیان که اول مسیح بعد از آنقض یک مرتبه در جاب گفت بستان روز جمع آنحضرت
 برادر کرده و بعد از آن کسوفی ظاهر واقع شد و هر چنان تاریک شده و ستاره گمان نمود
 شده چنانکه در آنا جیل مذکور است آنچه از پیشین ناوقوع تاریک گشته بود بان سه شب
 تاریک و آنچه آنروز با قریب دو حساب دوزن یک شب است انجیل شب شنبه و روز
 شنبه و شب یکشنبه سه روز و سه شب میشود و چون بنده مسیحو اسم ذکر دیگر مناقضات
 کرده بایم بر جاب نامواب او نه سجده گفتند میگردن آنچه در فصل هفتم در انجیل بوجت
 مذکور است که چون صفت دعوت حضرت بکربن و مگر تا علیه السلام که در بلاد نبی اسرائیل بلند شد

عقلی بود جمعی از علمای اهل بیت نیز در آن فرستادند تا از وسوأل کنند که تو کتب
 افرا کردی و آنجا نکرده و هفتاد و یکمین مسیح بنتم پس سوازل کردند که چنان مسیح بنی
 کبیری یا ایلی فی سبب گفت من او بیست و یکم بنی سبب گفت که ای سبب گفتندی که سببی
 جوامع بیلم بر ارا که انا کومار فرستاده اند نو خرد را چه میگوئید پس گفت من ان یکی آوازده و هفتاد
 در مد که کوهی کرد انبند راه بروردی در چنانکه شعاعی گفت و در فصل سببی بفتنه از کبیر
 متفق شد که است که حراریان حضرت مسیح از ان حضرت سوازل کردند که چگونه و بر چیست که ایلی
 کت با بعضی بود میگویند که او را حکم میباید که ایلی آمده باشد که باز نبود چنین بود
 که مسیح مرعود بعد از ظهور ایلی خواهد آمد و باین احتجاج میگرداند که ان در هر اربعین مسیح
 که میگرد مسیح مرعود این باشد حال آنکه هنوز ایلی ظاهر نشده پس مسیح علیه السلام جواب داد
 که گفت بی در سنت ایلی مارج و آمده مسی زده چینی را و میگویند شما را برستی که
 آمد بنفشه شما را و لیکن کرد اند با و هر چه را بر خاسته همان روش این است ان امان
 آنست که ری کشد ز این آن بگمانند ز حراریان که حضرت مسیح این سخن بجهت
 و معنی ان میگوید بعضی بنی که با علیها هم در فصل سببی بیستم از انجیل مرقس مذکور است
 که حراریان بر سیدند از مسیح هه که چه گفته میگویند که البته ایلی میباید که اول آمده باشد مسیح
 گفت این نه برستی که ایلی چون بیاید اول پس او برستی که مهت میکند اند هر چیز را
 کور نوشته شده بر این امان که کشد ریج بسیار و خوارترین سبب میگویند من شما را برستی
 که ایلی آمده و کرد با و هر چه دست استند همان روش که بر امر از نوشته شده و در فصل
 چهارم از انجیل منی مذکور است حضرت مسیح هه در انشای که بر اربعین ذکر فصل اول
 میکند فرمود که جمیع انبیاء و موس در اجبار که میدادند نظر سو بر وقت دهشته اند پس اگر
 خاسته باشد که بجزیر بر او را پس دست ایلی که با بر خواهد آمد هر که باشد و کوشش
 پس ای که بشنوه پس نفی کردن بوخت از خرد ایلی بودند و اثبات نمودن مسیح ایلی بودن
 و در متافضت پس بطریق مذکور را جواب از ان بنی هر سید و فرودمان و همین قدر گفت
 انجیل ما را نیز نقل میگرد و هر اینه مغفرت بن متعوض دفع این متافضت بوجهی شده
 بود نسبت طاوانس هر نام در مسلمانان نشسته و اسناد بهر سید و کتاب و نزد
 عظیم در وجه نصاری در سبب که از اعمی سبب بطریق که در بطول او نشسته بود از این سوال
 و جواب بغایت مغفرت و کوفت خاطر شده از جا خرد بر خواسته و در برابر سینه بنی انوشتر
 که گفت خوشی قصه دارد اگر ارا یک سخن خاطر بطریق نموده باشد گفتیم نه قصه را بر سبب
 گفت که البته مغفرت باین مخلوق گفته یکی طر با تو در جواب این سوال و قشر غشفت که
 با انصاف مصلحت حکما و عدل و نیت معارف آنها از یکدیگر متنازع و عرض و کلمی و در ان و ان
 ندید و در صفت و عینیت و امتثال آنها بوده بهتر و در جواب ان سوال که مذکور است

آن ناکزیر است پس بطریق متوجه او شده خاطر نشان میگرد که راست است و معرفت ما نزد کونیا
 با کفتم مع ذلک و کلامه در شیء مبدع نزد انشی گفت عا که آنرا لاشی می توان گفت کفتم بسجده
 شیء است و شیء خدایت در او که آنرا تعاقب کل شیء است دیگر سوال کردن تو که مخلوق است یا نه و چه
 داشته باشد پس منقطع شد و در جواب این سخن بانکه تخلیط بود و هیچ نداشت گفت بر او خورش آمدند
 فلان عجب زگر و فهمی است و آن مخلب پان منفقر شده و بعد از نماز هر چه خستم و روز بروز
 شد که فروماندن بطریق وسیع انداختن او در جواب و سوال بعد کوربان زد داخل می آیند و نصاری
 فسیبنا ای از وقوع آن صورت حساب فقیه بر گرفته اند حضرت فدا کرده که بعد از چند روزی که ازین
 جدا گشته بود روزی نو آری سه طاب کرد و آن جناب را در نشان شاه بنویز خان و مجلس خاص
 نشستند که یکبار شد و یکبار بن خورشید و ناگزیر آن میفرمودند نه پس که ازین باو ششبر یکدیگر
 یکبارت میفرمایند و آنروز زهد ایام صیام نصاری بوده که با حضور نبوت آنروز به خاطر شرف
 و آنجا نرسیده پس یکبار بیشتر یک در راه عنایت خان بعد از آن همت مسمی کردنش و تسلیم
 جنبه ششم امتناع خورد از نشاء عنایت کرده خان به عرض حضور نبوت روزی که آن روز در
 سید مهربان میخاید نو اب حوا ندر در آب آن جسمی و بعد از آن فرمودند که این مراتب را فدا

در این بنده خود بر هم زده است بعد از این تقاضا چند روز آن مجلس آن سید از انیس
 بخیرت عالی است منظر خان در سید اولیاد من محال گفت کشته بقیه استند روانه کردید خبر
 سماع معروضه ای رسیده و مکتوبان بنشینند تفصیل آن شده بوده اند پس روزی در آنجا حاضر فرمود
 درین نزدیکی که است و فرموده است از ایجاد نصاری و در آن کینه اجماع عظیم روی خواهد بود
 زندان کشیدن در مردی که خان از معززت قسم آن کشته است و استعدای حضور را آن مجسم
 چون خان از نماز و توجیه نبوت و کلام آمد بود ستایش فرمود گفت نایب شده نیز قبول نموده فردا بعد از
 تو با خان نشاء فرمودند و روانه ای نیکند مگر عظیم شده بود و خلق کنج جمع شده و مجلس سخن
 زینت فیه بعد از قرآن مجلس خوان نمید که کشیش مذکور مطرب بخیرت نواز جان عرض میاید پس
 تو ای جان منم بنده شده فرمودید که استعدای میاید که صورت مکالمات که میان شما و ما کار بوس
 بطریق گذشته بشنود و بداند که کدام سخن بوده که بطریق در جواب آن فروماند پس بنده
 تا نفس که در بار با لبها بودن و نه بودن بویست و در مجلس آن تقریر یافت بر کفتم کردم و تو
 حاکم بلیغ که بر سر آن کشیش بیان میفرمودند و تمام اهل مجلس مسخ و مشتاق استماع میفرمود پس
 کشیش مذکور بعد از آن در آن حال چون جواب نداشت سوال که یکجا میخواست چه اعتقاد دارید کفتم
 این سوال کیواب آن تا نفس خود نعلنی نذاردم و ذکرت میگویم که حضرت یحیی و کربا علیه السلام نزد
 در سلک انبیاء عالیست و در مواضع متعدده از قرآن مجید مع آن حضرت ذکر کشید
 گفت چون چنین است چرا بسخ او عمل نکنید کفتم که نام سخن آنست که سب شماست او همان
 که هر دو سب بیس ریح از خود میطلبیدین برادر خود را یکسره و او فتنه میگردا پس او را محبت

کرد و بدین سبب آن نیز بر آن حضرت پراخشم و کینه میبود تا آنکه در خشم خود را در آن وقت تها
 رفهر کرد و روز بعد در نظر عم کرده و عیش او را در طایفه آن مختار صفت بود و قتل اخذ
 در خواهم و بر دوس بر طبق ظاهرش آن دختر حکم بقتل آن حضرت فرموده و نظر هر شیوه که حضرت
 یحیی نیز در شروع کند نهسته که برادر زن برادر را یکیز و حال آنکه ایام امر در میان کانه اهل
 مشروع و معمول است کفتم این قصه در کتب ابرو و جها این مذکور است و تصریح بانکه برادر در پیش
 در آنوقت زنده بود یا نبود نیست لیکن تواریخ مخالف بر ساطق است بانکه برادر بر دوس در آن
 زنده بود و دوس غلوی یکس بر آن داشته که زن او را که بسیج جیل بوده خود میباشند این بر
 خود قدر مسلمین نیز حرام و از کبیر گنا است بانکه تنزل و تقبیر مثل این احکام بحکایت
 و از آن بسیار واقع شده مانند آنکه کبیر مشهور و نزدیک است و در وقت آدم علیه السلام
 تزویج برادران با خواهران جایز و معمول بود تا زمان حضرت ابراهیم علیه السلام که آنکه کبیر
 ناگردد ابراهیم کور است که سارن زود حضرت ابراهیم خواهر بر زن حضرت بود و همچنین در آن
 کتب مذکور است که حضرت یعقوب و دو خواهر با یادم در سال پنج و هشت و در شریف موسی و زینبها با
 نیست و مانند آنکه در شریف موسی که زاده بر یک زن حلال و طلاق داد آن زن جایز و کور است
 خشن بر حرام و در طریقت صوبان بر خلاف است و ازین قبیل بسیار است پس در حرام این
 سخنان چیز گفتند و ایضا را نمود که در تواریخ ایشان او که زنده بود آن برادر بر دوس مذکور
 بوده پس کفتم گنا با ظلم الحور بنیفاً بنیفاً کوش جانور این سخن جاو را نمی موجود است پس
 شد کفتم ظاهر خود نشد که مسلمین می گفتی کرده باشند آنحضرت را اما شما چرا می گفتی آنحضرت
 کرده این پس او هم بکران استکفای نموده گفتند بر می گفتند و در آنجا کفتم در اول کبیر لونا
 مذکور است که حضرت کریم علیه السلام داخل شدند در روزی که نوبت خدمت از بود پس فرشته برو
 ظاهر شد و زکریا از دیدن او خائف و مضطرب گردید پس گفتند او را فرشته من است زکریا تحقیقی
 که شنیده شد می تو و برستی که زوجه تو بیسبب است بیخود و بر سر خا اهد زاید و خواننده
 شد اسم او بر ما و خواهد بود در آنوقت فرود آمد و بسیار بر دل او شده و آن خواهد شد و نما
 بود عظیم نزد آن دعا و فرود آمد که زکریا اهد گشته میظا هر شیوه که چنت ب از شرف هر کس
 نرد و اسرعتاً پس بد است پس هر استخوان را بر زنده رساند و امر او در طریقت آن در بر پس
 باین سخن همه و پس در میان آن جمع بهم رسید اگر چه زنده را مفهوم گشته باشد کسی نیز
 جواب نکرده که همان دیگر از متوجهیها را که کبیر آمدن مجلس منعقد شد و هر کس بجا و مای خود
 روانه شدند و در آن معاودت از آنجا جعفر از کربلیان ملحق میگردد و نقل میکند که در میان
 منظر آن کبیر و دیگر است امر او بسیار است که نشسته بود در زبان طعن و ملامت در میان
 کشید بگفتند چه پیش کردار بر یکدیگر بر حرام است و کبیر میبیند دست خراب در آن یکشنبه که مردم
 بپوشند جاس سوم در آن چهارم از قدرت اقامت بنده در کربلیان با دور کربلیان

فرجه: مقام شطرنج که در تمام بوده. در وقت تقیبه حجت که سنت است بهشت بر تن
 و در اوقات عالم طوبی نه بوده و با اکثر طوایف و اهل ادیان مخصوصه من مسلمانان صحبت داشته با
 در مقام مضموم بوده و در کمال دروالت طایفه اصفهان که رانیده و زلفه در زرد و از اسطوخودوس
 قیمت داشته و لغت عربی و ترکی و فارسی در آموخته و بر عیال اهل اسلام و بر مضامین قرآنی
 مجتهد اطلاع حاصل کرده و با عقاید کمد خود بحقیقت دین نصاریز محض از راه تقلید و اصول آراء
 تحقیق و ایتقان اذعان نموده و از بدعت تقلید کرده و بر اسلام حجت که در بیان حقیقت دین
 نصاریز و تصحیح اصول آن با دل غصه و نفی نوشته بود بنظر این فاضل رسیده و فرمود که در مقدمه
 و بر طلب که محل ایراد و جاسخ سخن بنده منظر را خواه در خلوت و خواه در انجمن بهر وضع که خرس سخن
 فتنه پسندادم پس در مبادی و مفاصل آن رسد امر را نظر میکردم بر افعال و عیال بود در آن اوقات
 لفظ کلام عربی بکمال از نظام مطلق کلام بر نه داشته و چون منظر آن در کمال تکلیف معانات و مقاصد
 آن ناچار ولایت منتهی نمیکردم و بر آمد و شد او بود و اشتغال بامثال آن حد و در زمان معاش میبود
 او نیز چون طبایع نمیکردم در بی مقام نمیدانست صوابی چون دبیر که در یک مقدمه از مقدمات آن
 رسد که بنیاد کلام و سپس مفاصل بر آن نماده بسط منظره کشیده و بر آن افسار کرده شود و مضمون
 ناچیزم که این منظره در حضرت و الی ان و لا شان اتفاق پسند وزمانی در انتظار آن گذشت
 و در ظاهر و در جنبه اداری درین عرض گاه گاه بر سیاحت مباحثات جزئی و بیع مبنی یک در مجلس
 ایجاب شده نظر خان و چند نسبت دیگر در موافق دیگر و بی اوفای و سینه قدر معرفت بطریقه و روش
 بود زیرا که لغات مجمل و باز بگرد بود ازین بر احوال که عدم معرفت ستمین را خیر
 نیت آنچه که در مضمون نمیشد حساب کرده از کفار مقدمه که ساعت قبل ازین بان اقرار کرده باشد
 نرم کند و بر دل داشته باشد پس در سلیق ابدان اتفاق افتاده برای لطایف او را آورده و در
 در مجلس عالی و الا شان که است و در کمال کمال کثیر و جمیع فقیر از مسلمانان و امر آرا کج و قسب
 که بیکه و زنگ بر او بنامشند و بر پا بودن اجماع واقع شد پس بجزمت نواب خاندان عرض کردم که
 در روز تصحیح عیال خود را از نوشته و خواستش میداشت که بنده را مرخص نموده و در هر جا بخت
 خنده با او گور شود و در موضع سخن در آن رساله پیش ازین است و در کتب تمام معتد رسیده از جمله که
 آن رساله ذکر کرده متقی حجت بر تعریفی که ولادت آنرا نموده و همه آنها بر صحت بین تعریف توقف دارد
 زیرا که آن تعریف صحیح بوده بجمع آنها باطل و غیر صحیح خواهند بود بنسبت باینه و بسکس با که چون از زیر
 شنیده شود هر چه بر او بنامشند بمانند بالفور و بر آن و مندم خواهند شد میخواهم با یاد در درون باب
 منجیح داشته شود پس یاد در تعریف آن استقرا کرد گفتیم آن میدان که سخن میان ما اگر بفت ترکی
 در کور میشود و نواب خاندان و کثیر از مجلس عالی بان معرفت دارند و لیکن ناچار است از استیصال
 بعضی از این مصلحت منافی و فرد و جنس و میان و موافق و جامع بودن تعریف و مانع بودن آن
 و معانی آنرا از این منتهی نیست پس مناسبت است که اول آن معانی بقدمه و بر سایر نمودن

مشاء و ذکر لوازم بینه شرح داده شود تا سر رشته سخن هرگز بقدر در دست بود همیشه نسبت به
 کردیم با تقاضا و توضیح معانی آن الفاظ بقدر کرده شد و در ضمن او از او بپایانست و میان کس
 و جادو بیاحت و در کار بود با کفایت قدم چند نیز میان ما گذر و هر دو در خواست نقل از مطلب
 ذکر آن مقدمت بخدمت بر جرح واضح و روشن کرده شود و جدا از اتفاق بر صحت آن کس از آن
 درین مضامین کرد و بدین مبالغه کردم و او در مضامین افزود آن قدر که ممکن است علامت آن کرد که چون
 در بحث آن مفسد مقصود و بغایت مطبق عن و اظهار مضامین و در آن و جنم معقولی نه است همیشه
 حق در ادب پس بیادین نامی لغز از حد اصل که بعد از بیادینت و بقدر نظر اطلاع داشت با این کارها
 شد پس کفایت اتفاق هم علامت که صحت هر تعریفی است که در وصف درن موجود باشد و بعد
 هر یک از این آن تعریف باطل و نامست که بر معنی لغز است و توضیح معنی آن در دست
 بر این سخن جعفر که ممکن باشد کرده شد و چه شقی بود خصوصاً یافت کرد و با جمع کس که با مثال آن
 استی که کرده باشد پس بدین اقرار نموده شد و این بحث که در بار استی با گردان رسد که کرده و سبک
 آنها بر حجت تعریف و ادوات گذشته اگر ظاهر شود بطلان آن تعریف است که بطلان میانه آنها از پخته
 برین سخن هم بسند و بعد از آن که صلاح کارش در حقیقت کار هر یک است تمام اقرار میکند و از
 آن اعاده مضامین اولی می نمود و بجا نوب خانه فرمودند خوش گرفتیم که او اقرار کرد ما هم میزدیم
 که هر که اسیر برداشته شد از این خواهد بود افتادند نیز همان گفتا کرده کفتم مقدم دیگر در این
 به جادو چیست که ایشان را با یکدیگر بین با نوع باقیم هر دو در غیرین و در جرح هر یک باشد
 بان دو چیز اول از دو بیرون نیست با یکدیگر از آن و پس موافقت با نوع و با دیگر
 با بیرون و با بیست و با یکدیگر موافقت از اینست که با او بود و موافقت با نوع با
 چون آن دورا یکدیگر در میان فرار داده بودیم و در توضیح و تفهیم این مقدمه آن قدر مباه
 رفت که جعفر از آن آنگه فهمید بجهت آن اذعان کردند و از نظر بحال حکم بر نه آمد پس از
 و شبیهی شد که بعد از این هم کفتم تعریف کرده و در دست زبید شدن زنده از نوع
 دیگر با اتفاق ایشان در طبیعت و هم دانستند طبیعت جنسی می باشد و نوع می باشد این
 که در تعریف او را موافقت کرد که طبیعت اراده کرده گفت در طبیعت او کفتم پس این
 بود است که منقض بند زیر که متولد است از فرس و حمار و با هیچ یک موافق با نوع نیست
 گفت چر نیست غم با کرم موافقت مول این نقص و ارد او را در جلق آورده بود و در دست
 بگوید چه دو زبان باشد که شامین نموده از آن گفتن رجح کرد و در خطاب و تغییر رنگ و در
 نام و در حق اتفاق جمله با هم در ساققت آمدند و سوغی حاشش به ممکن در روشن شد از این
 که در دست با طبیعت هر دو گفت میتوان گفت که و در دست نیست از تقاضای بر اینها شکی
 بهر او بر شمشیر همان عذر زاری واهی نبود و بگردن معلوم است که نقص را دارد و می تواند
 نارد و با بر علی بن شمس در دست شکست بخورد زباده از این توانست کرد که در دست زبیدی

زاکا بروطابدهان بران رسد و بر این سخن مطلع شدند و این چنین سخنهای کجیستند بگریستند
و بالجمله و کیر التمانه با و کزوه فاکتبه و لم دوستانه است خوانده به خراسم و پادری را و کیر آبر و نروران ولایت
مانند و هم در آن زود کج و در این زشت و غمناک بر نیامده با و از خود و اهلشند و قبیل بعد از قوم
نصف طین و الحمد لله رب العالمین

ГРУЗИНСКО-ПЕРСИДСКИЕ ЭТЮДЫ. III

(Резюме)

I. В уникальном и еще неизданном списке Тебризской публичной библиотеки «Тарассол» ('Письмовник'), составленном для практики письмоводителей, специально зафиксированы самые ранние (нач. XIII в.) и редкие сведения о эпитетах, титулах и владениях грузинских царей и государственных деятелей того периода. Они следующие:

1. Амїр-сепāхсālār (15, 16, 18, 20, 21—23)¹.
2. 'Адел-е мо'аййад (?) (1).
3. 'Азим ал-насārā (3).
4. 'Азод ал-давлат (23, 24).
5. 'Азод ал-меллат ал-масїхїят (20).
6. 'Азод ал-молūk уа ал-салатїн (18).
7. 'Азод ал-насārā (21).
8. 'Азод ал-малек ал-меллат уа камалухā (2, 16).
9. 'Аммодї-йе 'еддї (?) (3).
10. Баталїмūs-е акрам (15).
11. Варес ал-сарїр уа ал-тїджāн (1).
12. Валї-ей рӯх-е аллах (3).
13. Гїйас ал-меллат ал-масїхїят (1).
14. Джалāl ал-донїā уа ал-давлат (1, 3).
15. Джāнебе-е рафї' (2).
16. 'Емād ал-давлат (20).
17. 'Емād ал-мамлакат ал-меллат ал-хавārā (23).
18. 'Емād ал-оммат [ал-]'есавїят (18).
19. Естефāнūs ал-машрек уа ал-мағреб (1).
20. За'їм ал-джойӯш (16).
21. За'їм ал-джойӯш фї ал-'адїн (24).
22. Захїр ал-Масїх (22).
23. Зохр ал-молūk уа ал-салатїн (19).
24. Зохрї-йе насїбї (3).
25. Зӯ ал-монāкеб уа ал-моджāҳед (19).
26. Кавām ал-меллат ал-масїхїят (19).

¹ В скобках указаны номера писем.

27. Қавām дīн ал-масīхīйат (23).
28. Кабīр-е мо'аййад (?) (21).
29. Қайсārūs ал-а'зам (15).
30. Қайсārūs-е акрам (1).
31. Қайумарс-е замāн (24).
32. Кāме' ал-джабāберат (1, 15).
33. Кāхер ал-қаййāсарат (1, 15).
34. Кахф ал-оммат (24).
35. Кахф ал-оммат ал-масīхīйат (3).
36. Кахф ал-рохбāнīйат уа шарафухā (2, 16).
37. Кахф джойуш ал-насārā (1).
38. Маджд ал-оммат ал-насārā (23).
39. Маджлес-е ал'ā (1, 2).
40. Маджлес-е 'ālī (15, 17).
41. Маджлес-е есмī (3, 16—20).
42. Маджлес-е шарīф (21).
43. Малād ал-зо'афā' (24).
44. Малджа' ал-'āлам (24).
45. Малджа' ал-қессīсīн (15).
46. Малджа' ал-қессīсīн уа салибухом (2, 16).
47. Малек ал-возарā' ал-Абхāз уа ал-Ҳазар (19).
48. Малек ал-молūk ал-Абхāз (2).
49. Малек ал-молūk ал-Кордж уа ал-Абхāз уа ал-Алāн уа ал-Шаккī уа ал-Ҳазар (3).
50. Малек ал-омарā (16).
51. Малек ал-омара ал-Абхāз уа ал-Ҳазар уа ал-Шаккī уа ал-Алāн (20).
52. Малек ал-омарā ал-Шаккī уа ал-Қефчāк уа ал-Ҳазар (23).
53. Малек ал-ҳавāс (18).
54. Малек ал-Ҳазар (22).
55. Малека малекат ал-афāқ (1).
56. Малек-е Абхāз (17).
57. Малек-е а'зам (1).
58. Малек-е Даўд (1, 2).
59. Малек-е мо'аззам (2, 17).
60. Малек молūk ал-Абхāз уа ал-Шаккī уа ал-Алāн уа ал-Рūs (1).
61. Малекī-йе аджаллī (?) (3).
62. Малек реқāб ал-омарā (15).
63. Марзбāн ал-Алāн уа ал-Абхāз (24).
64. Марзбāн ал-Рум уа ал-Афрандж (16).
65. Марзбан ал-Рӯм уа ал-Рӯс (2).
66. Ма'сӯма (1).
67. Мафҳар ал-солтанīйат (24).

68. Мо'аййад-е 'адел (18).
69. Мо'аййад-е мокаррам (20).
70. Мо'аййад-е мотгасаф (23).
71. Моғӣс ал-оммат ал-'есавӣйат (1).
72. Моджӣр ахл ал-нас̄арā (24).
73. Мо'йн ал-молӯк уа салāтйн (21).
74. Моқаддам ал-джойӯш (20—22).
75. Моқаддам-е Абх̄аз (16).
76. Моқаддам джойӯш ал-нас̄арā (15).
77. Моқаддам зомрат ал-'есавӣйат (24).
78. Мокаррам мокабел балад ал-давлат уа джамалуха (16).
79. Мокаррам мобаджджал (?) (19).
80. Мота'аббед-е кāфӣ (19).
81. Мобаджджал мокаррам (?) 22.
82. Мота'-е мо'аззам (15).
83. Нāс̄ер ал-донӣā уа ал-давлат (2).
84. Нāс̄ер ал-меллат ал-'есавӣйат (3).
85. Нāс̄ер-е с̄алӣб ал-а'зам (1).
86. Нāс̄ӣр ал-меллат ал-мас̄хӣйат (18).
87. Нāс̄ӣр-е дӣн-е рӯх-е елахӣ (2).
88. Незāм ал-давлат (19).
89. Нос̄рат ал-давлат (18).
90. Нос̄рат ал-давлат ал-'олӣā (15).
91. Нос̄рат ал-молк ал-Абх̄аз уа ал-Алāн (23).
92. Нос̄рат ал-нас̄арā уа мо'йнухом (2, 16).
93. Падешāх-е мо'аззам (1).
94. Пахлавāн ал-Абх̄аз уа ал-Рӯм уа ал-Арман уа ал-Ҳазар уа ал-Шаккӣ у' ал-Алāн (21).
95. Пахлавāн ал-атрāф (20).
96. Пахлавāн ал-соғӯр (18).
97. Пахлавāн-е Абх̄аз [ва] Шаккӣ (15).
98. Пахлавāн-е Арман (23).
99. Ростам ал-с̄анӣ (24).
100. Садр-е аджмāлл-е кабӣр (19).
101. Саййед джойӯш ал-молкӣйат уа амӣнухом (16).
102. Сайф ал-Мас̄х (18).
103. Сайф ал-меллат (24).
104. Сайф ал-меллат ал-мас̄хӣйат (21).
105. Сайф ал-молӯк уа ал-салāтйн (20).
106. Сāхеб-е Абх̄аз (1).
107. Сāхеб-е Тафлӣс (2).
108. Сахм ал-давлат (?) (22).
109. Сепахдār ал-Лāн уа ал-Рӯс (15).
110. Сепахдār-е а'зам (23).
111. Сепахдār-е Арман ва Шаккӣ (16).

112. Сетре ма'сума (1).
113. Тадж ал-омара ал-Абхаз (22).
114. Тадж ал-омара ал-Абхаз уа ал-Шаккй уа ал-Алан (18).
115. Тадж ал-ма'али (19).
116. Тадж ал-насар (20).
117. Тадж ал-хаварийин (1, 15).
118. Фахерийе маждедй (3).
119. Фаур ал-меллат ал-масихийат (22).
120. Хазрат-е а'ла (2).
121. Хамй ал-белад (3).
122. Хасаб-е насйб (?) (1, 2, 21).
123. Хафез-е дйн-е рух-е елахи (1).
124. Ходаванд (24).
125. Ходаванд-е а'зам (2).
126. Ходаванд вали ал-не'ам (23).
127. Хосам ал-давлат (21).
128. Хосам ал-Масйх (20, 21).
129. Шамс ал-меллат ал-'есавийат уа джемалуха (2).
130. Шамс ал-меллат ал-Шамма' (15).
131. Шамс ал-молук уа ал-сала'тин (3).
132. Шамс ал-оммат ал-'есавийат (19).
133. Шараф ал-хаварийин (3).
134. Грузинская фигура титулов: Вазири-Чкондидели (19).

II. «Тарассол» переписан в 1219 году, еще при жизни некоторых из адресатов и адресантов включенных в него писем. Поэтому эти титулы в основном можно считать официальными. Популярность грузинских царей и государственных деятелей XII века на Ближнем Востоке и Византии, их тесный контакт с соответствующими институтами этого региона не могли не стать определяющим фактором в деле установления и формирования этих эпитетов и титулов. Тем не менее, именно в силу уникальности этих сведений относиться к этому материалу следует осторожно, т. к. порой трудно отделить эпитеты (васф) от титулов (лақаб). Кроме этого, надо помнить, что одна и та же фигура в одном случае может выступить в роли эпитета, а в другом — титула.

III. Как известно, в XII в. в грузинское феодальное государство входил весь Кавказ (как Закавказье, так и Северный Кавказ), что и зафиксировано в приведенных выше титулах. В числе вассалов царя Грузии Георгия-Лаша (1210—1222) упоминается и Рус. По данным стихов Хаканй, Незамй, а также грузинских и арабских источников выяснилось, что под этим термином подразумевали не Русь, а одну группу русов, которая уже успела проникнуть в северо-западный угол Каспия (В. Ф. Минорский). Группа эта: (1) оторвана

от Руси, (2) обоснована около Дербенда, между Хазаром и Шабураном, (3) имеет свою определенную территорию со своими укреплениями, (4) немусульманская, (5) ведет войну с Шарваном, (6) как весь Северный Кавказ, находится под политическим влиянием Грузии и, (7) естественно, упоминается в титулатуре ее царей. Дальнейшая судьба этой группы Рус нам не известна.

IV. Известно, что Х̣ақ̣ан̣и Шарв̣ан̣и (—1199 г.) хорошо знал Грузию, воспевал ее в своих стихах. В публикуемых нами письмах Х̣ақ̣ан̣и десять писем (или фрагменты из писем) — из издания М. Роушана, а с двумя фрагментами из них читатель познакомится впервые. Они из «Тарассола». Тексты этих писем, как и других материалов, публикуется с переводами и комментариями. Выяснилось, что Х̣ақ̣ан̣и был в тесном контакте с грузинскими царями, особенно с Георгием III (1156—1184), одно время служил у него, а потом переписывался с ним.

V. В «Тарассол» включено «Клятвенное письмо абхазов», которым царица Грузии Тамар (1184—1210) дает гарантию Саладину (1169—1193) в том, что она не покорит определенную провинцию его государства и что вообще станет (или: останется) «другом его друзей и врагом его врагов».

Во второй части книги впервые публикуется предисловие сочинения (трактата) полемического характера Захир ал-Дйна Тафреш (XVII в.) «Нофрат ал-хаққ» ('Помощь божия'), в котором автор дает ценные сведения о Грузии того времени. В частности, как общался с царем Картли Вахтангом V (1658—1675) и его сыном, царем Кахети, классиком грузинской литературы Арчилом (1647—1713); имел дискуссии с христианскими богословами (автор подробно передает содержания этих диспутов). Первый диспут состоялся в Тбилиси при Вахтанге V с патриархом Алеппо Макариосом (—1672 г.), второй — в Кахети при Арчиле с неизвестным нам богословом, а третий — там же с популярным на Ближнем Востоке капуцином Гавриилом.

Имеется два варианта сочинения. Трактат был написан на арабском языке и преподнесен шаху Солейману (1666—1694), но с его же указания автором был создан персидский адекват.

ბიოგრაფიულ და საკუთარ სახელთა სამიჯვარი

1. წყაროებში

- აბრამი 98,15: 98,17
 აბხაზი 5,1: 5,10: 6,36: 7,26: 7,31:
 14,20: 16,17: 18,18: 18,35:
 21,34: 22,29: 24,13: 24,23:
 24,26: 24,17: 26,18: 27,24:
 28,1: 28,4: 28,10: 28,17: 28,24:
 28,31: 29,8: 29,14: 29,16: 29,20:
 29,28: 30,1
 აღამი 98,14
 აზერბაიჯანი 11,9: 21,18
 აზერი 11,6: 22,15
 აღანი 5,10: 7,31: 27,25: 28,10:
 28,17: 29,1: 29,9: 29,20: 92,21
 ალეკო 101,33
 ალექსანდრე მაკედონელი (356—
 323) 16,2: 92,2: 92,80
 ანტონ ჭყონდიდელი (XI—
 XIII სს.) 28,19: 28,25
 ანუშერვანი, ხოსროვი (531—579)
 11,22
 'არაბი (ქვეყანა) 22,22
 არარატის მთა 24,8
 არდაშირ-ბეგი (XVII ს.) 96,27:
 96,29
 არმანი 27,24: 28,1: 29,8: 29,21:
 30,1
 არჩილ მეფე (1647—1713) 96,37:
 97,4: 100,22: 101,12
 აოლანტის ოკეანე 11,23
 აღსართან I (ახსეთან I) (XII ს.)
 11,31: 12,10: 13,13: 19,7: 20,5:
 21,1: 21,23: 21,26: 22,24: 24,14:
 25,4: 26,13
 აშრაფ ხორასანელი (XII ს.) 15,30
 აჭრღღნი (XI—XII სს.) 17,28
 ბაგრატიონები 9,7: 11,18: 17,35
 იხ. აგრეთვე დავითიანი
 ბაათ ალ-მოყადდასი იხ. იერუ-
 სალემი
 ბაღდადი 15,14
 ბაყერ-ე ყომარნი (?) (XII ს.) 9,10
 ბაპრამი 9,29: 11,19: 25,17
 გაბრიელი, პატრი (XVII ს.) 91,15:
 91,22: 91,28: 99,22: 100,35:
 101,10: 102,22: 103,9
 განჯა 18,23
 გიორგი III (1156—1164) 9,13:
 13,16: 15,22: 15,25: 16,31,
 17,35: 19,6: 25,8: 26,24: 28,11
 გიორგი IV, ლაშა (1210—1222)
 5,1: 6,3: 28,11
 გიორგის ასული იხ. თამარი
 გურჯი იხ. საქართველო
 დავით III. აღმაშენებელი (1089—
 1125) 24,23

- დავითი (ბიბ.) 9,9: 9,28: 11,20: 26,33: 93, 11
- დავითი იხ. გიორგი IV, ლაშა
- დავითიანი 9,7: 11,19: 18,1: 22,15: 25,17 იხ. აგრეთვე ბაგრატიონები
- დემნა (ნართ.) 22,33
- ებრაჰიმ ბაქოელი (XII ს.) 8,12
- ეპიკტე 99,27
- ელრისი 16,6: 16,17: 17,11
- ეზბ ალ-დავლათი (XII ს.) 16,16
- ეზბ ალ-დინი (XII ს.) 16,11: 18,17
- ელბორზი 17,19
- ელია 95,2: 95,10—12: 95,19—21: 95,27—29: 97,17
- ელისაბედი 99,2
- ემად ალ-დინ ქათებ ისპანელი (გ. 1201 წ.) 26,18
- ერაყი 13,19: 21,17: 22,22
- ესაია 95,6
- ესქანდმარი 17,8
- ექთმშიდუში (ეუტიხოსი) (876 — 939) 98,28
- ექრენჯი იხ. გაბრიელი პატრი
- ვარდან 20,33: 21,12: 21,22: 25,34
- ვარდანი (XII—XIII) 28,27
- ვახტანგ V, შაჰნავაზი (1658—1675) 96,26: 96,30
- ზაალ-დასთან 11,21
- ზანგი (გეოგრა.) 22,20
- ზაქარია (XII ს.) 29,10
- ზაქარეძე. იოანეს მამა 97,24: 98,36: 98,38: 99,1
- ზაქარ ალ-დინი იხ. თაქრეშნი
- ზობედა 17,26
- თავრიზი 15,14: 17,2: 18,15: 20,18: 91,18: 99,29
- თამარ მეფე (1184—1210) 6,22: 26,24: 28,11
- თაჰმთანი 16,17
- თაქრეშნი, ზაქარ ალ-დინ (XVII ს.) 91,2
- თაქრეშნი, მოლლა მორად (1557—1641) 91,1
- თბილისი 6,30: 18,23: 91,19: 96,36: 99,33
- თურანი 11,21
- თური 11,24
- იაკობი (ბიბ.) 98,18
- იერუსალემი 16,5: 94,37
- იესო ქრისტე 5,5: 5,7: 5,9: 5,11: 7,1: 8,22: 9,10: 9,25: 9,27: 9,34: 11,2: 11,6: 12,24: 16,5: 16,22: 16,23: 16,34: 17,10: 18,4: 19,6: 20,27: 20,30: 20,31, 21,11: 22,5: 22,14: 25,15: 25,33: 26,29: 26,33: 27,12: 27,15: 27,23: 28,10: 28,17: 28,25: 29,1: 29,9: 29,14: 92,5: 93,30: 93,33: 93,35: 94,7: 94,9: 94,22: 94,27: 95,1: 95,9: 95,11: 95,29: 96,1: 96,12: 96,16
- ივანე სარგისის ძე 28,12
- ილია იხ. ელია
- იმერეთი 93,1
- ინლოეთის ოკეანე 10,35: 11,24
- იოანე, ნათლისმცემელი 95,15:

- 95,25; 95,28; 97,17; 97,22;
97,24; 98,1; 99,3
იოანე (ავტ.) 94,20; 94,25; 94,36
იონა, წინასწარმეტყველი 93,24;
93,25
იოსები (ოთხთავში) 93,32
იოსები (ბიბ.) 22,14
ირანი 9,21; 16,16; 21,17; 25,13;
103,9
ისპაანი 99,28
- კახეთი 93,1; 97,1; 100,31
- ლაშა იხ. გიორგი IV, ლაშა
ლილო 97,1; 100,30
ლუკა 94,20; 94,25; 98,35
- მათე 92,21; 92,28; 93,19; 95,8;
95,24; 95,30; 95,35; 95,38
მეკარიოსი, ანტიოქიელი (გ. 1672
წ.) 96,10; 96,21; 97,13; 97,15
მანუჩარი (XII ს.) 14,17; 14,31;
14,36
მარნლე 21,14
მარიამ მაგდალენელი 93,38; 94,15
მარიამი, ღვთისმშობელი 11,5;
16,23; 26,28; 26,30; 26,31
მარიამი 93,38; 94,16
მარკოზი (ავტ.) 94,9; 94,24; 95,17
მაცხოვარი იხ. იესო ქრისტე
მესია იხ. იესო ქრისტე
მესრი 22,21
მეფეთა მეფე იხ. გიორგი III
მექა 15,9; 15,17; 18,20; 20,14;
20,16
მობარეზ ალ-დნნი (XII ს.) 20,24
მოსე 11,28; 26,33; 92,4; 98,20
- ნილოსი 10,9
ნოშანი 9,29; 25,17
- ნაჰაჰ იხ. იოანე ნათლის-
მცემელი
ნემენი 10,27; 22,21
- პატრიარქი იხ. მეკარიოსი,
ანტიოქიელი
პილატე 93,34
პტოლემეოსი (IV ს. ძვ. წ.) 9,21;
16,33; 18,12; 20,26; 21,6; 25,9;
25,13; 27,20
- როსტომი 11,21; 30,3
რუმი 6,12; 6,36; 22,20; 24,26;
27,25; 28,2; 29,8; 97,6
რუსი 5,10; 7,1; 27,25
- სალადინი (1169—1193) 26,19
სალომე 94,16
სამეგრელო 93,1
სარა 98,17
სარგისი, ივანეს მამა 28,12
სარგისი, შალვას მამა 29,3
საქართველო 7,31; 91,12; 92,34;
99,22
საჰბანი 19,21
სეიფ ალ-დნნი (XII ს.) 17,1
სიმონ ეპისკოპოსი (XI—XII სს.)
24,24; 24,26; 24,29
სირია 15,16; 20,15; 22,21
სისტანი 22,23
სობოქთეგნნი (977—997) 23,31
სოლომონი 11,20; 23,31; 92,2
- ფილიპე (382—356) 16,33; 18,3;
25,10

- ქართლი 93,1
 ქედიშარსი 30,3
 ქედიშოსროვი 13,26
 ქრისტე იხ. იესო ქრისტე
 ღაზნინი 22,23
 ყაზვინი 91,23
 ყაჭი 11,24
 ყუფჩაყი 29,21
 ყობადი (488—531) 11,22
 ყოლზომი 24,8
 შალვა სარგისის ძე 29,3
 შამი იხ. სირია
 შარაქვანი 13,9
 შარვანი 8,26; 8,32; 10,37; 11,1:
 13,9; 13,13; 13,19; 13,22; 13,38;
 15,18; 16,17; 17,23; 18,16.
 18,30; 19,38; 24,9; 25,7
 შაქი 5,10; 7,31; 26,17; 27,24:
 28,1; 28,10; 28,17; 29,1; 29,8:
 29,21
 შაჰინი (XVII ს.) 101,32; 102,5:
 102,23; 103,2; 103,6
 შემანხი 11,3
 ჩინეთი 22, 19
 ხაზარი 7,31; 28,25; 29,1; 29,8:
 29,14; 29,22
 ხათლანი 22,23
 ხალრილი 11,2
 ხანი იხ. არჩილ მეფე
 ხადრვანი 13,19
 ხაყანი შარვანელი (გ. 1199 წ.)
 24,19; 27,17; 27,28
 ხეჭრი 11,2; 92,3
 ხორასანი 13,20; 22,22
 ჭემშიდი 12,35
 ჭერაკლე 9,16; 16,32; 18,2; 25,9
 ჭეროდე 97,30; 97,36; 98,5; 98,6;
 98,25
 ჭინდი 22,20
 ჭიპოკრატე (460—377) 9,8
 ჭოსამ ალ-დინი (XII ს.) 21,18:
 21,24
 ჭარანგი (ევროპა) 99,24
 ჭარანგი 28,2
 ჭარსი 22,22
 ჭარბდუნი 17,9

2. გამოცვლევაში

- აბრამი 53
 აბულაძე, ილია (1901—1968) 72
 აბუ ჭამრდი (1080—1169) 37
 აბხაზი (ქვეყანა) 31
 ავეროესი იხ. იბნ რუშდი
 'აუჭი. მოჭამადი (XIII ს.) 38
 'აჯერი 53,67
 ათრაქა შარალანის ძე (XI—
 XII სს.) 47
 ალექსანდრე მაკედონელი (356
 323) 37, 44, 52, 61
 ალი-ზადე, ა. 69, 70
 'ალნი-ფაშა 57
 ალ-მაყდესი (X ს.) 38
 ალ-ჭარბი 33
 ალფ-არსლანი (1063—1072) 50,
 51, 83, 84
 ალფ-თეგინი (X ს.) 73
 ალ-ყალყაშანდრე (1355—1418) 34,
 35
 ალ-ჰოსეინი (XII ს.) 70,84

ანდრონიკაშვილი, მ. 52
 ანდრონიკე იხ. კოშენი
 ანტონი ჭყონდიდელი (XII—
 XIII ს.) 45, 88
 არდამირ ბაბუქი (III ს.) 58
 არსენ იყალთოელი (XI—XII) 89,
 114
 არტამონოვი, მ. ი. 37, 43
 არჩილ მეფე (1647—1713) 90,
 103—105, 109—112
 არჯანთი 57
 ასათიანი, ნ. 55, 63, 70, 71, 105,
 107
 აქბარი(1556—1605) 114
 აღსართანი (შაჰის მფლობელი) 83,
 84
 აღსართან I (XII ს.) (შარენაშვი) 39,
 41, 42, 54, 56, 58, 59, 61,
 62, 64—69, 74
 ახალციხელი, ივანე (გ. 1225 წ.)
 85, 86, 88
 ახალციხელი, შალვა (გ. 1226 წ.)
 85, 86, 88
 აქარდუნი (XI—XII სს.) 58
 აქშარი, ირაქ 3
 ბაგრატიონები 51, 53, 64 იხ. აგ-
 რეთვე დავითიანნი
 ბაგრატ III (გ. 1014 წ.) 35
 ბაგრატ IV (1020—1072) 35
 ბაჟღამაშისი იხ. კტოლემეო-
 სი
 ბანაქათი (გ. 1330 წ.) 85
 ბაძთ ალ-მოყადდასი იხ. იერუ-
 სალემი
 ბარამი იხ. ბაქრამი
 ბარტოლდი ვ. ვ. (1869—1930)
 63, 71

ბასილი ეზოსმოდვარი (XII—
 XIII სს.) 45, 68
 ბატონიშვილი, ბაგრატ (XVI ს.)
 89
 ბაქრაძე, დ. (1826—1890) 47
 ბაქრამ გური იხ. ბაქრამ V
 ბაქრამ II (276—293) 52
 ბაქრამ III (293—293) 52
 ბაქრამ IV (388—399) 52
 ბაქრამ V (420—438) 52
 ბაქრამ ჩუბინი (590—591) 52
 ბერაძე, გ. 76, 81, 86
 ბერძენიშვილი, ნ. (1894—1965)
 73, 74
 ბექა ალ-დინი (1145—1235) 81
 ბორჰანი (XVII ს.) 50
 ბოყრაფი 51
 ბუნიატოვი, ზ. 63, 70, 71
 გაბიძაშვილი, ე. 72
 გაბრიელი, ალ-ჰა'იგი (XVII ს.)
 113
 გაბრიელი, პატრი (XVII ს.) 105,
 113
 გარდონი (X—XI სს.) 38
 გაწერელია, ა. 32
 გიორგი I (1014—1027) 36
 გიორგი II (1072—1089) 35
 გიორგი III (1156—1184) 36, 37,
 52—56, 58, 59, 61, 62, 64—69,
 71—74, 85
 გიორგი IV, ლაშა (1210—1222)
 5, 6, 9, 28, 30, 32, 33, 37, 85
 გიორგი VIII (1446—1466) 34
 გიორგი 75
 გიორგი (ედიშერ მდივანბეგის მა-
 მა) (XVII ს.) 110

გიორგი ლაშა იხ. გიორგი IV,
ლაშა
გიორგი რუსი (XII ს.) 45
გიორგი კყონდიდელი (გ. 1118 წ.)
73
გიუნაშვილი, ჟ. 76
გოშთასბი 57
გრიგორიევი, ვ. (1816—1881) 44
გუარამი იხ. ბაკრაში
გულაკი, ნ. 44
გუარამი იხ. ბაკრაში

დადიანი [ვაშლი] (XVII ს.) 88
დადიანი. ვარდან (XII ს.) 88
დავითი (ბიბლ.) 51, 54
დავით III. აღმაშენებელი
(1089—1125) 35—37, 46—48,
56, 58, 60, 63, 72, 73, 83, 84
დავითი. დემეტრეს ძე (XII ს.)
72, 73
დავით V, ნარინი (1245—1293)
31, 32, 45
დავითიანნი 51, 65, 67 იხ. აგრე-
თვე ბაგრატიონები
დავლიანიძე, ლ. 36
დანიშ-ფაქუჭი, მ.-თ. 3, 90
დასთგარდო, ვ. 44
დემეტრე I (1125—1156) 36, 56,
72, 73, 77
დემნა ბატონიშვილი (XII ს.) 61,
62, 64—66, 71—73
დოლიძე, ი. 34, 110
დორნი, ბ. (1805—1881) 40, 42,
44
დუმბაძე, იაკობ (XVII ს.) 89

ებრაჰიმ ბაქოელი (XII ს.) 51

ედიშერი. მღვიანბეგი (XVII ს.)
110
'ეზზ ალ-დავლა (XII ს.) 57
'ეზზ ალ-დინი (XII ს.) 57—59
'ეზზ ალ-დინ ქემქვეოსი (1210—
1219) 33
ელია 53, 106, 109
'ემად ალ-დინ ქათებ ისპანელი
(გ. 1201 წ.) 50, 75—77, 80
ენოქი (ბიბლ.) 109
ენუქიძე, თ. 46
ერდმანი, ფ. 44
ერეკლე I, ნაზარალი-ხანი (1688—
1703) 110
ერისთავი, ზაალ (XVII ს.) 110
ერისთავი, ზურაბ ზაალის ძე 110
ერისთავი, რევაზ (XVII ს.) 110
ესქანდარი 57
ეუტიხოსი (V ს.) 112
ეუტიხოსი (876—939) 112, 113
ვარამი (XI—XII სს.) 88
ვარდან (XII ს.) 59, 60, 74, 88
ვარდან [დადიანი?] (XII ს.) 45
ვარდან დადიანი (XII ს.) 59, 60,
88
ვარდანი (?) (XII ს.) 88
ვახტანგი იხ. ცუატა
ვახტანგ V, შაჰნავაზი (1658—
1675) 90, 104, 105, 109, 110,
111
ვახუშტი (1696—1757) 47, 60,
69, 110
ვლადიმერ მონომახი (1053—
1125) 47
ზაალ-დასთანი 53
ზააქი 57

ზაქანნი (XII ს.) 52
ზაქარია იბ. მ ხ ა რ გ ძ ე ლ ი
ზაქაქი იბ. ზ ა ა ქ ი
ზაქრ ალ-დინი (გ. 1185 წ.) 57
ზორაბაბელი, ზანქან (XII ს.) 46
ზურაბი 53

ფაბარნი (838—923) 42, 43
თამარაშვილი მ. (1858—1916) 81,
111
თამარი, დავით აღმაშენებლის ასუ-
ლი (XII ს.) 36, 58
თამარ მეფე (1184—1210) 31, 37,
45, 48, 60, 68, 73—76, 78,
80—82, 88
თამარი, რუსუდანის ქალიშვილი
(გორჯი-ხათუნი) (XIII ს.) 31,
32

ფარფუსი 45
თაჰმთანი იბ. რ ო ს ტ ო მ ი
თაქრეშნი, ზაქრ ალ-დინი
(XVII ს.) 89—91, 103—106,
108, 109, 111—113
თაქრეშნი, მოლღა მორაღ (1557—
1641) 103
თეიმურაზ I (1606—1648) 110
თოდუა, მ. 61, 89
თორელები 88

იაკობი (ბიბ.) 112
იასე თუში (XVI—XVII სს.) 89
იბნ ალ-აჰრარი (1160—1234) 51,
85
იბნ როსთე (X ს.) 38
იბნ რუშდი (ავეროესი) (1126—
1198) 178, 180—181
იბნ ჰაუყალი (X ს.) 70

იბნ ჰენდუშაჰ ნახჩევანი (XIV ს.)
34
იბნ ჭაზლანი (X ს.) 38
ივახე (XII—XIII სს.) 85
ილია იბ. ე ლ ი ა
ინგოროყვა, პ. 74
იოანე, ნათლისმცემელი 109, 112
იოანე (ავტ.) 109
იონა 109
იორამი, გიორგი სააკაძის ძე 75
იორდანიშვილი, ს. (1898—1953)
88, 110
იოსები, შვენიერი 61

კაკაბაძე სარგის (1886—1967)
87, 88
კეკელიძე, კ. (1879—1962) 32, 68,
89
კიკნაძე, რ. 4, 37, 86
კილაძე, ნ. 109, 119
კომნენი, ანდრონიკე (XII ს.) 51,
52, 67—69
კომნიანოსი, ანდრონიკე იბ. კ ო მ -
ნ ე ნ ი
კრაჩკოვსკი, ე. (1883—1951) 112
კრიმსკი, ა. (1871—1941) 39, 44

ლაშა იბ. გ ი ო რ გ ი IV, ლ ა შ ა
ლეონიძე, გ. (1899—1966) 88,
110
ლია 112
ლოლაშვილი, ი. 89
ლუარსაბი, ვახტანგ V ძე (XVII ს.)
110
ლუკა 79, 109, 113

მათე 108, 109
მათე ურჰაელი (XII ს.) 36, 84
მაიკოვი, ა. ნ. (1821—1897) 47

- მაისურაძე, გ. 62
- მაკარიოს ანტიოქიელი (გ. 1672 წ.) 89, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 112
- მაკედონელი იხ. ალექსანდრე მაკედონელი
- მანოელ კეისარი (1122—1180) 68
- მანუჩეპრ II (XII ს.) 36, 41, 55, 56
- მანუჩეპრი, პოეტი (გ. 1041 წ.) 69
- მარიამი, ღვთისმშობელი 53, 78—80
- მარიამი (XVII ს.) 110
- მარი, ნ. (1864—1934) 89
- მარკოზი 109
- მარკო პოლო (1256—1323) 32
- მარუშიანი (XII ს.) 60
- მას'უღი (X ს.) 39, 70
- მაჰმუდ ლაზნელი (998—1030) 73
- მელიქსეთ-ბეგი, ლ. (1890—1963) 83
- მესხია, შ. (1916—1972) 35
- მეტრეველი, რ. 47, 61, 74
- მინოვი, მ. 43
- მინორსკი, ვ. (1877—1966) 39, 52, 63, 69
- მონგაიტი, ლ. 37
- მოსე 98, 106
- მუსხელიშვილი, ლ. (1900—1940) 88
- მუჰამედი 74, 78, 79
- მხარგრძელები 82, 88
- მხარგრძელი, ივანე (XII—XIII ს.) 85, 86
- მხარგრძელი, ზაქარია (XII ს.) 45, 86—88
- მხარგრძელი(?) სარგის (XII ს.) 86
- ნასაენ (გ. 1249 წ.) 85
- ნასეერ ალ-დავლა (977—997) 73
- ნახჩევანი, ჰაჯ. ჰოსეინ 3
- ნებროთი 53
- ნეზამი განჯელი (1141—1209) 33, 37, 44, 61
- ნიზამი იხ. ნეზამი განჯელი
- ნოვოსელცევი, ე. 39
- ნო'შანი 52
- ნაყუთი (1179—1229) 38
- ნაჰან იხ. იოანე ნათლისმცემელი
- ნებუნდგერდ I (399—420) 52
- ნუნოსი იხ. იონა
- ნუჰანან იხ. იოანე (ავტ.)
- ოთარი (XVII ს.) 110
- ორევი (XII ს.) 47
- 'ოტმანი (1299—1326) 108
- ოტროკა იხ. ათრაქა შარა-ლანის ძე
- პავლე ალექსეელი (XVII ს.) 107, 108, 113
- პაიქაძე, გ. 47
- პასიფიკ პროვანსელი 113
- პახომოვი, ა. (1880—1965) 63
- პეტრიწი, იოანე (XI—XII სს.) 178—182
- პტოლემეოსი (IV ს. ძვ. წ.) 52
- რაშინდ ალ-დინი (1247—1318) 85
- რახილი 112
- რიჩარდ ლომგული (1157—1199) 76
- როინი, მდივანბეგი (XVII ს.) 110
- როსტომი 53, 57, 88
- როუშანი, მ. 52, 82
- როქნ ალ-დინი (1196—1204) 82

რჭლაქი (X—XI სს.) 47
რუსულდანი (1222—1245) 31, 32,
45

ხაკაძე, გიორგი (1580—1629) 75
ჯაბეთი 33

სადრ აღ-დინ ჰუსეინი იხ. ალ-ჰო-
სეინი

სავალათი 45

სა'ნდ იბნ ბაჰრეყი იხ. ეუტი-
ხოსი

სალადინი (1169—1193) 75—77,
80—82

ზალაჰ აღ-დინი იხ. სალადინი
სამან-ხუდ (IX ს.) 58

სანჯარი (1097—1153) 77

სარგისი, ივანეს მამა (XII ს.) 86

სეაფედ-აჟნესი, მ. 3, 75, 76, 81

სვიმონი იხ. სიმონ ჰუონ-
დიდელი

სიმონ ჰუონდიდელი (XI—XII სს.)
60, 73, 74

სიმუ იხ. სიმონ ჰუონდი-
დელი

სოლემანი იხ. შაჰ-სოლემანი

სოლომონი 53, 54, 73, 106

სუმბატ დავითის ძე (X ს.) 36

სტეფნაძე, ჯ. 34, 35, 46, 47

ტაბალუა, ი. 113

ტებენკოვი, მ. 44

ტოლრილი (XII ს.) 31

ტუხაშვილი, ლ. 87

ფეშანგი (XVII ს.) 88, 110

ფილიპე (382—356) 52

ფუთურაძე, ვლ. (1893—1966)

109

ქათეხ ისპანელი იხ. 'ემანდ აღ-
დინ ქათეხ ისპანელი
ქათიხ იმად აღ-დინი იხ. 'ემანდ
აღ-დინ ქათეხ ისპანე-
ლი

ქასრავე, ა. 50, 85, 86

ქენდღი, ლ. 52, 54, 59, 62—64,
66, 67, 69

ქელოპირასბი 54

ქეღუმარჯი 54

ქეღქავოსი 54

ქეყობანი 54

ქეხოსროვი 54

ღიმან აღ-დინ ქეხოსროვი II
(1237—1246) 31

ყაზვინი, მ. 77

ყანე'ნ ფუსი (XIII ს.) 80

ყაუხჩიშვილი, ს. 31, 47, 59, 68,
110

ყეზელ-არსლანი (1187—1191) 41

ყენფალი 45

ყობანი. (488—531) 53

შალვა, სარგისის ძე (XII—XIII
სს.) 45, 86

შარმუა, ფ. ფ. (1793—1869) 44

შაპური იხ. შაჰფურ I

შაპურ I იხ. შაჰფურ I

შახმატოვი, ა. (1864—1920) 38,
39

შაჰ-აბბასი (1587—1629) 113

შაჰინ აღ-მო'ადადი (XV ს.) 114

შაჰინი (XVII ს.) 114

შაჰნავაზი იხ. ვახტანგ V

შაჰნავარ-ხანი იხ. არჩილ მე-

ფე

- შპ-სოლემაწი (1666—1694) 90,
91, 104, 106
შპ-ფტრ I (241—272) 52, 54
შენგელია, ნ. 84
შოშიაშვილი, ნ. 88
- ცინცაძე, ი. 46, 47
ცუატა (ვახტანგი) 72
- წერეთელი, გ. (1904—1973) 33,
54, 76, 111
- ჭიაბერი (XII ს.) 62
ჭილაძე, ჰეონდიდელი (XVII ს.)
88
- ხანიკოვი, ნ. (1822—1878) 40, 55
ხაყანი შარვანელი (გ. 1199) 4, 33,
40—44, 50—52, 54—63, 65—
67, 69, 71, 72, 74. 82, 83, 85,
88
- ხეჭრი 106
ხოსროვ ანტურკანი (531—578)
53
- აბუ Хамид ал-Гарнати (1080—
1169) 37
Арджен 40
Артамонов М. И. 43
Арчил (1647—1713) 205
Ахмед ибн-Фадлан (X в.) 38
Ахситан I (XII в.) 40, 71
- Бартольд В. В. (1869—1930)
38, 39, 71
Бертельс Е. Э. (1890—1957)
44
Босворт К. Э. 61
Бунятов З. М. 63, 71
Вахтанг V (1658—1675) 205
- ჭავჭავიძე, ი. (1876—1940) 36
ჭაველიძე, ე. 32
ჯალალ ალ-დინი (1220—1231) 85,
86
ჯალალ ალ-დინ რუმე (1207—
1273) 32
ჯიქია, ს. 35
ჯოჯოანი (გ. 1283 წ.) 85, 86
ჯოჯოანი 45
ჯუანშერი (XI ს.) 84
ჯუჯუანი იბ. ჯოჯოანი
- ჰაფერი. 'აბდ-ალ-ჰოსეინ 90
ჰარუნ ალ-რამადი (786—809) 58
ჰიპოკრატე (460—377) 51
- ჭაჭლუნ, შედარ (985—1031) 51
ჭაღლაყუსი იბ. ფილიპე
ჭარბორზი (XII ს.) 58
ჭარბორზი 57
- Георгий III (1156—1184) 71,
205
Георгий IV, Лаша (1210 --
1222) 204
Гордлевский В. А. (1876—
1956) 32
Григорьев В. В. (1816—1881)
44
Гуд 40
Давид 32
Давид III Возобновитель
(1089—1125) 70
Джалал ал-Дин (1220—1231)
70
Дорн Б. А. (1805—1881) 40,
43, 55

- Жузе П. К. (1871—1942) 85, 108, 112
 Заходер Б. Н. (1898—1960) 38
 Зеки Велиди Тоган 43
 Ибн-Даста (X в.) 38
 Ковалевский А. П. 38
 Крачковский И. Ю. (1883—1951) 107, 108, 112, 113, 114
 Крымский А. Е. (1871—1941) 39
 Майков А. Н. (1821—1897) 47
 Макариос (—1672 г.) 205
 Манучехр II (XII в.) 71
 Марко Поло (1256—1323) 32
 Марр Н. Я. (1864—1934) 89
 Медиксет-беков Л. М. (1890—1963) 83
 Минорский В. Ф. (1877—1966) 36, 39, 49, 56, 63, 70
 Низами (1141—1209) 44
 Новосельцев А. П. 38
 Ной 40
 Brockelmann С. 75, 112
 Fekete L. 35
 Пахомов А. Е. (1880—1965) 63
 Рашид ал-Дин (1247—1318) 85
 Роушан, М., 205
 Рустем 40
 Саладин (1169—1193) 205
 Святослав (—973) 39
 Смирнова О. И. 85
 Солейман (1166—1694) 205
 Тамар (1184—1210) 205
 Тафреши (XVII в.) 205
 Тебеньков М. 44
 Фузули (—1562) 44
 Хакани Шарвани (—1199 г.) 205
 Хвольсон Д. А. (1819—1911) 38
 Цагарели А. А. (1844—1929) 82
 Шахматов А. А. (1864—1920) 38
 'Jmād al-Dīn 75
 Peradze G. 82

فہرست اعلام

آ۔ مراسلہ

انگلز - ۶'۱ - ۱'۴ - ۱'۵ - ۵'۵ - ۹'۹ - ۱۵'۱۴ - ۱۸'۱۶ - ۲۰'۲۰

۱۰'۲۰ - ۱۰'۲۵ - ۶'۲۶ - ۷'۲۸ - ۹'۲۸ - ۶'۲۹ - ۹'۲۹ - ۴'۳۰ - ۳۲'۳۲

۶'۳۴ - ۱'۳۵ - ۲'۳۵ - ۶'۳۵ - ۱'۳۶ - ۶'۳۶ - ۱۰'۳۶ - ۴'۳۷

۹'۳۷ - ۱'۳۸ - ۴'۳۸ - ۹'۳۸ - ۱۴'۳۸

اردشیر بیگ - ۷'۵۱ - ۹'۵۱

ارمن - ۶'۳۴ - ۱۳'۳۴ - ۵'۳۷ - ۵'۳۸ - ۱۱'۳۸

افرنجی - رک: پادری گبرئیل

الک - ۶'۱ - ۵'۵ - ۶'۳۶ - ۷'۳۴ - ۶'۳۵ - ۱'۳۶ - ۱۱'۳۶ - ۵'۳۷

۴'۳۷

انطاکیہ - ۱'۴۲

انطونی بن جغیدلی - ۲'۳۶ - ۶'۳۶

ابوانی بن سرگیس - ۱'۳۵

باشی آچوق - ۷'۴۳

بطریق - رک: گبرئیل

بقرات - ۲'۸

بقراتبان - ۶'۸ - ۶'۱۱ - ۶'۱۹

بنت گیورگی - رک: تamar

بادری - رک: گبرئیل

تamar - ۲'۳۲ - ۲'۳۵

تبریز - ۱۵'۴

ترکستان - ۱۵'۲

تقلیس - ۱۰'۳ - ۴'۲۰ - ۱۵'۴۰ - ۲'۵۲ - ۱۲'۵۰

چغیدیلی - رک: انطونی بن چغیدیلی

حزر - ۵'۵ - ۶'۳۶ - ۱۰'۳۶ - ۵'۳۲ - ۹'۳۷ - ۵'۳۸

دادیان - ۸'۴۳

داود - ۲'۸

داود III - ۲'۲۹

داود - رک: گیورگی لاشا

داودیان - ۶'۸ - ۱'۹ - ۶'۱۱ - ۶'۱۹ - ۱۵'۲۵ - ۹'۳۰

دمنه - ۹'۲۶

روس - ۶'۱ - ۱'۲ - ۲-۲۲

روم - ۱۳'۲ - ۱'۴ - ۱'۳۴ - ۱'۳۵ - ۴'۳۲

زکریا - ۶'۳۷

سرگیس - ۸'۳۵ - ۱'۳۷

سیمو - ۷'۲۹ - ۸'۲۹ - ۱۱'۲۹

شاهنظرخان - ۳'۵۲ - ۱۳'۵۸

شاهنوازخان - ۵'۵۱

شاهین - ۱۵'۶۰ - ۷'۶۱ - ۳'۶۲ - ۱۲'۶۲ - ۱۴'۶۲

شکی - ۶'۱ - ۵'۵ - ۳'۳۱ - ۶'۳۴ - ۱۳'۳۴ - ۶'۳۵

۱'۳۶ - ۱۱'۳۶ - ۵'۳۷ - ۵'۳۸

شلوا بن سرگیس - ۱'۳۲

ظہیر الدین تفرشی - ۴۳'۰ - ۱'۴۳

عزالدین - ۲'۰

فارتان - ۲'۳۶

فزدوین - ۲'۴۱

قفیاق - ۵'۳۸

کاجت - ۷'۴۳ - ۳'۵۲ - ۲'۵۹

کارنیل - ۷'۴۳

کبریئیل - ۱۲'۴۰ - ۱'۴۱ - ۲'۴۱ - ۱'۴۳ - ۲'۵۷ - ۵'۵۹ -

۱۴'۵۹ - ۱۶'۶۲

گرج - رک: گرجستان

گرجستان - ۵'۵ - ۱۱'۴۰ - ۷'۴۳ - ۲'۵۷

گیورگی III - ۹'۶ - ۳'۳۲ - ۷'۳۵

گیورگی لاشا - ۱'۶ - ۱۰'۳ - ۷'۳۸

لاشا - رک: گیورگی لاشا

لیلاء - ۳'۵۲ - ۱'۵۹

ماکاریوس حلبی - ۷'۴۲ - ۱۳'۴۹ - ۱۶'۴۹ - ۷'۵۰ - ۵۰'

۱۶ - ۱'۵۳ - ۲'۵۳

ملا مراد نفرشی - ۱'۴۰

وردنا - ۵'۲۳ - ۶'۲۴ - ۱۹'۳۰

ب - در حواشی

اخستان - 64 , 65 , 67

القلقشندی 'ابوالعباس احمد بن علی - 35

- اجازتی - 26
 برتلس ی ا 37
 بقراط - 86, 51
 بلعی - 43
 بناکتی - 85
 بهمنیار احمد - 77
 حائری عبدالمسین - 90
 حبیبی عبدالحی - 38
 دانش- پڑوه محمد تقی - 104, 90
 داودیان - 67, 64, 51
 دبیر سیاقی محمد - 69
 خاقانی شروانی - 65, 54, 52, 51, 50, 33
 شاه سلیمان - 104
 شعاع جعفر - 85
 ضیا الدین سجدی - 33
 طبری - 43
 عازر - 67

عبد اکرم علی لوغلی علی زاده - 35 , 37

عیسی - 80

فارتاک - 88

قزوینی محمد - 35 , 77

کندلی غفار - 52

گردیزی - 38

متینی جلال - 80

مرضوی منوچهر - 77

ملک آقا - 80

منزوی احمد - 90

منوچهری دامغانی - 69

نخجویی محمد بن هندوشاه - 34

نظام الملک - 35

نظامی گنجوی - 33 , 37

وخید دستگردی - 33

وردنا - 88

هنرفر لطف الله - 35

یہی - ۱۰۹

یوحنا - ۱۰۹

یونس - ۱۰۹

შ ი ნ ა ა რ ს ი

XII საუკუნის ქართველ მეფეთა და სახელმწიფო მოღვაწეთა ტიტულები და სახელობა	3
თ ა რ გ მ ა ნ ი	5
1. პასუხი მეფე დავითს, აბხაზის პატრონს .	5
2. პასუხი მეფე დავითს, თბილისის პატრონს .	6
3. წერილი აბხაზის მეფისადმი	7
4. ხაყანი შარვანელის წერილი ებრაჰიმ ბაქოელისადმი	8
5. მისივე წერილი გიორგი მესამისადმი	9
6. მისივე წერილი სეფა ალ-დინისადმი	17
7. მისივე წერილი 'ეზ ალ-დინისადმი	18
8. მისივე წერილი შობარეზ ალ-დინისადმი .	20
9. მისივე წერილი აღსართან პირველისადმი. . .	21
10. მისივე მეორე წერილი აღსართან პირველისადმი	21
11. მისივე მესამე წერილი აღსართან პირველისადმი	24
12. მისივე მეოთხე წერილი აღსართან პირველისადმი	25
13. მისივე მეხუთე წერილი აღსართან პირველისადმი	26
14. აბხაზთა ფიცი (პირობის წიგნი)	26
15. ურწმუნოთა წოდებანი ხაყანის ენშა'დან	27
16. სხვა ნიმუში ხაყანის ენშა'დან	27
17. აბხაზის მეფის წოდებანი .	28
18. ივანე სარჯისის ძის წოდება .	28
19. ვაზირი ჟყონდი[დ]ელის წოდება	28
20. ვარდან [... ის] წოდება .	28
21. შალვა სარჯისის ძის წოდება	29
22. ზაქარია [... ის] წოდება	29
23. აბხაზთა წოდება (1) .	29
24. აბხაზთა წოდება (2)	29
კ ო მ ე ნ ტ ა რ ე ბ ი	31
ზამნა ალ-დინ თაქრეზის საჩარო პაექრობანი მაკარიოს ანტიოქიელსა და სხვა ქრისტიან მოღვაწეებთან თბილისსა და ლილოში	89
თ ა რ გ მ ა ნ ი	91
კ ო მ ე ნ ტ ა რ ე ბ ი	104
ს პ ა რ ს უ ლ ი ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი	115

დ ა მ ა ტ ე ბ ა 1. რამდენიმე არაბული თეოსოფიური ტერმინის განმარტე- ბისათვის (ნ. კილაძე)	178
დ ა მ ა ტ ე ბ ა 2.	183
დ ა მ ა ტ ე ბ ა 3.	192
რეზიუმე	201
საძიებელი	206

СОДЕРЖАНИЕ

Титулы и должности грузинских царей и государственных деятелей XII века	3
Перевод	5
1. Ответное письмо к царю Давидиду, владельцу Абхāза	5
2. Ответное письмо к царю Давидиду, владельцу Тбилиси	6
3. Письмо к царю Абхāза	7
Письма Х̣ақāнī Шарвāнī:	
4. К Ебрах̣йму Бак̣увī	8
5. К царю Грузии Георгию III	9
6. К Сейф ал-Д̣йну	17
7. К 'Езз ал-Д̣йну	18
8. К Мобāрез ал-Д̣йну	20
9. К Ахсетāну I (1)	21
10. К Ахсетāну I (2)	21
11. К Ахсетāну I (3)	24
12. К Ахсетāну I (4)	25
13. К Ахсетāну I (5)	26
14. Клятвенное письмо абхāзов, посланное Салāх ал-Д̣йну. Из еншā 'Емāд ал-Д̣йна Есф̣ях̣анī	26
15. Титулатура неверующих. Из еншā Х̣ақāнī	27
16. Другой образец из енша Х̣ақāнī	27
17. Титулатура царя Абхāза	28
18. Формула обращения к Иванэ сыну Саргиса	28
19. Формула обращения к вазиру Чкондидели	28
20. Формула обращения к Вардану (Даднани?)	28
21. Формула обращения к Шалва сыну Саргиса	29
22. Формула обращения к Закарна	29
23. Формула обращения к абхāзам (1)	29
24. Формула обращения к абхāзам (2)	29
Комментарий	31
Публичные диспуты Зах̣йр ал-Д̣йна Тафрешī с Макарием патриархом и другими богословами	
Перевод	91
Комментарий	104
Тексты	115

Дополнение 1. К толкованию нескольких арбских теософских терминов (Н. В. Киладзе)	178
Дополнение 2.	183
Дополнение 3.	193
Резюме	201
Указатели	201

ГРУЗИНСКО-ПЕРСИДСКИЕ ЭТЮДЫ

III

(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ—408

რედაქტორი ალ. გვახარია
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლეჟავა
ტექნიკური ნ. ოკუჯავა
კორექტორი ლ. შაბურიაშვილი

გადაეცა წარმოებას 26.5.78.; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.10. 1979;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 14.25;
საალრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 9.6;

უე 01063; ტირაჟი 2000; შეკვეთა № 1003;

ფასი 1 მან. 20 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19